

ISSN 2522-9303 (Print)
ISSN 2522-9478 (Online)

ЕКОНОМІКА УКРАЇНИ

ECONOMY
OF UKRAINE

2023 6
(739)

Головний редактор:

В.М. ГЕЄЦЬ (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України)

Заступник головного редактора:

І.В. КОРНІЄНКО

Редакційна колегія:

О.І. Амоша (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України), *О.Г. Білорус* (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України), *І.К. Бистряков* (д-р екон. наук, проф.), *І.М. Бобух* (д-р екон. наук), *О.О. Борзенко* (д-р екон. наук, проф.), *О.М. Бородіна* (д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України), *В.П. Вишневський* (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України), *Б.М. Данилишин* (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України), *Т.І. Єфименко* (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України), *М.І. Зверяков* (д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України), *В.В. Зимовець* (д-р екон. наук), *Т.А. Заяць* (д-р екон. наук, проф.), *А.І. Ігнатюк* (д-р екон. наук, проф.), *Ю.В. Кіндзерський* (д-р екон. наук), *Г.В. Колодко* (проф., Польща), *С.О. Кораблін* (д-р екон. наук, чл.-кор. НАН України), *В.С. Кравців* (д-р екон. наук, проф.), *В.П. Кудряшов* (д-р екон. наук, проф.), *Ю.О. Лупенко* (д-р екон. наук, проф., акад. НААН України), *А.А. Мазаракі* (д-р екон. наук, проф., акад. НАПН України), *І.Г. Маницуров* (д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України), *Г. Мінасян* (д-р екон. наук, проф., Болгарія), *Л.В. Молдаван* (д-р екон. наук, проф.), *О.І. Никифоров* (д-р екон. наук), *Є.Г. Панченко* (д-р екон. наук, проф.), *В. Папав* (д-р екон. наук, проф., акад. НАН Грузії), *В.Р. Сіденко* (д-р екон. наук, чл.-кор. НАН України), *М.І. Скрипниченко* (д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України), *В.М. Тарасевич* (д-р екон. наук, проф.), *В.А. Устименко* (д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАН України, чл.-кор. НАПрН України), *М.А. Хвесик* (д-р екон. наук, проф., акад. НААН України), *Хаунг Сяоюн* (проф., Китай), *С.С. Шумська* (д-р екон. наук)

Реєстраційне свідоцтво: Серія KB № 23636-13476 ПП від 20 грудня 2018 р.

Editor-in-Chief:

Valeriy HEYETS (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine)

Deputy Editor-in-Chief:

Iryna KORNIENKO

Editorial Board:

O. Amosha (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *O. Bilorus* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *I. Bystriakov* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *I. Bobukh* (Dr. Sci. (Econ.)), *O. Borzenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *O. Borodina* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *V. Vyshnevskiy* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *B. Danylyshyn* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *T. Iefymenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *M. Zveryakov* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *V. Zymovets* (Dr. Sci. (Econ.)), *T. Zaiats* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *A. Ignatyuk* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *Yu. Kindzerskyi* (Dr. Sci. (Econ.)), *G. Kolodko* (Prof., Poland), *S. Korablin* (Dr. Sci. (Econ.), Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *V. Kravtsiv* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *V. Kudryashov* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *Yu. Lupenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAAS of Ukraine), *A. Mazaraki* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine), *I. Mantsurov* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *G. Minassian* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Bulgaria), *L. Moldavan* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *O. Nykyforuk* (Dr. Sci. (Econ.)), *Ye. Panchenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *V. Papava* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Georgia), *V. Sidenko* (Dr. Sci. (Econ.), Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *M. Skrypnychenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *V. Tarasevych* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *V. Ustymenko* (Doctor of Jurid. Sci., Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine, Corresp. Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine), *M. Khvesyk* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAAS of Ukraine), *Huang Xiaoyong* (Prof., Beijing), *S. Shumska* (Dr. Sci. (Econ.))

Registration certificate: Seria KB № 23636-13476 ПП of December 20, 2018

Журнал входить до Переліку наукових фахових видань України з економічних наук (Наказ МОН України від 02.07.2020 р. № 886, спеціальності: 051, 071, 072, 073, 281, 292)

ЗМІСТ

УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

ЄФИМЕНКО Т.І. Гармонізація інформаційного середовища стресостійко- сті корпоративного сектору економіки	3
--	---

ЕКОНОМІКА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

ДЕЙНЕКО Л.В., ЦИПЛІЦЬКА О.О., КУШНІРЕНКО О.М., ГАХОВИЧ Н.Г., ЗАВГОРОДНЯ М.Ю. Міжнародний досвід повоєнного відновлення про- мисловості	23
DJEGHRI B. The REPowerEU battle plan to end Europe's dependence on Rus- sian gas	53

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ: ТЕОРІЯ ТА ОЦІНЮВАННЯ

ДУЛЬСЬКА І.В. Забезпечення цифровізації секторів національної економі- ки ІТ-фахівцями: проблеми і шляхи їх вирішення	70
--	----

СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ В ПРАКТИЦІ УПРАВЛІННЯ

ТРИПАК М.М., ТИМКІВ А.О. Соціально-економічна роль інклюзивного освітнього хабу	99
Редакційна політика та етика	115

CONTENTS

ECONOMIC MANAGEMENT: THEORY AND PRACTICE

IEFYMENKO Tetiana. Harmonization of the information environment for stress resistance of the corporate sector of economy	3
--	---

ECONOMY OF FOREIGN COUNTRIES

DEINEKO Liudmyla, TSYPLITSKA Olena, KUSHNIRENKO Oksana, GAKHO-VYCH Nataliia, ZAVGORODNIA Mariia. International experience of post-war industry recovery	23
DJEGHRI Billel. The REPowerEU battle plan to end Europe's dependence on Russian gas	53

DIGITAL TRANSFORMATION: THEORY AND MEASUREMENT

DULSKA Iryna. Ensuring digitalization of the sectors of national economy by it specialists: problems and ways to solve them	70
---	----

SOCIAL PROBLEMS IN MANAGEMENT PRACTICE

TRIPAK Marian, TYMKIV Andriy. Socio-economic role of inclusive educational hub.	99
Editorial policy and ethics	115

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.06.003>

УДК 336.1

JEL: G34, G38, O16

Т.І. ЄФИМЕНКО, д-р екон. наук, проф., академік НАН України,
президент ДННУ «Академія фінансового управління»
бул. Миколи Міхновського, 38, 01104, Київ, Україна
e-mail: efimenko@afu.kiev.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9163-3959>

ГАРМОНІЗАЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА СТРЕСОСТІЙКОСТІ КОРПОРАТИВНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ *

Показано, що в умовах геоекономічної фрагментації національні стандарти мають кореспондувати з наднаціональними нормами розкриття фінансової і нефінансової інформації. Наголошено, що канали поширення даних повинні забезпечувати рівноправний, своєчасний і не пов'язаний з надмірними витратами доступ користувачів до необхідних відомостей стосовно стресостійкості компаній під час воєнного стану і сталого розвитку в повоєнний період.

Ключові слова: невизначеність; стресостійкість; резилієнтність національної економіки; звітність про сталий розвиток; інфраструктура звітності про сталий розвиток; План повоєнного відновлення України.

Протягом другого року великої війни українська нація і лідери світової спільноти ще більше згуртувалися в боротьбі за перемогу над російським агресором. До жодним чином не виправданого, незаконного вторгнення РФ стійкі прогнози постпандемійного відновлення України

* Статтю підготовлено в рамках виконання проекту «Формування засад національно укоріненої стійкості та безпеки економічного розвитку України в умовах гібридної системи “мир-війна”» ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» (державний реєстраційний № 0123U100965).

Ц и т у в а н н я: Єфименко Т.І. Гармонізація інформаційного середовища стресостійкості корпоративного сектору економіки. *Економіка України*. 2023. № 6. С. 03—22. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.06.003>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

характеризувалися доволі стабільними в перспективі якісними й кількісними показниками. Однак 2022 р., який розпочався зростанням, завершився найбільш руйнівним за всю історію незалежності України падінням економіки. Водночас про певний потенціал стресостійкості вітчизняної соціально-економічної системи (СЕС), її корпоративного сектору свідчать такі дані. За наявності сотень зруйнованих чи пошкоджених виробництв і підприємств, безпрецедентної кількості біженців (до 8 млн осіб), високого безробіття (близько 30 %), інфляції (близько 28 %) фактичний результат виявився кращим за перші на старті війни прогнози Уряду й світових фінансових інституцій, орієнтовані на падіння української економіки у 2022 р. на 40—50 %: економічний спад становив 29,1 %. У період воєнного стану всі можливі внутрішні й зовнішні ресурси сконцентровано на протидії тяжким наслідкам у зв'язку з незворотними людськими, соціальними й економічними втратами, завданою державою-загарбницею величезною шкодою інфраструктурі тощо.

Вивченню різних аспектів корпоративної власності присвятили праці багато відомих учених, серед яких такі автори провідних теоретичних шкіл, як Й. Шумпетер [1], Ф. Хайек [2—4], А. Мінз і Л. Берлі [5], П. Друкер [6], Луїс і Патрісія Келсо [7], Л. Ерхард [8] та інші. На особливу увагу, на наш погляд, заслуговують неоінституціональні концепції функціонування корпорацій Р. Коуза [9], Дж. Б'юкенена [10], Дж. Стігліца [11], О. Вільямсона [12], де відображено питання приватного і публічного регулювання, спрямованого на мінімізацію всіх видів витрат: економічних, соціальних тощо. Ефективне використання економічного потенціалу і можливостей корпоративного підприємництва здійснюється на базі спільно-часткової форми власності. Партнерство створюється, коли два і більше суб'єкти (бізнес-партнери) укладають угоду про спільне володіння і управління підприємством, розподіл одержуваного доходу, ризику і збитків. При цьому проявом демократизму є самостійний вибір економічного агента на користь добровільного злиття вільних коштів з метою отримання прибутку. Американському економісту Дж.К. Гелбрейту [13] належать пріоритет у вивченні феномену техноструктури, а також висновок про те, що саме техноструктура генерує ринкову поведінку корпорацій.

Вагомим є внесок у дослідження окреслених питань, з урахуванням наслідків російської повномасштабної агресії, провідних українських науковців, фундаторів сучасних наукових шкіл. Так, В.М. Геець [14] наголошує на можливості формування суспільного договору між населенням і бізнесом. У такому вимірі узгоджуватимуться фактори, що визначатимуть реалізацію окремих складових політики соціальної якості, коли орієнтація на максимально можливий соціально-економічний розвиток, у тому числі за певних обмежень у матеріальному становищі протягом періоду в три — п'ять років, за умови капіталізації прибутків на засадах входження до складу ЄС, сформує особливе середовище для успіху згаданої політики. Рівень розвитку теоретичних засад останньої й практич-

ності в підходах до її застосування з використанням системи індикаторів, що охоплюють сферу соціально-економічної безпеки, соціальну згуртованість, соціальну залученість і соціальні можливості, дає змогу авторові стверджувати, що в період повоєнної реконструкції України досяжним є суспільний консенсус, котрий визначатиме успішність переходу від війни до мирного розвитку. Згідно з баченням А.А. Гриценка [15], повоєнне відновлення вітчизняної економіки має бути спрямоване на формування національно укоріненого економічного розвитку, який спирається на повне використання господарського потенціалу і створення мережі ланцюгів продукування доданої вартості й переробки сировини в кінцеву продукцію для задоволення внутрішніх потреб і експорту. Е.М. Лібанова [16] підкреслює: конкретні програми повоєнної відбудови базуватимуться на результатах наукового аналізу, багатоваріантних прогнозів відповідно до різних сценаріїв реалізації ключових можливостей, з одного боку, і ризиків та загроз — з іншого. Тому необхідно визначати базові індикатори, за допомогою яких відстежуватимуть напрями й темпи руху, кількісно їх обчислюватимуть для конкретних періодів, запроваджувати моніторинг реалізації кожного проекту або програми з постійним переглядом доцільності їх подальшої реалізації чи заміни. На думку відомої вченої, повоєнна Україна — країна-переможниця — повинна постати як східноєвропейський центр гідності й справедливості, свободи й єдності, де все суспільство буде залучено до відродження держави. Невід’ємним її підґрунтям стануть конкурентна економіка, відновлення довілля, ефективне управління.

Для вдосконалення і адекватної оцінки інституціональних передумов управління в підприємницьких структурах, зокрема, тих, що є емітентами цінних паперів, з метою підтримки динаміки піднесення і фінансової стабільності міжнародна спільнота постійно вносить зміни еволюційного характеру до відповідних наднаціональних стандартів. Так, у рамках перегляду у 2022 р. розроблених ОЕСР Принципів корпоративного управління¹ визначено необхідність їх суттєвого переформатування² з включенням нового розділу «Сталий розвиток та резилієнтність». У статусі кандидата в члени Європейського Союзу для України вкрай важливою є своєчасна інституціональна адаптація до положень Директиви ЄС 2022/2464³,

¹ G20/OECD Principles of Corporate Governance. Paris, OECD Publishing, 2015. URL: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264236882-en>

² Secretary-General's Second Report to G20 Finance Ministers and Central Bank Governors on the Review of the G20/OECD Principles of Corporate Governance. OECD, 2022. URL: <https://www.oecd.org/corporate/OECD-Secretary-General-Report-G20-FMCG-Review-G20-OECD-Principles-Corporate-Governance-2022.pdf>

³ Directive (EU) 2022/2464 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 amending Regulation (EU) No 537/2014, Directive 2004/109/EC, Directive 2006/43/EC and Directive 2013/34/EU, as regards corporate sustainability reporting. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022L2464> (дата звернення: 15.05.2023).

котра коригує Директиву 2013/34/ЄС, що регулює подання нефінансової інформації, та низки інших наднаціональних документів. З 2024 фінансового року буде розширено сферу зобов'язань щодо звітування з питань сталого розвитку підприємств, які є резидентами держав — членів ЄС або провадять діяльність на території Союзу. Директива вимагає від країн-членів ужиття заходів, націлених на те, щоб розкриття інформації про сталий розвиток містило дані про довгострокові плани стосовно сумісності бізнес-моделі компанії і стратегічних цілей стійкості з урахуванням уникнення залежності від видобутку вугілля, нафти і газу, а також досягнення кліматичної нейтральності до 2050 р.⁴

Невід'ємною складовою стратегій резиліентності стає політика сталого розвитку, яка передбачає реалізацію прийнятих у 2015 р. 17 Цілей тисячоліття (Цілі сталого розвитку — ЦСР)⁵. З урахуванням регіональних особливостей на національному рівні за допомогою стандартів глобального управління Environmental, social, and corporate governance (ESG) здійснюються кроки щодо гарантування стабільності соціально-економічного простору. В такому аспекті ключовими факторами постають модернізація і підвищення якості цивілізаційних відносин, що забезпечуватиме необхідні ресурси для поступового просування до досягнення ЦСР. Але через високий рівень невизначеності, повсюдне поширення явищ уразливості, надзвичайних ситуацій, конфліктів в умовах нової економічної реальності варто брати до уваги песимістичні припущення відомих аналітиків [17], згідно з якими нині, коли минула половина терміну здійснення ЦСР, практично немає ознак виконання цієї масштабної програми до 2030 р. Під час воєнного стану і повоєнного відновлення координоване управління фінансовими ресурсами на всіх рівнях посилення стресостійкості — суттєва відмінність стратегічного управління [18] в межах не тільки державного, а й реального, корпоративного секторів національної економіки. У період післявоєнної відбудови потрібні дії, спрямовані на нейтралізацію негативного впливу загроз стагнації, скорочення фінансування і можливостей мобілізації внутрішніх доходів для підтримки рівноваги, стабільності в підприємництві, зростання цінності людського капіталу й добробуту населення.

⁴ Directive (EU) 2022/2464 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 amending Regulation (EU) No 537/2014, Directive 2004/109/EC, Directive 2006/43/EC and Directive 2013/34/EU, as regards corporate sustainability reporting (Corporate Sustainability Reporting Directive). Overview. LSE. 2023. URL: <https://climate-laws.org/geographies/european-union/laws/directive-eu-2022-2464-of-the-european-parliament-and-of-the-council-of-14-december-2022-amending-regulation-eu-no-537-2014-directive-2004-109-ec-directive-2006-43-ec-and-directive-2013-34-eu-as-regards-corporate-sustainability-reporting-corporate-sustainability-reporting-directive> (дата звернення: 15.05.2023).

⁵ Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. United Nations, 2015. URL: <https://daccess-ods.un.org/access.nsf/Get?OpenAgent&DS=A/RES/70/1&Lang=E>

Отже, **мета статті** — визначити шляхи гармонізації норм України з визнаними у світі змінами до стандартів розкриття нефінансової інформації щодо діяльності суб'єктів корпоративного сектору економіки, обґрунтувати необхідність імплементації у звітність про сталий розвиток індикаторів надзвичайних ситуацій.

Принципи корпоративного управління G20/ОЕСР⁶ (далі — Принципи) допомагають директивним органам проводити оцінювання і вдосконалювати правові, регуляторні та інституційні рамки менеджменту. Крім того, вони містять керівні настанови для фондових бірж, інвесторів, корпорацій та інших осіб, котрі відіграють певну роль у процесі формування належних управлінських засад. Принципи покладено в основу ключових норм глобальної Ради з питань фінансової стабільності та правил для звітів Світового банку щодо дотримання відповідних стандартів і кодексів. У документі враховано особливості фінансового й корпоративного секторів, які можуть вплинути на результативність менеджменту. Для урядових органів і учасників ринку створюється єдина методологічна база, щоб стандартизувати підходи до формування національного законодавства у сфері регулювання корпоративного управління, а також до узагальнення найкращих практик цілепокладання і досягнення кінцевих результатів. Зважаючи на витрати і вигоди регулювання, уряди розробляють системні підходи до застосування гнучких управлінських рішень, що передбачають адекватне реагування на нові очікування з боку широкого кола стейкхолдерів. Адже конкурентність у світі, що змінюється, передбачає постійне вдосконалення менеджменту відповідно до нових потреб і використання як стандартних, так і кон'юнктурних можливостей. Розкриття і прозорість інформації є одним з основних положень корпоративного управління — поряд з дотриманням прав власності, забезпеченням належного рівня менеджменту, з урахуванням особливостей ринків цінних паперів, пріоритетів для інституційних інвесторів, діяльності посередників, інших зацікавлених осіб. У більшості країн зобов'язання разом з добровільним порядком оприлюднення даних стосуються всіх істотних питань у діяльності корпорацій: основних результатів, фінансового стану, власності й управління компанією. Аби уникнути нерозумних адміністративних вимог чи непорівнянних витрат, під час розкриття інформації зазвичай використовується концепція сутєвості. Йдеться про кваліфікацію даних, приховування чи перекручення яких може вплинути на ухвалення управлінських рішень, наприклад, при голосуванні або у сфері інвестиційної діяльності.

Дані про діяльність підприємства мають відповідати високим стандартам якості ведення бухгалтерського обліку, аудиту й розкриття фінансової і нефінансової інформації. У всьому світі вже успішно вико-

⁶ G20/OECD Principles of Corporate Governance. Paris, OECD Publishing, 2015. 60 p. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264236882-en>

ристовуються визнані міжнародні правила звітності, розроблені за участю приватного сектору та інших зацікавлених сторін, включно з професійними асоціаціями й незалежними експертами. Вони сприяють підвищенню транспарентності й сумісності даних між країнами. У сучасних умовах це забезпечується значним поширенням діджиталізації, упровадженням електронних систем представлення й отримання даних у глобальному геоекономічному просторі.

Передбачається, що чіткий режим розкриття інформації, який забезпечує реальну транспарентність, є основою моніторингу компаній з точки зору оцінки, релевантної ринковим індикаторам, а також збереження впевненості в поведінці на ринках капіталу. Стають зрозумілими територіальні взаємовідносини підприємств, їх структурні особливості й корпоративні політики, ступінь дотримання природоохоронних і етичних стандартів. Поінформованість регуляторів і стейкхолдерів перетворюється на інструмент захисту інвесторів і впливу на ділову активність суб'єктів господарювання щодо залучення довгострокових капіталовкладень. Відповідно, відсутність прозорості може супроводжуватись опортуністичною поведінкою і спричинити втрати як на мікро-, так і на макрорівні. Адже негативні ризики асиметрії інформації пов'язано з імовірними ринковими дисбалансами, підвищенням вартості капіталу, несправедливим розподілом ресурсів. Усі перелічені обставини є вкрай важливими і для багатонаціональних підприємств з урахуванням спеціальних рекомендацій для них з боку ОЕСР⁷.

У даних звітності велике значення також мають нефінансові показники, що характеризують поточну операційну діяльність і програми зміцнення стресостійкості, ділової етики, охорони навколишнього природного середовища, соціальних питань, прав людини та інших зобов'язань у сфері державної політики.

Принципи, уперше прийняті в 1999 р., в останній редакції 2015 р. були міжнародним орієнтиром у секторі корпоративного управління, схваленим групою G20. У жовтні 2021 р. на тлі постпандемічних, геоекономічних загроз дестабілізації міністри ОЕСР і лідери G20 підтримали рішення про перегляд Принципів, визнавши важливість належних рамок корпоративного управління і ринків, що реально функціонують як у глобальному, так і в національних масштабах. Одночасно Комітет з корпоративного управління ОЕСР провів громадські консультації з актуалізації Принципів⁸. Було задекларовано загальну мету — оновлення документа у світлі останніх змін на ринках капіталу, а також політики і практики підтримки стійкості корпоративного сектору й покращання доступу компаній до фінан-

⁷ OECD Guidelines for Multinational Enterprises. Paris, OECD Publishing, 2011. 92 p. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264115415-en>

⁸ Public Consultation on Draft Revisions to the G20/OECD Principles of Corporate Governance. OECD, 2022. URL: <https://www.oecd.org/corporate/public-consultation-review-G20-OECD-principles-corporate-governance.pdf>

сування на ринках капіталу. Було визначено низку пріоритетних сфер: ризик-менеджмент у екологічній, соціальній, управлінській сферах; цифровізація; корпоративна власність і концентрація виробництва; інституційні інвестори й менеджмент. Відповідно до нововведеної в документ про Принципи частини VI «Стійкість і резилієнтність» для компаній та інвесторів визнано важливою мотиваційну складову, спрямовану на управління ризиками, а також прийняття фінансових та інвестиційних рішень, що сприятимуть зміцненню стійкості й резилієнтності корпорацій. З листопада 2021 р. триває перегляд базового документа, який має бути завершений у II кварталі 2023 р. У дискусіях беруть участь члени ОЕСР, G20 і Ради з фінансової стабільності G20 (Financial Stability Board — FSB), представники різних держав, регіональних професійних спільнот тощо.

Для адекватнішого визначення сутнісних характеристик економічного розвитку в перспективі слід чітко ідентифікувати понятійно-категоріальний апарат. Категорія sustainable відображає інтеграцію зусиль суспільства в плані забезпечення економічного зростання, соціальної справедливості й раціонального природокористування⁹. Прийняті ООН ЦСР формують основу перспективного планування для сталого майбутнього. Отже, втілення поняття sustainable у розумінні «тривкий», «адаптивний» передбачає збереження й розширення сформованих і прогнозованих позитивних економічних тенденцій стабільності поряд з протидією негативним ризикам їх порушення. У XXI ст. при розробленні та реалізації посткризових, постпандемічних заходів (2008—2021 рр.), а також у контексті переможної відсічі повномасштабному російському вторгненню в Україну 24 лютого 2022 р. і вітчизняного плану повоєнного відновлення в економічній літературі [19], у міжнародних джерелах набули значного поширення похідні від фізичного терміна resilience¹⁰. Цей понятійно-термінологічний апарат важливо використовувати в контексті змін і доповнень до розуміння стійкості [21], маючи на увазі просторово-часові критеріальні характеристики ступеня реагування СЕС на кризогенні фактори їх вразливості (соціально-економічні, кліматичні, епідеміологічні та ін.). Та-

⁹ У 2015 р. країни — члени ООН об'єдналися в межах зобов'язань стосовно глобального і національного впровадження 17 Цілей сталого розвитку.

¹⁰ Resilience (укр. — пружність, еластичність) — здатність напруженого тіла відновлювати свої розміри і форму після деформації, викликаной головним чином стискуванням пластичного матеріалу в результаті застосування навантаження (Merriam-Webster dictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/resilience>). Поняття resilient (від лат. дієслова resiliere) означає «відскочити», «мати зворотну дію». Загальноприйнята синтаксична форма цього слова в українській мові має кілька варіантів: «резилентний» ([20]), «резильєнтний» (Концепція цільової програми наукових досліджень НАН України «Поствоєнні чинники соціально-економічної резильєнтності України» на 2022—2024 рр. За керів. Е.М. Лібанової. URL: <https://files.nas.gov.ua/PublicMessages/Documents/0/2022/04/22040812134624-2145.pdf>), що свідчить про необхідність якнайшвидшого наукового опрацювання єдиного трактування цього логосу. Наприклад, варто розглянути доцільність такої його лінгвістичної форми, як «резилієнтний».

кий підхід відображено в стратегічних документах Міжнародного валютного фонду [22]¹¹. Через логічний взаємозв'язок категорій *fragile* (чутливий до уражень), *vulnerable* (вразливий, не завжди здатний протистояти зовнішнім загрозам унаслідок слабкості) і «резилієнтний» (відносно стійкий; потенційно здатний вчасно відновлюватися після втрат, завданих небезпечною подією) потрібним є обґрунтування їх застосування на єдиній базі лінгвістичного і науково-практичного тлумачення. Під подібним кутом зору також слід звернути увагу на усталене правозастосування¹² термінологічних засад визначення небезпечних подій¹³.

У стратегіях стійкого розвитку варто формувати синергію заходів щодо забезпечення як сталого (*sustainable*), так і резилієнтного (*resilient*) розвитку¹⁴. Стресостійкість ланцюжків поставок, структури бізнесу і виробничої інфраструктури в корпоративному секторі слід підвищувати стратегічними методами. Концептуальні підходи до розв'язання такого завдання відображено на рисунку. Відповідні шляхи охоплюють:

- цілепокладання стосовно готовності до опору екзогенним шокам з акцентом на прогнозуванні й моніторингу резилієнтної активності, життєстійкості критичної інфраструктури, максимізації ділових інвестиційних циклів і обсягів капіталовкладень;
- управління ризиками у відтворювальних процесах, де важливими є накопичення виробничих резервів, раннє виявлення, запобігання загрозам, оцінювання, прогнозування ризикогенності;
- операційна адаптивність і ринкова гнучкість у просторово-часовому освоєнні ринків збуту, формуванні конкурентоспроможності, забезпеченні прозорості в ціноутворенні.

Ступінь стійкості виробничої інфраструктури залежить від компонентного ряду її якісних і функціональних характеристик (див. рис.). Стихійні лиха справляють руйнівний вплив на всі матеріально-речові складові інфраструктури. Загалом їх стійкість залежить від особливостей географічного розташування, а надійність — від резилієнтності до стресових навантажень, зносу, старіння.

Для запобігання коливанням попиту, а також політичної кон'юнктури варто надавати велике значення розміщенню продуктивних сил, зокрема, у контексті дублювання їх основних структурних елементів. Так, резервування в телекомунікаційних, електричних мережах дає змо-

¹¹ The IMF Strategy for Fragile and Conflict-Affected States. *Policy Paper*. 2022. No. 2022/004. URL: <https://www.imf.org/-/media/Files/Publications/PP/2022/English/PPEA2022004.ashx> (дата звернення: 15.05.2023).

¹² Кодекс цивільного захисту України № 5403-VI від 02.10.2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>

¹³ Згідно з Кодексом цивільного захисту України, небезпечні події «...за своїми наслідками становлять загрозу життю або здоров'ю населення чи призводять до завдання матеріальних збитків».

¹⁴ World Investment Report. 2021. Investing in Sustainable Recovery. UNCTAD, 2021. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/wir2021_en.pdf

Концептуальна структура напрямів протидії загрозам стресостійкості корпоративного сектору економіки і посилення резилієнтності виробничої інфраструктури.

П р и м і т к а: * ESG — Environmental, Social and Governance (Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. United Nations, 2015, 35 p. URL: <https://daccess-ods.un.org/access.nsf/Get?OpenAgent&DS=A/RES/70/1&Lang=E>).

Джерело: побудовано авторкою за: World Investment Report. 2021. Investing in Sustainable Recovery. UNCTAD, 2021. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/wir2021_en.pdf; COVID-19 and a new resilient infrastructure landscape. OECD. 2021. Feb 22. URL: <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/covid-19-and-a-new-resilient-infrastructure-landscape-d40a19e3/> (дата звернення: 15.05.2023).

гу підвищувати пропускну спроможність, уникати відключень. У мережах охорони здоров'я теж потрібен баланс наявності медичного персоналу, запасів лікарських засобів і можливостей обслуговування хворих. З метою попередження ймовірних коливань попиту, перебоїв з поставанням на необхідному рівні слід підтримувати резервні запаси. Щоб мінімізувати наслідки непередбачуваних збоїв, також можуть знадобитися певні зміни операційних моделей на основі прогнозування, без структурних переміщень великих фізичних активів [22].

Організований процес протидії загрозам дестабілізації дослідники ЮНКТАД вважають однією з альтернатив у консолідації можливостей виробничо-збутових мереж поглинати потрясіння [23]. Управління ри-

зиками як функція фірм передбачає застосування сучасних стандартних інструментів, передусім цифрових технологій, котрі допомагають уникати асиметричних рішень, забезпечувати транспарентність і підзвітність. Крім того, потрібно зберігати варіативну гнучкість структурної реконфігурації виробничої діяльності, зокрема, мається на увазі пошук альтернативних варіантів логістики і транспортування. Актуальність ризик-менеджменту в цій площині посилюється з урахуванням тенденцій фрагментації економічних відносин після тривалого, протягом багатьох десятиліть, періоду зростаючої торговельної та підприємницької інтеграції.

Сьогодні ситуація у вітчизняній економіці з урахуванням факторів невизначеності, незважаючи на певні оптимістичні припущення в річному прогнозі й за результатами I кварталу 2023 р., залишається суперечливою. У 2022 р. відбулися суттєві структурні зміни, що бачимо з даних таблиці. У період воєнного стану всі галузі економіки, за винятком «Державного управління та соціального страхування» (зростання становило 35 %), зазнали падіння, яке коливалося від 15 до 68 %. Найпомітніший спад відбувся в будівництві (68 %). Саме капітальні видатки стрімко скорочуються в умовах збройних конфліктів. Активні бойові дії та значні руйнування в регіональних індустріальних зонах спричинили спад у переробній промисловості майже на 50 %. Сільське, лісове і рибне господарство, оптова й роздрібна торгівля зменшилися на понад 30 % через ті самі фактори. Зниження (на 36 %) обсягів податків на продукти пов'язане в тому числі з тим, що держава на початку війни запровадила податкові преференції для підприємців. Попри позитивний вплив на соціально-економічне становище в перші місяці війни, згодом цей крок негативно позначився на надходженнях до державного і місцевих бюджетів. Як наслідок, у меморандумі України з МВФ 2023 р. передбачено відновлення довоєнних податків. З боку української влади задекларовано, крім іншого, не зменшувати податки в майбутньому. Це цілком логічно, адже в країнах, котрі воюють, зазвичай податки підвищуються. На зміни структури ВВП істотно вплинуло зниження обсягу експортних поставок на 42 %¹⁵, насамперед, у зв'язку з блокадою українських морських портів з боку держави-агресорки, а також з руйнуванням окупантами багатьох промислових потужностей провідних експортерів, подібних до «Азовсталі» й Маріупольського металургійного комбінату імені Ілліча. При цьому важливо звернути увагу на несуттєве зменшення імпорту (лише на 19 %¹⁶) великою мірою через ввезення пального, обсяги якого у фізичних одиницях практично не змінилися. Цей фактор негативно вплинув і на динаміку, і на загальну конфігурацію ВВП. У структурному аспекті, крім того, варто відзначити збільшення частки у ВВП до 1 відсоткового пункту тільки за шістьма позиціями з 20. Крім згаданого «Державного управління та соціального страхування», з

¹⁵ Портал відкритих даних. Міністерство цифрової трансформації. URL: <https://data.gov.ua/>

¹⁶ Там само.

**Структура ВВП України на базі обсягів
доданої вартості у звітному періоді**

Галузь	2021		2022		Темп змін, %
	обсяг, млн грн	частка, %	обсяг, млн грн	частка, %	
Будівництво	15 0312	2,75	48 726	1,26	-68
Переробна промисловість	56 0527	10,26	319 190	8,23	-43
Податки на продукти	78 0757	14,29	496 138	12,80	-36
Професійна, наукова та технічна діяльність	157 569	2,88	84 717	2,19	-48
Тимчасове розміщування й організація харчування	49 166	0,90	29 348	0,76	-40
Операції з нерухомим майном	314 763	5,76	206 105	5,32	-35
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	31 910	0,58	21 343	0,55	-33
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	180 944	3,31	122 092	3,15	-33
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	351 148	6,42	237 930	6,14	-32
Надання інших видів послуг	46 637	0,85	31 950	0,82	-31
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт	742 123	13,58	512 894	13,23	-31
Сільське, лісове та рибне господарство	593 367	10,86	425 146	10,97	-28
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	19 143	0,35	14 051	0,36	-27
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	134 883	2,47	111 236	2,87	-18
Фінансова та страхова діяльність	161 933	2,96	136 337	3,52	-16
Інформація та телекомунікації	255 635	4,68	216 200	5,58	-15
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	295 300	5,40	16 4587	4,25	-44
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	67 873	1,24	35 386	0,91	-48
Освіта	235 042	4,30	208 230	5,37	-11
Державне управління і соціальне страхування	336 451	6,16	455 228	11,74	35
Р а з о м	5 465 483	100	3 876 834	100	-29

Примітка. Дані Державної служби статистики України за 2022 р. — у цінах попереднього року, за 2021 р. — у фактичних цінах того ж року.

Джерело: складено авторкою за: Єдиний державний веб-портал відкритих даних. URL: <https://www.data.gov.ua>

виробничого сектору це тільки «Сільське, лісове та рибне господарство», а решта — послуги («Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги», «Фінансова та страхова діяльність», «Інформація та телекомунікації», «Освіта»). За іншими 14 позиціями скорочення частки у ВВП становило до 2 відсоткових пункти. Відповідно, можна дійти невтішного висновку, що для корпоративного сектору економіки характерні ті самі тенденції.

У доповіді ООН чітко резюмовано загальну думку урядів, міжнародних директивних органів, бізнесу, що перехід від стагнації виробництва і торгівлі до активізації стабільніших економічних відносин мав супроводжуватися заходами з консолідації різних аспектів потенціалу резиліентності — стійкості до майбутніх потрясінь¹⁷. Вирішення проблем як у виробничій, так і в інфраструктурній сферах потребує акцентів на зростанні продуктивності, гнучкості, релокації, включно з диверсифікацією джерел постачання, розширення запасів ключових ресурсів тощо. Водночас ці компоненти, взаємодіючи один з одним, є «інтегрованим пакетом, а не меню опцій»¹⁸. Синергія дій з накопичення життєздатності, потенціалу опору стресам повинна базуватися на єдиних підходах до структурної перебудови міжнародних виробничих мереж завдяки підвищенню ефективності людського капіталу, технологічних переваг стратегічних інноваційних лідерів та ін. Антикризові захисні, профілактичні заходи, а також способи реагування на непередбачувані ситуації одночасно мають включати підтримку безпеки і працездатності в разі відмов, відповідати технічним, соціально-економічним стандартам. У несприятливих обставинах ефективне управління повинне сприяти локалізації наслідків криз, зокрема, стихійного й воєнного характеру. Ліквідація цих наслідків має відбуватися у форматі підтриманих громадськістю планів відновлення, котрі повинні передбачати структурну перебудову ланцюгів постачання товарів і послуг. Отже, необхідними є кон'юнктурні раціональні рішення виробничого й інвестиційного характеру залежно від потреб у обмеженні або розширенні потоків капіталу. За допомогою диверсифікації, репатріації, організації аутсорсингу в близькому зарубіжжі слід запобігати надмірній концентрації виробничих потужностей, переміщувати підприємства ближче до ринків, формувати резервні канали збуту, що зміцнить потенціал стійкості. Таким чином, у інтегрованих виробничих мережах, імовірно, буде обмежено ризики і хвильові ефекти. Проте вирішення проблем, пов'язаних із системною конкуренцією і геополітичним суперництвом, потребує державної та наднаціональної підтримки — на додаток до діяльності корпорацій у межах їх стандартних компетенцій. За загальної цифровізації формування високого потенціалу управління змінами має супроводжуватися програмним контролем, завдяки чому долатиметься інформаційна асиметрія в усіх суспільних сферах.

¹⁷ World Investment Report. 2021. Investing in Sustainable Recovery. UNCTAD. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/wir2021_en.pdf

¹⁸ Там само.

У складі робочих груп ЮНКТАД були подані пропозиції, спрямовані на врахування особливостей функціонування підприємств в умовах воєнного стану в Україні при складанні нефінансової звітності [24]. У цілому вони дістали відображення в документі *Guidance on Core Indicators for Sustainability and SDG Impact Reporting* (2022 р.)¹⁹. Насамперед ідентифіковано методологічні засади запровадження і просування практики звітування підприємств про сталий розвиток з метою їх подальшої імплементації в Україні через аналіз ключових змін у нормативних документах ЄС. Це дасть змогу сформувати концептуальне бачення подальшого розвитку регуляторно-організаційної моделі розкриття інформації стосовно діяльності вітчизняних компаній. Зокрема, в умовах воєнного стану і повоєнного відновлення необхідно вдосконалити відповідні складові державного інституціонального середовища. Ідеться про посилення фінансових звітів загального призначення через включення додаткової інформації, яка впливає на ймовірні майбутні надходження або вибуття активів підприємства, які не можуть бути ідентифіковані як такі, що відображаються у звітності; уніфікацію вимог до змісту звітів про сталий розвиток через розроблення відповідних стандартів (проекти Європейських стандартів звітності про сталий розвиток (*European Sustainability Reporting Standards — ESRS*)²⁰, підготовлені EFRAG²¹). Наразі тривають дискусії про План повоєнного відновлення України. Підприємці зазначають, що внаслідок руйнування виробничих потужностей та погіршення фінансового і майнового стану, що відображається у звітності, компанії не можуть отримувати кредитування на загальних засадах. Водночас для суб'єктів господарювання, які постраждали, але сьогодні працюють, мають експортні контракти, займають високі позиції на світових ринках, будуть ухвалені або окремі програми, або пакети підтримки відновлення виробництва. У цьому контексті складання звіту з питань стресостійкості й сталого розвитку допоможе отриманню вичерпної інформації про потенціал подальшого розгортання ділової активності в перспективі, на відміну від констатуючих даних фінансової звітності.

Створення державою сприятливого середовища для запровадження підходів відповідального ведення бізнесу забезпечує узгодженість трансформацій національної системи бухгалтерського обліку з сучасними світовими тенденціями в цій сфері. Євроінтеграція зумовлює врахування в цьому процесі найкращих облікових практик. В Україні на законодавчому рівні вже введено нефінансове звітування підприємств через закріплення відповідних положень у нормативно-правових актах, де ві-

¹⁹ *Guidance on Core Indicators for Sustainability and SDG Impact Reporting*. UNCTAD, 2022. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/diae2022d1_en.pdf

²⁰ *First Set of draft ESRS & Basis for conclusions*. EFRAG, 2022. URL: <https://www.efrag.org/lab6#subtitle4>

²¹ EFRAG (European Financial Reporting Advisory Group) — Європейська консультативна група з фінансової звітності. EFRAG. URL: <https://www.efrag.org/>

дображено концептуальні засади розкриття підприємствами інформації про нефінансовий бік діяльності²².

Розроблення документа роз'яснювального характеру в умовах невідомості, спричиненої повномасштабною російською агресією, сприятиме підвищенню якості розкриття інформації у звіті про управління, корисної для прийняття управлінських, у тому числі інвестиційних, рішень з боку міжнародних, національних стейкхолдерів усіх форм власності. Проект такого документа вже подано на розгляд компетентних органів. У ньому рекомендовано наводити ключові показники діяльності за звітний період з урахуванням настанов згаданого документа ЮНКТАД. Наприклад, для розкриття інформації про ліквідність і зобов'язання вже оприлюднюються дані про основні джерела її підтримки: активи, які забезпечують своєчасне виконання зобов'язань, наявні зобов'язання, їх види і строки погашення, умовні зобов'язання, оцінка їх можливого впливу на ліквідність у розрізі класифікації²³.

Для розуміння впливу повномасштабної російської агресії на діяльність підприємств може наводитися порівняльна інформація за кожним показником, що розкривається, до запровадження воєнного стану, під час воєнного стану і в період післявоєнного відновлення, а також: витрати на інвестиційні проекти, реалізацію яких призупинено внаслідок воєнного стану (тис. грн); обсяг залучених підприємством кредитних ресурсів під час воєнного стану (тис. грн); зміни руху коштів під час воєнного стану (тис. грн). За даними Європейської бізнес-асоціації (European Business Association — EBA), згідно з результатами опитування у 2022²⁴ р., 83 % компаній повідомили про падіння доходів у перерахунку в долари США: 32 % про втрати до 1 млн дол., 36 % — про втрати в діапазоні 1—10 млн, 16 % — про втрати більш як 10 млн дол. Через бойові дії 40 % суб'єктів господарювання зазнали безпосередніх втрат, а 25 % мали активи на окупованих територіях (здебільшого це обладнання, техніка, нерухомість, транспорт). Російські обстріли спричинили переривання робочих процесів, скорочення кількості продуктивних годин, зростання витрат через використання генераторів та інші негативні наслідки для операційної роботи компаній. Попри труднощі, компанії, хоча й не завжди

²² Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні. Закон України № 996-XIV від 16.07.1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text>; Прозатвердження Порядку подання фінансової звітності. Постанова Кабінету Міністрів України № 419 від 28.02.2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/419-2000-%D0%BF#Text>; Про затвердження Методичних рекомендацій зі складання звіту про управління. Наказ Міністерства фінансів України № 982 від 07.12.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0982201-18#Text>

²³ Guidance on Core Indicators for Sustainability and SDG Impact Reporting. UNCTAD. 2022. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/diae2022d1_en.pdf

²⁴ У 83 % компаній EBA відбулося падіння бізнесу у 2022 році. EBA. 2023. 30 січ. URL: <https://eba.com.ua/u-83-kompanij-eva-vidbulosya-padinnja-biznesu-u-2022-rotsi/> (дата звернення: 15.05.2023).

системно, виплачували заробітну плату; 27 % компаній мали фінансові резерви на півроку, 23 % — на рік, 36 % — на рік і більше.

Слід підкреслити, що термін «нефінансова звітність» нині використовується в значенні, наведеному в Директиві 2013/34/ЄС, тобто як звітність, що містить інформацію, котра характеризує стан і перспективи розвитку підприємства і розкриває основні ризики й невизначеності його діяльності, у тому числі щодо сталого розвитку²⁵. Таке тлумачення відповідає дефініції «звітність про сталий розвиток», наведеній у Директиві 2022/2464 про внесення змін до Регламенту (ЄС) № 537/2014, Директив 2004/109/ЄС, 2006/43/ЄС і 2013/34/ЄС щодо корпоративної звітності про сталий розвиток, прийнятій Європейським парламентом 14 грудня 2022 р.²⁶ Проте, оскільки сьогодні міжнародними організаціями (наприклад, EFRAG, International Sustainability Standards Board — ISSB²⁷) проводиться робота над стандартизацією підходів до розкриття підприємствами інформації щодо сталого розвитку, то після ухвалення і погодження на міжнародному рівні положень відповідних стандартів (IFRS S1 «Загальні вимоги до розкриття фінансової інформації, пов'язаної зі сталим розвитком», IFRS S2 «Загальні вимоги до розкриття фінансової інформації, пов'язаної зі сталим розвитком», ESRS), до Керівних настанов буде внесено уточнення в частині понятійно-термінологічного апарату (терміни «звітність про сталий розвиток», «інформація про сталий розвиток» на заміну термінів «нефінансова звітність», «нефінансова інформація»). Над цими питаннями в рамках управлінських інновацій Міністерства фінансів України багато років працює колектив ДННУ «Академія фінансового управління» [25]. Однак, з урахуванням того, що сьогодні лідером у науковому супроводі розроблення Плану відновлення України є ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» на чолі з академіком В.М. Гейцем, ми впевнені, що наші спільні дослідження в цьому напрямі стануть функціональною складовою інституціонального базису резилієнтності національної економіки у воєнний час і в повоєнній відбудові.

На міжнародному рівні ухвалено документ ООН «Розроблення і реалізація національного плану дій щодо звітності про сталий розвиток — отримані уроки»²⁸, у підготовці якого авторка також брала участь. На

²⁵ Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні. Закон України № 996-XIV від 16.07.99 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/996-14>

²⁶ Directive (EU) 2022/2464 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 amending Regulation (EU) No 537/2014, Directive 2004/109/EC, Directive 2006/43/EC and Directive 2013/34/EU, as regards corporate sustainability reporting. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022L2464> (дата звернення: 15.05.2023).

²⁷ International Sustainability Standards Board. IFRS. URL: <https://www.ifrs.org/groups/international-sustainability-standards-board/> (дата звернення: 15.05.2023).

²⁸ Tackling the Sustainability Reporting Challenge. A Policy Guide. UNCTAD, 2023. https://unctad.org/system/files/official-document/diae2022d3_en.pdf

крайньому рівні наявність високоякісної інфраструктури відповідної звітності дає змогу об'єктивно оцінювати внесок приватного сектору у створення більш стресостійкої економіки, залучати з цією метою інвестиції з міжнародних джерел. У цьому документі обґрунтовано необхідність **створення і зміцнення інфраструктури національної звітності про сталий розвиток**. З точки зору компаній такі звіти сприяють покращенню репутації, підвищенню лояльності до бренду, залученню інвестицій, імплементації у глобальні ланцюжки створення вартості. У зазначеному документі запропоновано концептуальні засади для складання національних «дорожніх карт» формування відповідної інфраструктури, що доцільно використати в Плані повоєнної відбудови України.

ВИСНОВКИ

У період повоєнного відновлення України очікується посилення динамічних загроз невизначеності, геоекономічної фрагментації, тому реформи корпоративного сектору економіки будуть спрямовані на роздержавлення активів, імплементацію європейських механізмів конкурентної координації, зміну мотивації суб'єктів господарювання, чітке розмежування їх компетенції, прав і відповідальності. Позитивний результат поєднання ринкового й регульованого механізмів організації економічних відносин дасть змогу забезпечити досягнення стратегічних цілей: значних темпів розвитку науково-технічного прогресу, економічного зростання і стресостійкості виробництва, відносної стабільності цін і високої якості життя населення.

План повоєнного відновлення має передбачати інституціоналізацію національних індексів, стандартів з глобальними показниками, міжнародними вимогами до збирання й обміну інформацією. Нині технології інформатизації перетворюються на окремий, самостійний ресурс разом з управлінською діяльністю, націленою на створення резилієнтних засад стійкості національних СЕС. Специфіка їх функціонування повинна спрямовуватися на захист прав власності, дотримання принципів доброчесності, підзвітності, попередження ймовірних порушень чинних норм і правил. Ідеться про запобігання викривленню фінансових результатів інвестиційних, амортизаційних, страхових та інших операційних сфер, зокрема, тих, які спричиняють незаконне заниження прибутку або навмисне завищення цінових складників у договірних відносинах, що регулюють обороти всіх видів активів.

У контексті розбудови регуляторної інфраструктури звітності про сталий розвиток необхідно: підвищувати обізнаність про негативний і позитивний внесок компаній у досягнення ЦСР; активно просувати принцип «подвійної суттєвості»; усвідомлювати переваги і важливість звітності у сфері стресостійкості й сталого розвитку в політичному контексті, поширювати найкращий досвід у цій сфері на міжнародному рівні.

У «дорожній карті» створення управлінської інфраструктури звітності про сталий розвиток варто: формалізувати інституційні зобов'язання щодо забезпечення ресурсів і співробітництва; гарантувати професійне управління проектами; використовувати переваги міжнародного досвіду і ефективних практик; створити національне сховище звітів про стійкий розвиток тощо. Не менш важливими є також дії щодо організаційної планової та моніторингової функцій управління процесами, включно з політичними аспектами розв'язання конкретних завдань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Шумпетер Й.А. Теорія економічного розвитку. Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу. Пер. з англ. Київ, ВД «Києво-Могилянська академія», 2011. 242 с.
2. Hayek F.A. The Collected Works. Capital and Interest. L.H. White (Ed.). Routledge, 2016, Vol. 11. 208 p. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226274904.001.0001>
3. Hayek F.A. The Collected Works. Business Cycles: Part I. H. Klausinger (Ed.). Routledge. 2012. Vol. 7. 304p. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226320465.001.0001>
4. Hayek F.A. The Collected Works. Business Cycles: Part II. H. Klausinger (Ed.). Routledge. 2012. Vol. 8. 360p. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226320496.001.0001>
5. Berle A.A., Means G.C. The Modern Corporation and Private. Routledge, 2017. 433 p.
6. Drucker P.F. Concept of the Corporation. Routledge, 2017. 362 p. <https://doi.org/10.4324/9781315080734>
7. Kelso L.O., Kelso P.H. Democracy and Economic Power: Extending the ESOP Revolution through Binary Economics. Cambridge; Massachusetts, Ballinger Publishing Co., 1986.
8. Erhard L. Prosperity Through Competition. Ludwig von Mises Institute, 2010. 228 p.
9. Coase R.H. The Firm, the Market, and the Law. University of Chicago Press, 2012. 228 p.
10. Buchanan J.M., Tollison R.D. The Theory of Public Choice — II. University of Michigan, 2009. 464 p.
11. Stiglitz J.E. Rewriting the Rules of the European Economy: An Agenda for Growth and Shared Prosperity. W.W. Norton & Company, 2020. 400 p.
12. Williamson O.E. The Theory of the Firm as Governance Structure: From Choice to Contract. *Journal of Economic Perspectives*. 2002. Vol. 16. No. 3. P. 171—195. <https://doi.org/10.1257%2F089533002760278776>
13. Galbraith J.K. The Affluent Society Fortieth Anniversary Edition. New York, Houghton Mifflin Company, 1998.
14. Геєць В.М. До питання теорії і практики політики соціальної якості в повоєнній Україні. *Економіка України*. 2023. № 4. С. 3—22. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.04.003>
15. Гриценко А.А. Національно-укорінений розвиток у розділено-спільному світі. У: Міжнародний історичний досвід повоєнної реконструкції економіки: уроки для України. Мат. міжн. наук.-практ. конференції (Київ, 27 квітня 2023 р.). ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України»; Інститут вищої освіти НАПН України. Київ, 2023. С. 13. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2023/05/Mizhnar-istor-dosvid-povojen-rekonstrukcii-uroky-dla-Ukrainy.pdf>

16. Лібанова Е.М. Щодо повоєнного відродження України. *Вісник НАН України*. 2023. № 2. С. 55—61. <https://doi.org/10.15407/vsn2023.02.055>
17. Hanushek E.A., Woessmann L. The Basic Skills Gap. *Finance & Development*. 2022. No. 6. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/fandd/issues/2022/06/basic-skills-gap-hanushek-woessmann>
18. Марченко С.М. Стратегічне управління державними фінансами: євроінтеграційний курс, міжнародні тренди, національні особливості. *Фінанси України*. 2022. № 1. С. 7—26. <https://doi.org/10.33763/finukr2022.01.007>
19. Goldin I. Rethinking Global Resilience. *Finance & Development*. 2020. September. P. 4—10. URL: <http://reparti.free.fr/fd0920.pdf>
20. Риндзак О.Т. Оцінювання соціальної вразливості: теоретико-методологічні аспекти. *Економіка України*. 2022. № 6. С. 54—65. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.06.054>
21. Єфименко Т.І. Управління економікою в умовах війни і післявоєнної реконструкції як специфічний механізм розв'язання суперечностей глобалізації та локалізації. У: Економічні суперечності глобалізації та локалізації в умовах гібридної війни та післявоєнної реконструкції. Кол. моногр. За ред. А.А. Гриценка. НАН України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». Київ, 2022. С. 94—148. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/Ес-superech-globaliz-ta-localiz-v-umomah-gibryd-viyny.pdf>
22. Akanbi O.A., Gueorguiev N., Honda J. et al. Avoid a Fall or Fly Again: Turning Points of State Fragility. *IMF Working Paper*. 2021. Iss. 133. 48 p. <https://doi.org/10.5089/9781513573687.001>
23. Brakman S., Garretsen H., van Witteloostuijn A. The turn from just-in-time to just-in-case globalization in and after times of COVID-19: An essay on the risk re-appraisal of borders and buffers. *Social Sciences & Humanities Open*. 2020. Vol. 2. Iss. 1. <https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2020.100034>
24. Єфименко Т.І. Інформаційний та фіскальний простір посилення резиліентності економіки в умовах сталого розвитку. *Фінанси України*. 2022. № 11. С. 7—18. <https://doi.org/10.33763/finukr2022.11.007>
25. Єфименко Т.І., Ловінська Л.Г., Олійник Я.В., Кучерява М.В. Звітність підприємств про сталий розвиток в умовах пандемії COVID-19. Моногр. ДННУ «Акад. фін. управління». Київ, 2021. 242 с. URL: https://afu.kiev.ua/getfile.php?page_id=1030&num=1

Надійшла 23.05.2023

Прорецензована 26.05.2023

Підписана до друку 01.06.2023

REFERENCES

1. Schumpeter J.A. The theory of economic development. An inquiry into profits, capital, credit, interest, and the business cycle. Kyiv, 2011 [in Ukrainian].
2. Hayek F.A. The Collected Works. Capital and Interest. L.H. White (Ed.). Routledge, 2016, Vol. 11. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226274904.001.0001>
3. Hayek F.A. The Collected Works. Business Cycles: Part I. H. Klausinger (Ed.). Routledge, 2012, Vol. 7. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226320465.001.0001>
4. Hayek F.A. The Collected Works. Business Cycles: Part II. H. Klausinger (Ed.). Routledge, 2012, Vol. 8. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226320496.001.0001>
5. Berle A.A., Means G.C. The Modern Corporation and Private Property. Routledge, 2017.

6. Drucker P.F. Concept of the Corporation. Routledge, 2017. <https://doi.org/10.4324/9781315080734>
7. Kelso L.O., Kelso P.H. Democracy and Economic Power: Extending the ESOP Revolution through Binary Economics. Cambridge; Massachusetts, Ballinger Publishing Co., 1986.
8. Erhard L. Prosperity Through Competition. Ludwig von Mises Institute, 2010.
9. Coase R.H. The Firm, the Market, and the Law. University of Chicago Press, 2012.
10. Buchanan J.M., Tollison R.D. The Theory of Public Choice — II. University of Michigan, 2009.
11. Stiglitz J.E. Rewriting the Rules of the European Economy: An Agenda for Growth and Shared Prosperity. W.W. Norton & Company, 2020.
12. Williamson O.E. The Theory of the Firm as Governance Structure: From Choice to Contract. *Journal of Economic Perspectives*, 2002, Vol. 16, No. 3, pp. 171-195. <https://doi.org/10.1257%2F089533002760278776>
13. Galbraith J.K. The Affluent Society. Fortieth Anniversary Edition. New York, Houghton Mifflin Company, 1998.
14. Heyets V. On the question of theory and practice of social quality policy in post-war Ukraine. *Economy of Ukraine*, 2023, No. 4, pp. 3-22. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.04.003> [in Ukrainian].
15. Hrytsenko A.A. Nationally rooted development in a divided-common world. In: International historical experience of postwar economic reconstruction: lessons for Ukraine. Proc. Int. Sci.-Pract. Conference (Kyiv, April 27, 2023). Kyiv, 2023, p. 13. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2023/05/Mizhnar-istor-dosvid-povojen-rekonstrukcii-uroky-dla-Ukrainy.pdf> [in Ukrainian].
16. Libanova E.M. On the post-war revival of Ukraine. *Visn. Nac. Acad. Nauk Ukr.*, 2023, No. 2, pp. 55-61. <https://doi.org/10.15407/visn2023.02.055> [in Ukrainian].
17. Hanushek E.A., Woessmann L. The Basic Skills Gap. *Finance & Development*, 2022, No. 6. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/fandd/issues/2022/06/basic-skills-gap-hanushek-woessmann>
18. Marchenko S. Strategic public finance governance: European integration course, international trends, national peculiarities. *Finance of Ukraine*, 2022, No. 1, pp. 7-26. <https://doi.org/10.33763/finukr2022.01.007> [in Ukrainian].
19. Goldin I. Rethinking Global Resilience. *Finance & Development*, 2020, September, pp. 4-10. URL: <http://reparti.free.fr/fd0920.pdf>
20. Ryndzak O. Social vulnerability assessment: theoretical and methodological aspects. *Economy of Ukraine*, 2022, No. 6, pp. 54-65. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.06.054> [in Ukrainian].
21. Iefymenko T.I. Economic management in the conditions of war and post-war reconstruction as a specific mechanism for resolving the contradictions of globalization and localization. In: Economic contradictions of globalization and localization in the conditions of hybrid war and post-war reconstruction. A.A. Hrytsenko (Ed.). Kyiv, 2022. pp. 94-148. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/Es-superech-globaliz-ta-localiz-v-umomah-gibryd-viyny.pdf> [in Ukrainian].
22. Akanbi O.A., Gueorguiev N., Honda J. et al. Avoid a Fall or Fly Again: Turning Points of State Fragility. *IMF Working Paper*, 2021, Iss. 133. <https://doi.org/10.5089/9781513573687.001>
23. Brakman S., Garretsen H., van Witteloostuijn A. The turn from just-in-time to just-in-case globalization in and after times of COVID-19: An essay on the risk

- re-appraisal of borders and buffers. *Social Sciences & Humanities Open*, 2020, Vol. 2, Iss. 1. <https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2020.100034>
24. Iefymenko T. Information and fiscal space to strengthen the resilience of the economy in conditions of sustainable development. *Finance of Ukraine*, 2022, No. 11, pp. 7-18. <https://doi.org/10.33763/finukr2022.11.007> [in Ukrainian].
25. Iefymenko T.I., Lovinska L.H., Oliynyk Ya.V., Kucheryava M.V. Enterprise reporting on sustainable development in the conditions of the COVID-19 pandemic. Kyiv, 2021. URL: https://afu.kiev.ua/getfile.php?page_id=1030&num=1 [in Ukrainian].

Received on May 23, 2023

Reviewed on May 26, 2023

Signed for printing on June 1, 2023

Tetiana Iefymenko, Dr. Sci. (Econ.), Prof., Academician of the NAS of Ukraine
President of the Academy of Financial Management
38, Mykolya Mikhnovskoho Blvd, Kyiv, 01104, Ukraine

HARMONIZATION OF THE INFORMATION ENVIRONMENT FOR STRESS RESISTANCE OF THE CORPORATE SECTOR OF ECONOMY

For almost a year and a half since the start of the full-scale invasion of Ukraine by Russian troops, our people have been demonstrating to the whole world the presence of invaluable domestic intangible assets: cultural, ethnic, genetic, intellectual — in the form of courage, determination, communication, leadership and resilience. Thanks to the synergistic effect of their combination with material component, macroeconomic, financial and external stability has been overall preserved, although the threat of destructive phenomena is increasing. Therefore, despite our indomitableness and support from the International Monetary Fund and other significant official financing from the outside, Ukraine will continue to face serious challenges and a considerable need for monetary and credit resources. The corporate sector of the economy requires high volumes of capital investments, which are impossible without harmonizing the information space of entrepreneurs' and employers' business activity with global norms and rules for compliance with the principles of transparency, accountability, property rights protection, as well as improving the investment climate and tackling corruption at all levels.

Using modern economic theories, research, on the one hand, and experience of corporate entrepreneurship in the coordinates of the regulatory role of supranational, state structures, on the other, the methodological principles of promoting the best practice of enterprise reporting on sustainable development have been determined with the aim of their further implementation in Ukraine. Based on the analysis of key changes made to the EU directives, other international regulations, ways to further standardize the disclosure of information on stress resistance, as well as sustainable development of business entities, are proposed. The appropriateness of integrating into the enterprise reporting cycle the very important data on the shock resilience potential in the conditions of war and post-war reconstruction is substantiated.

Keywords: *uncertainty; stress resistance; resilience of national economy; sustainable development reporting; infrastructure of sustainable development reporting; Post-war reconstruction plan for Ukraine.*

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.06.023>

УДК 330.341:339.97:341.38

JEL: N10, N40, N60, O14

Л.В. ДЕЙНЕКО, д-р екон. наук, проф., завідувачка відділу промислової політики
e-mail: deinekolv@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0540-5413>

О.О. ЦИПЛІЦЬКА, д-р екон. наук, доц.,
старший науковий співробітник відділу промислової політики
e-mail: o.liakhovetz@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3803-9421>

О.М. КУШНІРЕНКО, д-р екон. наук, доц.,
старший науковий співробітник відділу промислової політики
e-mail: kushnksena@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3853-584X>

Н.Г. ГАХОВИЧ, канд. екон. наук,
старший науковий співробітник відділу промислової політики
e-mail: ngahovich@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7754-9080>

М.Ю. ЗАВГОРОДНЯ, канд. екон. наук,
науковий співробітник відділу промислової політики
e-mail: mzavgorodnia@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9190-6403>

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

вул. Панаса Мирного, 26, 01011, Київ, Україна

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ПРОМИСЛОВОСТІ

Проаналізовано довоєнний і повоєнний стан промислового розвитку країн Європи, Азії і Африки, які переживали війни й конфлікти у XX—XXI ст. Розглянуто наслідки імплементації макроекономічної політики і заходів, спрямованих на підтримку промисловості й бізнес-клімату. Визначено роль держави і між-

Ц и т у в а н н я: Дейнеко Л.В., Ципліцька О.О., Кушніренко О.М., Гахович Н.Г., Завгородня М.Ю. Міжнародний досвід повоєнного відновлення промисловості. *Економіка України*. 2023. № 6. С. 23—52. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.06.023>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

народних організацій у стимулюванні трансформаційних процесів у промисловому секторі країн світу в повоєнний період. Виокремлено інституційні імпульси і бар'єри у формуванні стратегічної лінії розвитку промисловості держав — учасниць збройних конфліктів і воєн.

Ключові слова: інституційні трансформації; макроекономічна стабілізація; повоєнна реконструкція; промисловість; «план Маршалла»; національна програма відновлення.

Умови повоєнного промислового відновлення мали значні відмінності й особливості в різних країнах і в різні періоди часу. Вони залежали від багатьох чинників, зокрема: стану економіки і рівня індустріального розвитку; масштабів і характеру втрат; доктрин повоєнного відновлення, які визначали ключові інструменти й механізми промислових політик країн; способів і напрямів використання іноземної допомоги. Значущими були й інституційні чинники, які стосувалися зміни державного устрою і владних сил, нової моделі економічної системи, переосмислення ціннісних орієнтирів суспільства. Спираючись на досвід повоєнного відновлення промисловості в зарубіжних країнах, можна виокремити як успішні, так і невдалі підходи, заходи та інструменти, що були використані. Отримані уроки допоможуть сформувати ефективну політику промислового відродження України й уникнути помилок, яких припустились інші держави.

Отже, **мета статті** — узагальнити досвід, напрями і зміст політики повоєнного відновлення промисловості в різних країнах світу, виявити позитивні й негативні наслідки прийнятих урядами держав рішень для середньо- і довгострокового промислового розвитку, розкрити залежність результативності задіяних інструментів від масштабів державного втручання в процеси повоєнного відновлення, висвітлити можливості використання позитивного досвіду в повоєнній розбудові України.

У даному аналізі представлено 18 країн, що переживали воєнні події. За географічним чинником їх можна поділити на західноєвропейські країни, що відновлювалися після Другої світової війни; східноєвропейські країни соціалістичного табору, що відновлювалися після Другої світової війни; Балканські країни, що мали воєнні конфлікти наприкінці ХХ — початку ХХІ ст.; азійські країни, що брали участь у Другій світовій війні та інших воєнних конфліктах у другій половині ХХ ст.; інші країни світу, які потерпали від збройних конфліктів і воєн.

Поряд з програмами безпосереднього відновлення економіки і промисловості, нами також проаналізовано програми подальшої макростабілізації і розвитку промисловості в окремих країнах, які певною мірою відображають тривалість шляху промислової відбудови і модернізації та формують особливий і повчальний досвід для повоєнного відродження промисловості України.

ПОЛІТИКА ПРОМИСЛОВОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

За результатами Другої світової війни Франція, ФРН, Бельгія і Фінляндія зазнали руйнувань промислової інфраструктури різних ступенів. У цих країнах війна спричинила загострення економічних проблем, які розпочалися ще в 1930-х роках унаслідок світової економічної кризи. Але реакції країн на дію сукупності цього і воєнно-політичних чинників були конструктивними, що дозволило і тим країнам, які сплачували репарації (ФРН, Фінляндія), відновити і реструктурувати промисловий сектор. Важливу роль, хоча щодо неї і досі тривають суперечки серед науковців, відіграла допомога країнам за «планом Маршалла», від якої Фінляндія і східноєвропейські країни радянського табору вимушено відмовилися. Поряд з «планом Маршалла», країни розробляли національні програми відновлення, що реалізовувалися з різним ступенем успішності, але в цілому дозволили досягти синергійного ефекту. У відродженні промислового сектору важливу роль відіграла не лише політика, спрямована на реформування промисловості, але й сукупність заходів для забезпечення макроекономічної стабільності — грошово-кредитні, фінансові й податкові. Більш детальний опис програм відновлення промисловості, інструментів їх реалізації, позитивних і негативних результатів подано в табл. 1.

Запроваджена США Європейська програма відновлення (так званий «план Маршалла») стала важливим, а для деяких країн — ключовим інструментом фінансування економічних і політичних перетворень у повоєнній Європі. Американська допомога надходила в різних формах: безоплатна в доларовому еквіваленті, у товарній продукції, але більша частина — у вигляді кредитів. З 3 квітня 1948 р. по 30 червня 1951 р. її загальна сума сягнула близько 17 млрд дол. Розподіл відбувався відповідно до дефіциту платіжного балансу кожної країни: понад 50 % допомоги одержали три країни — Велика Британія (25 %), Франція (20 %) і ФРН (10 %). Програма в цілому сприяла відродженню глобальних торговельних відносин і формуванню європейської єдності, а також союзницьких відносин із США. «План Маршалла» мав вплив на контури воєнних і політичних подій кінця 1940-х — початку 1950-х років, у тому числі процесів деколонізації Франції, Нідерландів і Бельгії, що негативно позначилося на економіці цих країн, та війну в Кореї, яка забезпечила воєнно-промисловими замовленнями деякі країни Європи і поставила на порядок денний питання про переозброєння Західної Німеччини.

Водночас значний прогрес у промисловому відродженні забезпечили і національні програми. Кожна країна формувала міцний потенціал промисловості у свій власний спосіб: Франція — за рахунок державно-монополістичного капіталізму; ФРН — за рахунок демонополізації, розвитку малого і середнього підприємництва і стимулювання конку-

Таблиця 1. Програми відновлення промислового сектору в країнах Західної Європи після Другої світової війни та їх наслідки

Країна	Специфічні умови, що передували відновленню	Програми і заходи з відновлення та їх зміст
Бельгія	Загальний стан економіки: вимушена участь у війні і капітуляція; високий рівень безробіття в довоєнний і воєнний періоди 1931—1945 рр.; значне руйнування промислової інфраструктури; розвинута логістична інфраструктура; висококваліфікована робоча сила Особливості промислового сектору: незначні пошкодження об'єктів важкої промисловості під час німецької окупації; невисока додана вартість промисловості у ВВП (виробництво напівфабрикатів і комплектуючих)	Програми зарубіжних партнерів: «план Маршалла»; кредитна програма від Канади. Кошти за «планом Маршалла» і канадські кредити направлялися на модернізацію промислових районів на півдні країни Національні програми і заходи: Митний союз Бенілюкс (обмеження на імпорт промислової продукції, вільний рух капіталів і робочої сили); «Битва за вугілля» (1946) — програма відновлення і модернізації вугільної промисловості; просування промислової продукції на ринки Європи в результаті зростання в повоєнний час попиту на сталь і вугілля, текстиль і залізничну інфраструктуру; диверсифікація експорту за рахунок продажу урану з бельгійської колонії Конго (для розвитку атомних технологій)
	Позитивні: відновлення довоєнного рівня виробництва вже у 1947 р.; зниження інфляції і різке підвищення рівня добробуту населення	Негативні: скорочення темпів промислового відновлення і втрати конкурентоспроможності на європейському ринку в 1950-х роках унаслідок нестачі капіталовкладень; деіндустріалізація Валлонії і посилення регіональних економічних диспропорцій через застарілість технологій виробництва і ресурсоорієнтованість

Фінляндія	Загальний стан економіки: ресурсне і промислове виснаження від численних війн початку XX ст.; втрата територій (Карелія, Салла, Петсамо, виходу до Північного Льодовитого океану); скорочення трудових ресурсів унаслідок втрати територій; вимушена (під тиском СРСР) відмова від «плану Маршалла»; виплата репарацій на суму 300 млн дол. у якості фінансових ресурсів для закупівлі сировини і техніки використовувалися позики країн Латинської Америки і США (126 млн дол. за 1945—1948 рр.) Особливості промислового сектору: поштовхом для економічного відновлення галузей промисловості (деревообробної, паперової, енергетичної) стали ремонтно-відновлювальні роботи	Національні програми і заходи: демілітаризація, конверсія ВПК і переобладнання воєнних заводів під виробництво побутових товарів (кулеметні фабрики — під виробництво швейних машин, гарматні заводи — під виробництво запчастин для локомотивів і промислового устаткування); мотивів і управління третины державних капітальних витратків на будівельні роботи для забезпечення робочих місць; введення прогресивної шкали оподаткування прибутків і доходів; підтримка приватних інвестицій у капітальне устаткування і створення державних компаній (енергетика, металургія, виробництво мінеральних добрив) за рахунок державних заощаджень (30 % сукупних заощаджень); налагодження тісного державно-приватного партнерства в банківському секторі й сфері регулювання трудових відносин; лібералізація торгівлі
Франція	Позитивні: інтенсивна індустріалізація країни, раніше орієнтованої на сільське і лісове фермерське господарство; вибір європейського вектора розвитку (членство в Раді північних країн ООН у 1955 р., угода з Європейською асоціацією вільної торгівлі 1961 р.); розширення торговельних відносин з Європою Загальний стан економіки: падіння ВВП на 25 % за час війни;	Наслідки імплементації програм Негативні: сформувалася висока частка державного сектору, яка в 1980-х роках усе ще становила 18 % Програми зарубіжних партнерів: «план Маршалла»

Закінчення таблиці 1

Країна	Специфічні умови, що передували відновленню	Програми і заходи з відновлення та їх зміст
Франція	загинуло 200 тис. військових і 400 тис. цивільного населення, депортація сотень тисяч громадян; розвиток економіки за рахунок фінансового сектору; слабе використання промислового потенціалу в довоєнний період Особливості промислового сектору: скорочення промислового виробництва на 60 %; Пошкодження 195,5 тис. промислових підприємств: усі суднобудівні підприємства, електростанції, 80 % нафтопереробних компаній	Національні програми і заходи: реалізація середньострокових загальнонаціональних планів модернізації і розвитку національного господарства (1947—1952 рр. — розвиток державного сектору економіки; 1954—1957 рр., 1958—1961 рр. — підтримка конкурентоспроможності приватних фірм). Інструменти: довгострокові пільгові кредити, механізм зниження тарифів і цін на державні товари й послуги; упровадження індикативного планування (активна регулююча роль до кінця 1960-х років)
ФРН	Позитивні: за 1952—1958 рр. зростання промислового виробництва на 52 %; швидке оновлення основного капіталу; досягнення високої продуктивності праці в промисловості Загальний стан економіки: великий державний борг; гіперінфляція; високий рівень безробіття;	Негативні: включення коштів за «планом Маршалла» до дохідної частини бюджету та їх «проїдання» на поточні потреби, а не на інвестиції; збільшення частки державного сектору в промисловості (97 % видобутку вугілля, 95 % газовидобування, 80 % електроенергії і авіаційного виробництва, 40 % автомобілебудування); зростання безробіття в 1960-х роках (через надмірну зарегульованість і неадекватне підвищення мінімальної заробітної плати) Програми зарубіжних партнерів: «план Маршалла» (60 % коштів направлено в спецфонди для інвестування в техніко-технологічне оновлення промисловості)

економічні реформи для розбудови «соціальної ринкової економіки» під керівництвом однієї ко-манди політиків (ідеолог Л. Ерхард) до 1966 р., що забезпечило послідовність реформ Особливості промислового сектору: значні довоєнні інвестиції у промисловість; падіння промислового виробництва на 2/3 за час війни	Національні програми і заходи: податкові стимули для експортерів, введення прискореної амортизації, зменшення оподатковуваної бази на розмір інвестицій; грошова реформа, що сприяла усталенню внутрішнього попиту і підвищенню конкуренції серед виробників; демонополізація і розвиток малого і середнього бізнесу; створення Європейського платіжного союзу (розширення торговельних відносин); експортна експансія Німеччини внаслідок політичного тиску США
Позитивні: швидке відновлення промисловості й вихід на третє місце у світі за обсягом промислового виробництва після США і Великої Британії на фоні від'ємного саль-до грошових потоків за «планом Маршалла» і виплаче-ними репараціями (3,12 млрд дол. надходжень проти 3,4 млрд дол. компенсацій і окупаційних витрат); динамічний розвиток харчової, текстильної, маши-нобудівної, автомобілебудівної та електротехнічної га-лузей (індекс промислового виробництва 180 % у 1956 р. порівняно з 1936 р.); з 1951 р. Німеччина стала нетто-експортером, по-ставляючи продукцію для відновлення інших євро-пейських економік	Наслідки імплементації програм Негативні: зростання за 1950—1960-ті роки рівня концентрації у важкій промисловості (вугільній, хімічній, авіабудівній, металургійній галузях), що в подальшому викликало значні регіональні диспропорції економічного розвитку

Джерело: складено авторками за: [1—8]; Belgium after World War II. *Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/place/Belgium/Belgium-after-World-War-II> (дата звернення: 12.03.2023); Петренко А. Уроки послевоенного возрождения. *Українська правда*. 2015. 29 січ. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/petrenko/54ca1e06e496c/> (дата звернення: 28.03.2023).

рентного механізму; Бельгія — за рахунок реагування на поточні потреби ринку і стимулювання промислових галузей; Фінляндія — за рахунок лібералізації економіки і стимулювання внутрішнього попиту.

Серед переваг упроваджених програм промислового відновлення слід назвати акцент на реструктуризацію і техніко-технологічну модернізацію промислових підприємств, розвиток середньо- і високотехнологічних галузей, створення ґрунтовної бази для досліджень і розробок (ДіР), інфраструктури для трансферу технологій. У Бельгії чільне місце з-поміж чинників повоєнного відновлення займали також розвинутість і диверсифікованість логістичної інфраструктури (портів, залізниць, дорожніх шляхів). Більшість національних програм стикалася з проблемою зростання безробіття внаслідок невиваженої соціальної політики, зокрема, у сфері регулювання розміру мінімальної заробітної плати, діяльності профспілок тощо. Країни, які робили ставку на поточні потреби ринку, такі як Бельгія (приклад — видобуток вугілля), мали швидке, але короткострокове зростання, а в майбутньому потерпали від деіндустріалізації через застарілість технологій і обладнання, а також структурні зміни попиту на зовнішніх ринках.

ВІДБУДОВА І ПОДАЛЬШИЙ РОЗВИТОК ПРОМИСЛОВОГО СЕКТОРУ В СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ, ЩО ВІДНОВЛЮВАЛИСЯ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (НА ПРИКЛАДИ ПОЛЬЩІ Й ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ)

Східноєвропейські країни відновлювали промисловий сектор під тиском і за кошт СРСР відповідно до принципів соціалістичного розвитку. Проводилася широка націоналізація промислових підприємств, яка разом з тим мала свою специфіку. Так, націоналізація промисловості в Чехословаччині відбулась у формі реквізиції, тобто на компенсаційній основі. Крім того, приватна і колективна власність не були викоренені повністю й зберігались аж до початку ринкових реформ 1990-х років. Таким чином, соціалістичні підвалини економічного розвитку не були впроваджені повною мірою, що дозволило цим країнам ефективніше провести ринкові реформи наприкінці ХХ ст. Також обидві країни, як і Радянський Союз, відмовилися від «плану Маршалла».

Польща зазнала значних втрат промислової інфраструктури і людського капіталу, проте СРСР сприяв швидкому відновленню країни. Зокрема, було прийняте рішення про відбудову столиці — Варшави. Чехословаччина практично не мала втрат у вигляді фізичного руйнування промислових об'єктів, більше того, при окупації її промислові підприємства і шахти продовжували функціонувати весь період війни. Це обумовило і відмінності в повоєнній відбудові обох країн (табл. 2).

Незважаючи на поновлення роботи промислового сектору і пріоритет галузей важкої промисловості в індустріалізації Польщі й Чехо-

Таблиця 2. Заходи і особливості відновлення промисловості в Польщі й Чехословаччині після Другої світової війни

Країна	Специфічні умови, що передували відновленню	Програми і заходи з відновлення та їх зміст
Польща	Загальний стан економіки: величезні людські втрати під час Другої світової війни; економічні збитки від руйнувань понад 30 % довоєнного ВВП Особливості промислового сектору: суттєві руйнування промислової інфраструктури (на 90 % у Варшаві)	Програми зарубіжних партнерів: поставки СРСР нового промислового устаткування і розширення торговельних відносин з країною Національні програми і заходи: перший план (1947—1949 рр.) — «Трирічний план економічного відновлення» — орієнтувався на інтенсивну індустріалізацію і відновлення зруйнованого господарства, підвищення життєвого рівня працівників, закладення основ соціалістичного розвитку, націоналізацію промисловості; Другий план (1950—1955 рр.) — «Шестирічний план розвитку економіки Польщі» — фокусувався на традиційних галузях важкої промисловості: металургії, хімічній промисловості, суднобудуванні. План піддавався частим змінам, але поставлених цілей досягнуто не було
Наслідки імплементації програм		
Чехословаччина	Позитивні: підвищення зайнятості й продуктивності праці в промисловості; дострокове досягнення цілей відповідно до «Трирічного плану економічного відновлення»; швидке зростання промислового виробництва на одну особу (в 1949 р. — у 2,5 разу порівняно з 1946 р.)	Негативні: економічне відновлення відбувалося під домінуючим впливом соціалістичних ідей, що сформувало неефективну економічну систему і забезпечило переважно екстенсивний розвиток промисловості; відсутність орієнтації на структурну перебудову промислового сектору, що призвело до значних дисбалансів у економіці; зниження рівня життя населення
	Загальний стан економіки: часті територіальні зміни в державі; високий рівень індустріалізації; згода на окупаційний режим фашистської Німеччини	Національні програми і заходи: Кошицька програма 1945 р. — макроекономічне регулювання економічне регулювання орієнтованої на ринок економіки — була складена демократично налаштованим урядом (до 1948 р.);

Закінчення таблиці 2

Країна	Специфічні умови, що передували відновленню	Програми і заходи з відновлення та їх зміст
Чехословаччина	Особливості промислового сектору: продовження функціонування промислового сектору під час Другої світової війни, відсутність фізичних руйнувань промислових об'єктів	з 1945 р. повна націоналізація підприємств добувної, енергетичної і металургійної галузей, часткова націоналізація підприємств інших галузей, зокрема, з кількістю робітників від 150 осіб і більше; дворічний план відновлення і розвитку народного господарства (1947—1948) мав секторальний характер, передбачав поєднання ринкових механізмів й активного державного втручання; п'ятирічний план 1949—1953 рр., спрямований на глибоку структурну перебудову промисловості, технічну реконструкцію всіх галузей економіки, переозброєння армії, підвищення добробуту трудящих, забезпечення незалежності країни від капіталістичного ринку
Наслідки імплементації програм		
Позитивні:		
у 1945—1947 рр. збільшення рентабельності промислових підприємств; зниження рівня безробіття і зростання робочих місць у промисловості; промислове зростання в результаті виходу на ринок збуту країн Ради Економічної Взаємодопомоги і постійність промислових замовлень з 1949 р.		
Негативні:		
уповільнення економічного зростання і втрата промислової конкурентоспроможності в 1948—1953 рр.; активні інфляційні процеси на початку 1950-х років; секторальний характер планів, відсутність фокусу на регіональному аспекті промислового розвитку; деформація структури словацької промисловості, зростання частки оборонного виробництва; нарощування проблеми продовольства і постачання сировини в галузі переробної промисловості внаслідок колективізації села в 1950-х роках		

Джерело: складено авторками за: [9—14]; Economy of Poland. *Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/place/Poland/Economy> (дата звернення: 27.01.2023).

словащини, згодом промисловий сектор і економіка країн у цілому зіштовхнулися з усіма недоліками, пов'язаними з плановою економікою і націоналізацією виробництва. Лише ринкові реформи і трансформація економічних систем на початку 1990-х років дозволили їм вийти на новий виток економічного розвитку.

ПРОМИСЛОВЕ ВІДНОВЛЕННЯ В БАЛКАНСЬКИХ КРАЇНАХ ПІСЛЯ ВІЙН НАПРИКІНЦІ ХХ — ПОЧАТКУ ХХІ ст.

Війни на Балканах у 1990-х роках спричинили значні руйнування й економічні збитки (оцінювані в десятки млрд дол.), втрату виробничих потужностей і людських ресурсів і мали результатом глибокий економічний занепад країн регіону. Після їх завершення країни-учасниці пережили фундаментальні й численні трансформації, пов'язані як з переходом до економіки вільного ринку і євроінтеграції, так і з етнополітичними й культурними змінами. Досвід Боснії і Герцеговини та Сербії демонструє, як незавершеність інституційних реформ, слабка залученість держави до формування промислової політики і цілковите покладання на підтримку міжнародних організацій та інших країн протягом двох десятиліть призвели до деіндустріалізації і позначилися на зовнішній торгівлі, державних фінансах, ринку праці й темпах євроінтеграції. Деталізована характеристика стану промисловості цих країн після завершення воєнних подій, імplementовані програми повоєнного відновлення, їх інструменти і результати подано в табл. 3.

Війна на Балканах, що відбувалася на фоні переходу до ринкових засад господарювання, загальмувала прогрес економічних реформ і розтягнула трансформаційні процеси на десятиліття (у 2017 р. Світовий банк оцінював стан ринкових перетворень у країнах Західних Балкан на рівні 1996 р. в малих трансформаційних економіках Східної Європи (7STEEs¹)). Принагідно зазначимо, що для України також характерна незавершеність інституційних перетворень у напрямі ринкової економіки, однак є підстави припустити, що війна з РФ стане каталізатором цих реформ через усунення політичного і корупційного тиску з боку цієї країни, яка намагалася контролювати хід реформ і спрямовувати їх у русло власних інтересів.

Незважаючи на активне залучення міжнародних організацій, таких як Світовий Банк і ЄБРР, ключовим партнером, який всіляко підтримував програми реконструкції і макростабілізації країн Західних Балкан з початку 2000-х років, став Європейський Союз. Унаслідок переходу на ідеологію «горизонтальної» промислової політики з 2000-х років програми ЄС не торкалися промислового сектору безпосередньо (за винятком комунальних послуг і енергетики), але їх заходи справляли значний

¹ Світовий банк відносить до семи малих трансформаційних економік Східної Європи (7STEEs) Болгарію, Хорватію, Естонію, Латвію, Литву, Словацьчину і Словенію.

Таблиця 3. Програми повоєнного відновлення промислового сектору в балканських країнах та їх наслідки

Країна	Специфічні умови, що передували відновленню	Програми і заходи з відновлення та їх зміст
Боснія і Герцеговина	Загальний стан економіки: розпад Югославії і розрив ланцюгів створення доданої вартості; значні руйнування промислової, житлової і транспортно-логістичної інфраструктур; суттєві втрати людського капіталу (1,8 млн вимушених переселенців, понад 100 тис. (2,3 % всього населення) загинули); найбільші сумарні збитки серед воюючих країн у 50—70 млрд дол., не порівнянні з ВВП країни (3,6 млрд дол.) Особливості промислового сектору: додана вартість промисловості й будівництва в 1995 р. становила понад 25 % ВВП; важливими галузями були автомобіле- і машинобудування, деревообробна, харчова і легка промисловість	Програми зарубіжних партнерів: Програма реконструкції країни, розроблена за активної участі міжнародних організацій (Світового Банку, ЄБРР, пізніше — ЄС) у повоєнному відновленні як результат узятих зобов'язань відповідно до Дейтонської угоди 1995 р.; обсяг фінансування — 5 млрд дол. (1996—1999 рр.), 82 % з яких — гранти і безповоротна фінансова допомога; Пакт стабільності для Південно-Східної Європи (1999 р.), ініційований ЄС, що містив розділ “Економічна реконструкція, розвиток і кооперація” і передбачав створення зон вільної торгівлі, розвиток інфраструктури, міжнародного транспортного сполучення, дерегулювання, стимулювання розвитку приватного сектору тощо; програма «Допомога громаді для реконструкції, розвитку і стабілізації» (Community Assistance for Reconstruction, Development and Stabilisation — CARDS) 2001 р. від ЄС, спрямована на фінансову підтримку участі в програмі «Процес стабілізації та асоціації» (Stabilisation and Association Process — SAP), що передбачала регіональне співробітництво, налагодження торговельних відносин і створення зони вільної торгівлі
Наслідки імплементації програм		
Позитивні:		
часткове відновлення промислової інфраструктури; прогрес у сфері поводження з відходами		
Негативні:		
		лише 3 % від міжнародної допомоги було направлено на відродження промислового сектору, який не став фокусом повоєнного відновлення через низьку залученість уряду до прийняття рішень, обмеженість ресурсів, встановлені донорами пріоритети для допомоги; 60 % промислової та цивільної інфраструктури не відновлено до цього часу; скорочення переробного сектору промисловості та його реструктуризація в бік низько- і середньотехнологічних галузей; зростання тіньового сектору економіки

Сербія	Загальний стан економіки: відділення територій і збройні конфлікти; міжнародна ізоляція країни, торговельна блокада та інші запроваджені санкції; суттєві военні витрати; значний приплив біженців; зростання безробіття і гіперінфляція; низький рівень заощаджень у економіці (12—14 % ВВП) Особливості промислового сектору: фізичне руйнування промислових об'єктів і падіння промислового виробництва на 70 %; націоналізація у 1990-х роках збиткових промислових підприємств	Програми зарубіжних партнерів: програма ЄС SAP, що передбачала регіональне співробітництво, налагодження торговельних відносин і створення зони вільної торгівлі (2000 р.); програма CARDS 2001—2006 рр. від ЄС, спрямована на фінансову підтримку участі в програмі SAP Національні програми і заходи: ліберальна проринкова політика, орієнтована на лібералізацію цін і зовнішньої торгівлі, приватизацію компаній і банків, залучення приватних інвестицій у виробництво з високою експортною квотою, реалізацію великих інфраструктурних проєктів; прийняття Закону про конкуренцію (2005 р.), створення Комісії з питань конкуренції (2006 р.); реструктуризація 550 підприємств державної власності (з 2006 р.) і продаж збиткових промислових підприємств іноземним інвесторам
	Наслідки імплементації програм	Негативні: недоінвестування в промисловість через направлення основної маси інвестицій у сферу послуг (банки, телекомунікації, нерухомість, торгівля), відсутність підтримки технологічної модернізації та деіндустріалізації (скорочення частки промисловості на 10 % з 1995 по 2005 р.); неефективність антимонопольного законодавства та інституцій; нестійкість результатів відновлення і заснованої на попиті моделі зростання в умовах економічної кризи 2008 р.; зростання рівня безробіття

Джерело: складено авторками за: [15; 16]; Богдан Т. Післявоєнна відбудова: уроки з досвіду Балкан. *Бізнес Цензор*. 2022. 01 квіт. URL: https://biz.censor.net/columns/3330248/pislyavoeyenna_vidbudova_uroky_z_dosvidu_balkan (дата звернення: 19.02.2023); Повоєнний досвід відновлення довкілля Боснії і Герцеговини. Аналітична записка. *Екологія. Право. Людина*, 2022. URL: <http://epl.org.ua/eco-analytics/povoeyennyy-dosvid-vidnovlennya-dovkillya-bosniyi-i-gercegovyny/#> (дата звернення: 05.03.2023); Indicators. *The World Bank*, 2023. URL: <https://data.worldbank.org/indicator> (дата звернення: 11.02.2023).

опосередкований вплив через реформування інституцій і зміну бізнес-середовища. Серед основних бар'єрів, що гальмували промисловий розвиток на повоєнних Балканах, слід зазначити відсутність заходів державної політики, спрямованих на підвищення диверсифікації промислового сектору за рахунок середньо- і високотехнологічних галузей. Як наслідок, у економіці цих країн не сформувався внутрішній інвестиційний ресурс і не забезпечувалася довгострокова підтримка економічного зростання.

ПОЛІТИКА ПОВОЄННОЇ ПРОМИСЛОВОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ В АЗІЙСЬКИХ КРАЇНАХ У II ПОЛОВИНІ ХХ ст.

Більшість азійських країн здійснила революційні перетворення в промисловому секторі після Другої світової війни і досягла надзвичайних темпів економічного зростання вже у 1980-х роках, які тривали аж до азійської кризи 1997 р. Залученість до воєн і політичних конфліктів у 1940—1970-х роках, а також світова нафтова криза гальмували процеси промислового відновлення і модернізації. Однак лібералізація торгівлі (після тривалого періоду «виросування» і захисту нових галузей і підприємств), відкритість прямим іноземним інвестиціям (які надходили на найвигідніших для країн умовах) і висока роль держави допомогли економікам країн «азійського дива». Особливо можна виокремити Японію, яка змогла збільшити капіталовкладення в цивільні галузі завдяки скороченню воєнних витрат і впровадженню «плану Маршалла». Інші азійські країни, які пережили періоди надшвидкого наздоганяючого розвитку і перетворилися на «нові індустріальні економіки», за підтримки Японії, США і міжнародних організацій перейшли до промислової модернізації у середині II половини ХХ ст. Промислова політика, яка забезпечила «японське економічне диво», реалізовувалась у декілька етапів (табл. 4).

До війни Японія динамічно розвивалась і модернізувала різноманітні сфери життя, у тому числі промислове виробництво, мала всі ознаки наздоганяючого економіки США і Великої Британії розвитку. Поразка в Другій світовій війні відкинула економіку назад: у 1945 р. рівень ВВП на одну особу становив лише 47 % від рівня 1940 р. Відродженню японської промисловості сприяли доктрина Есіда (комплекс економічних реконструкцій і розвиток країни як нації, її головною метою стала економія на воєнних витратах) і план «подвійного доходу» Ікеди (подвоєння доходів і покращення рівня життя робітників) [18]. У період повоєнного відновлення середньорічний темп зростання економіки становив 7,1 %, що дозволило повернутися до довоєнної траєкторії наздоганяючого розвитку.

До 1960-х років промислова політика мала виражений секторальний характер і спрямовувалася на техніко-технологічну модернізацію. Законом про сприяння раціоналізації ведення бізнесу (1952 р.) вводилася спеціальна схема амортизації обладнання. Пізніше промислова політика перейшла до координації діяльності приватного сектору і лібералізації. По-

Таблиця 4. Промислова політика повоєнного відновлення Японії

Характеристика	I етап (1945—1950)	II етап (1950—1960)	III етап (1960—1970)	IV етап (1970 — донині)
Спрямування політики	Пріоритетне виробництво	Рационалізація виробництва	Державно-приватна координація	Довгострокове планування
Система регулювання	Прямий контроль	Непрямий контроль	Лібералізація	Лібералізація
Заходи	Рациональний розподіл сировинних матеріалів Капіталовкладення у відновлення Субсидії для підтримки рівня цін Контроль над цінами Нормування імпорту матеріалів	Фінансування Податкові пільги	Координація інвестицій і виробництва Координація цін Злиття і реорганізація Стимулювання машинобудування і електронної промисловості	Консультативні ради
Ключові галузі	Вугілля, залізо і сталь	Залізо і сталь, енергетика, морський транспорт	Залізо і сталь, хімія (синтетичні волокна), нафтохімія і нафтопереробка, машини і електроніка	Високі технології

Джерело: [17, с. 45].

чинаючи з 1970-х років пріоритетом також стало стимулювання розвитку високотехнологічних галузей (машинобудування і електроніки). Потужним джерелом зростання виступив трансфер передових технологій з розвинутих країн. З 1950 по 1971 р. Японією було придбано 15 тис. патентів і ліцензій (переважно американських). У традиційних галузях відбувся перехід до виробництва інноваційної продукції: у хімічній промисловості — до «тонких» хімікатів, у керамічній — до «тонкої» кераміки, текстильна промисловість інтегрувалась у світову індустрію моди. Успішній реалізації планів промислового відновлення сприяли довіра між владою і суспільством, створення фінансових інститутів розвитку (Японського банку розвитку, Ексім Банку, Кредитної корпорації для малого і середнього бізнесу), розпуск дзайбацу і підтримка конкуренції².

Приклад країн Східної Азії характеризує «азійську модель» розбудови промисловості, основними елементами якої були стимулювання іноземного інвестування, створення спеціальних зон з пільговими режимами оподаткування, будівництво індустріальних парків і створення промислових кластерів, визначення пріоритетних галузей економіки та їх активна державна підтримка. У фазу повоєнного відновлення такі країни, як Малайзія, Сінгапур, Таїланд, В'єтнам, Республіка Корея, Китай, і зокрема територія Тайваню, увійшли з різних стартових позицій. Масштабні руйнування фізичної інфраструктури відбулись у В'єтнамі, Сінгапурі, Південній Кореї, у столиці Таїланду. В'єтнам, Південна Корея вже мали певні успіхи в розбудові інфраструктури і промислового комплексу. Водночас у Китаї, і зокрема на території Тайваню, переважало аграрне виробництво. Усі країни постраждали від виснаження ресурсів, загибелі значної кількості населення, особливо Південна Корея. Однак саме останній вдалося здійснити «диво на річці Ханган», яке за своїми масштабами перевершило результати економічної модернізації деяких інших азійських країн завдяки політичній волі керівництва країни, менталітету корейського народу та його цінностям, що базуються на конфуціанській етиці й моралі, інтеграції Південної Кореї у світову економічну систему і допомозі від країн (в основному, Японії і США), а також міжнародних фінансових структур³.

Більшість країн тривалий час переживала воєнно-політичну нестабільність. У цих умовах реальне повоєнне відновлення в них розпочалося в 1960—1990-х роках. Протягом даного періоду промислова політика сполучала або чергувала стратегії імпортозаміщення (переважно на ранніх етапах повоєнного відновлення) і експортної орієнтації (табл. 5).

² В Україні відсутність власних інститутів розвитку (банку розвитку) і кредитна дисфункціональність банківської системи можуть стати одним з чинників гальмування промислового відродження, а покладання надій лише на зовнішні ресурси, як показав досвід інших країн, не здатне забезпечити довгострокових ефектів.

³ «Чудо на річці Ханган»: як зруйнована війною Південна Корея стала провідним центром інновацій у 21 столітті. *Economist UA*. 2022. 14 вер. URL: <https://economistua.com/chudo-na-richsi-hangan-yak-zrujnovana-vijnoyu-pivden-na-koreya-stala-providnim-tsentrom-innovatsij-u-21-stolitti/> (дата звернення: 15.02.2023).

Таблиця 5. Експортоорієнтована (ЕО) та імпортозаміщувальна (ІЗ) промислова політика в країнах Азії

Країна (територія)	1960—1969	1970—1979	1980—1995
В'єтнам	Перша фаза ІЗ: приладобудування, машинобудування	ЕО: вільні економічні зони (1979)	ЕО: промислові парки (1991—1995); експортно-виробничі зони (1991)
Малайзія	Перша фаза ІЗ: споживчі товари (1968); Закон про залучення інвестицій (1968)	ЕО: зони вільної торгівлі (1971)	Друга фаза ІЗ: підприємства важкої промисловості (1980) — цементна, сталеливарна, автомобільна, хімічна промисловість ЕО: Закон про стимулювання інвестицій (1986) — дозвіл на 100 % власність для іноземних компаній
Таїланд	Перша фаза ІЗ: легка промисловість (1960)	ЕО: Закон про залучення інвестицій (1972) Друга фаза ІЗ + ЕО: галузі важкої промисловості (проміжні й капітальні товари), особливі експортні зони (1979)	ЕО: дозвіл на 100 % власність для іноземних компаній (1983)
Республіка Корея	Перша фаза ІЗ: споживчі товари (цукор, добрива, прядіння, цемент та ін.) (1962) Друга фаза ІЗ: проміжні товари	Друга фаза ІЗ: важка і хімічна промисловість (1972) ЕО: розвиток знанневих та інформаційних галузей	ЕО: період дозрівання; економічний бум «трьох мінімумів» спричинив зростання експорту (1986)

Закінчення таблиці 5

Країна (територія)	1960—1969	1970—1979	1980—1995
Республіка Корея Тайвань (Китай)	ЕО: споживчі товари (1968) ЕО: Гаосюн (1965); прядіння; особливі експортні зони	Друга фаза ІЗ: важка і хімічна промисловість (1976) ЕО: Постанова про заохочення інвестицій (1970) ЕО: капітало- і технологічно місткі підприємства; електрична і важка промисловість (1974)	ЕО: розвиток капітало- і технологічно містких галузей, підтримка експорту малого і середнього бізнесу; заохочення припливу іноземних інвестицій у окремі галузі ЕО: політика подвоєння доходу (1979); збільшення частки сектору з високою доданою вартістю (невиробнича сфера)
Сінгапур	Перша фаза ІЗ: Закон про створення індустріального парку Джуронг (1967) ЕО: Закон про заохочення економічної експансії (1967)		

Джерело: складено авторками за: [17; 19—29]; AISDL. Economic History of Vietnam. *OSF Preprints*. 2021. Jan 01. <https://doi.org/10.31219/osf.io/3bgwq>; The Postwar Development of the Republic of Vietnam: Policies and Programs. Joint Development Group, March 1969. 630 p. URL: https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PNABJ230.pdf; Thailand: Industrialization and economic catch-up. Country diagnostic study. Asian Development Bank, 2015. 77 p. URL: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/178077/tha-industrialization-econ-catch.pdf>

На початку повоєнного відновлення уряди країн прагнули відбудувати зруйновані промисловість та інфраструктуру, а деякі (зокрема, Китай) — також спровокувати амбітну індустріалізацію. Тривалість шляху повоєнного відновлення і модернізації промисловості Китаю [30; 31; 32] є результатом авторитаризму, який панував у 1950-х роках і просувався Мао Цзедунем. Попри значні капіталовкладення у важку промисловість у 1953—1957 рр. і певні успіхи прискореної індустріалізації, другий план «Великий стрибок» призвів до економічного занепаду країни. Економічний розвиток пізніше гальмувала й «культурна революція» 1966—1976 рр. Лише з 1978 р. політика Ден Сяопіна, яка передбачала реформування сільськогосподарського виробництва і залучення інвестицій, значною мірою сприяла промислому зростанню. Велику роль відіграли спеціальні економічні зони (СЕЗ) і правила, за якими іноземних інвесторів заохочували не тільки виробляти, а й реалізовувати продукцію на території Китаю. Ключовими факторами успішності СЕЗ стали преференційні податкові режими, якісна логістика і грамотна валютна політика. У результаті в 1981—1985 рр. темп зростання був одним з найвищих за всю повоєнну історію Китаю.

Таким чином, контури політики промислового відродження в Східній Азії обумовлювалися, з одного боку, секторальним впливом для диверсифікації промисловості, а з іншого — лібералізацією торгівлі через створення спеціальних економічних зон. У цілому досвід повоєнного відродження цих країн дозволяє виокремити такі особливості.

1. Більшість країн АСЕАН успішно використовували зони експортно-виробничого типу, пропонуючи пільговий режим для залучення прямих іноземних інвестицій, однак азійська криза 1997 р. викрила недоліки цього інструменту, які полягали в необхідності забезпечення підвищення якості людських ресурсів.

2. Фінансова допомога США та іноземних організацій забезпечила азійські країни, особливо Південну Корею і Японію, необхідним ресурсом для початку відновлення.

3. Формування експортоорієнтованої моделі національних економік Азії і створення переваг для залучення іноземного капіталу наприкінці ХХ ст. вивели ці країни в авангард регіонального й глобального промислового розвитку. Глобалізація економіки показала значні переваги відкритого ринку і лібералізації торгівлі.

4. Зміцнення міжнародної конкурентоспроможності є неможливим без розвитку високотехнологічного сектору і збільшення валової доданої вартості промисловості.

5. Постійне підвищення якості людського капіталу, залучення кваліфікованої робочої сили в промислове виробництво забезпечують довгострокові переваги в міжнародній торгівлі.

6. Центральні уряди відігравали вирішальну роль у японській, китайській і в цілому азійській стратегіях промислового розвитку й зростання.

Таблиця 6. Програми відновлення промислового сектору в Ізраїлі та Єгипті

Країна	Специфічні умови, що передували відновленню	Програми і заходи з відновлення та їх зміст
Ізраїль	Загальний стан економіки: участь у війнах і конфліктах протягом десятиліть; непостійність постачання зброї союзниками; розвинута науково-дослідницька та інноваційна інфраструктура; екстенсивний розвиток до 1980-х років; значний приплив людського капіталу внаслідок еміграції висококваліфікованих фахівців з країн колишнього СРСР Особливості промислового сектору: первинним капіталом для промислового розвитку стали репарації, що виплачувалися Німеччиною в 1953—1965 рр.	Програми зарубіжних партнерів: програми міжнародної наукової кооперації з ЄС (Сьома рамкова програма ЄС 2007—2013 рр., «Горизонт — 2020» тощо) Національні програми і заходи: з 1980-х років запроваджено доктрину вільного ринку, в основі якої лежить економіка інновацій; заходи економічної дипломатії, у тому числі вступ у 2010 р. до ОЕСР, що сприяли припливу інвестицій; лібералізація торгівлі шляхом зниження мит, прийняття міжнародних стандартів і покращення внутрішнього правового середовища для промислового бізнесу; численні програми стимулювання інноваційного розвитку промислових технологій та ІКТ (як напряму експортної орієнтації), розбудови екосистеми для технологічного трансферу; протекціонізм щодо високотехнологічних секторів
Єгипет	Позитивні: висока боєздатність країни, розробка озброєння високого технологічного рівня; світове лідерство в експорті авіаційного обладнання і безпілотників, технологій у сфері електроніки і зв'язку; значні обсяги інвестицій у промисловість Загальний стан економіки: відсутність сформованої моделі розвитку; ключові сектори — туризм і виробництво сировинної продукції;	Наслідки імплементації програм Негативні: більша частка промислового виробництва все ще припадає на низькотехнологічні сектори; низька продуктивність праці в традиційних галузях промисловості Програми зарубіжних партнерів: Рамкова угода зі Світовим Банком про партнерство країн (Country Partnership Framework — CPF) 2015—2019 рр. для поліпшення управління реформами, що передбачала кредитні ресурси від МБРР, Міжнародної

нерівномірність економічного зростання до революції 2011 р.; висока (до 2/3 ВВП) частка неформальної економіки; швидкий приріст населення і високий рівень бідності (25 % у 2010 р.) Особливості промислового сектору: закриття багатьох промислових підприємств унаслідок революційних подій, однак на фоні занепаду інших видів економічної діяльності нафтохімічний і переробний сектори мали найкращі показники; мілітаризованість промислового виробництва	фінансової корпорації на розвиток проєктів у сфері енергетики і захисту довкілля, розбудови транспортної інфраструктури, інфраструктури водопостачання і водовідведення, розбудову галузей переробної промисловості тощо; зовнішні запозичення для покриття витрат на макроекономічну стабілізацію (МВФ, облігації зовнішньої державної позики, кредити арабських країн) Національні програми і заходи: Програма економічних реформ (Economic Reform Programme — ERP) 2016 р., що базувалася на теорії «великого поштовху» і передбачала реалізацію національних мегапроєктів як ключа до економічного зростання; стратегія «Бачення Єгипту 2030» (Egypt Vision 2030), що охоплює питання сталого розвитку промисловості й скорочення викидів парникових газів у енергетичному секторі, добувній галузі, нафтогазовій промисловості
Наслідки імплементації програм	
Позитивні: розпочато низку великих промислових проєктів: будівництво АЕС «Ель-Дабаа» (2017 р.), Новий Каїр — місто «майбутнього» (будівництво більше десятка заводів), Новий Суецький канал, проєкт будівництва промислової зони в районі Суецького каналу (обсяг інвестицій 80 млрд дол.); підвищення кредитного рейтингу країни; прискорення розвитку будівництва і переробної промисловості	Негативні: зростання зовнішнього боргу і високий рівень інфляції; високий рівень безробіття і бідності; домінування великих приватних підприємств над малими і середніми, які більшою мірою є тіньовим бізнесом; збитковість, неефективність і висока імпортозалежність підприємств оборонно-промислового комплексу; відсутність структурних реформ; хронічне недоінвестування в ДіР і нові технології (0,6 % ВВП у 2019 р.)

Джерело: складено авторками за: [33; 34]; Вишняков О. Скільки Ізраїль витрачає на війну і скільки вона коштуватиме нам. *Економічна правда*. 2021. 14 груд. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2021/12/14/680652/> (дата звернення: 02.04.2023); Книпп К., Гурков А. Економіка Єгипта: большой потенциал и высокие риски. *Deutsche Welle*. 2013. 09 июл. URL: <https://www.dw.com/ru/экономика-египта-большой-потенциал-и-высокие-риски/a-16937285> (дата звернення: 04.04.2023); Harding H. Analysis: Egypt's economy five years after the revolution. *Middle East Eye*. 2016. Dec 03. URL: <https://www.middleeasteye.net/news/analysis-egypts-economy-five-years-after-revolution> (дата звернення: 02.04.2023).

ІЗРАЇЛЬ І ЄГИПЕТ: ДВА ПІДХОДИ ДО ПРОМИСЛОВОЇ ПОЛІТИКИ В ЧАСИ ВОЄННИХ КОНФЛІКТІВ

Досвід політики промислового відновлення країн, що були і продовжують перебувати в стані війни або збройного конфлікту (ідеться, зокрема, про Ізраїль і Єгипет), може бути корисним для формування плану повоєнної відбудови економіки за сценарію переходу від активної фази війни до пасивної — періодичних короткочасних нападів з боку агресора з руйнуванням воєнної, цивільної і промислової інфраструктур. Такий сценарій розвитку подій є цілком вірогідним для України.

Ізраїль щороку змушений витратити на воєнні потреби від 6 до 16 % ВВП. Це кошти, які могли б мати інше призначення, тобто направлятися на соціально-економічний розвиток держави. Ізраїлю довелося розбудувати воєнно-промисловий комплекс, що включає повний цикл виробництва — від досліджень і розробок до серійного виготовлення продукції. Разом з тим за 1960—2020 рр. ВВП Ізраїлю збільшився в 17 разів⁴. Отже, якщо Україна опиниться в ситуації перманентного воєнного конфлікту з агресором, промисловість також має бути переорієнтована на забезпечення постійних воєнних і пов'язаних з ними потреб.

Єгипет має схожий з Україною бізнес-клімат з невикореною корупцією і значною тінізацією економіки, занепадом промислового виробництва, початком шляху діджиталізації держави й економіки. Країна протягом II половини XX ст. потерпала від воєнно-політичної та соціальної нестабільності, включаючи недавню революцію 2011 р., кровопролитні війни 2011—2013 рр. і їх важкі для економіки наслідки. Разом з тим промисловість Єгипту приваблює інвесторів через великий внутрішній ринок і вигідне географічне положення. Єгипет, радше, є прикладом країни, яка має значний промисловий потенціал, але так і не змогла повноцінно його реалізувати внаслідок слабкого просування реформ, відсутності політичної волі й прогресивного бачення моделі економічного розвитку.

Детальні характеристики економічної політики повоєнного відновлення цих країн наведено в табл. 6.

Між Ізраїлем і Єгиптом існує значний технологічний розрив. Країни, які рухаються в промисловому розвитку з різною швидкістю і за різними векторами, але стикаються з воєнною агресією, демонструють і кардинально відмінні результати повоєнного відновлення: успішні — Ізраїль, малоуспішні — Єгипет. Розбудова науково-інноваційного потенціалу стала одним з ключових чинників промислового успіху Ізраїлю, а створена інноваційна екосистема, попри мілітаризацію промислового виробництва, дозволяє активно конвертувати воєнні технології

⁴ Indicators. *The World Bank*, 2022. URL: <https://data.worldbank.org/indicator> (дата звернення: 11.02.2023).

у цивільні. Причиною гальмування економічних реформ у Єгипті є «інституційні пастки» економічної системи, які навіть за участі міжнародних організацій країна досі не може подолати.

ВИСНОВКИ

Розглянутий досвід повоєнного промислового відновлення продемонстрував безліч підходів, які відповідали конкретним історичним умовам і враховували особливості конкретної економічної системи. Однак у цілому він дозволяє окреслити ключові моменти, які слід брати до уваги при формуванні стратегії повоєнного відновлення України.

1. Здійснювати контроль над зовнішніми і внутрішніми запозиченнями, які несуть ризики негативного впливу на промисловий експорт через механізм ревальвації національної валюти, що стало проблемою для залучених до «плану Маршалла» європейських економік (Франції, Німеччини, Фінляндії). Брати активну участь у визначенні напрямів їх використання, як це робили Німеччина і Японія. Разом з тим для країн Балканського півострова (Боснії і Герцеговини, Сербії) слабка залученість урядів до розподілу коштів призвела до деіндустріалізації їх економік.

2. Ураховувати обмеженість і повільність припливу прямих іноземних інвестицій в умовах високоризикованого ділового середовища, особливо в слабкі сектори (Боснія і Герцеговина, Сербія).

3. Підвищувати інституційну спроможність державних інституцій у формуванні стратегічних орієнтирів промислового відновлення, промислової політики і підготовки планів їх реалізації, що успішно продемонстрували країни Західної Європи, зокрема Німеччина і Франція, а також Східної Азії на етапах промислової модернізації, але що стало викликом для таких країн, як Єгипет, країни колишньої Югославії, Бельгія. Добиватися хоча б часткової самостійності у виборі напрямів і структури фінансування економічного відновлення, чого не вистачило для промислового піднесення в Боснії і Герцеговині.

4. Активізувати державне втручання на початкових етапах промислового відновлення промислового сектору (захист нових галузей, створення додаткових стимулів для інвесторів і бізнесу), що було успішно реалізовано азійськими країнами — В'єтнамом, Південною Кореєю, Таїландом, Японією. При цьому слід запобігати розширенню державного сектору економіки, що створило перепони для технологічного розвитку промисловості й посилення її економічної ефективності (приклади — Польща, Чехословаччина після Другої світової війни, Фінляндія, Франція, Сербія).

5. Більшість країн залучалася до міжнародних торговельних угод і лібералізувала зовнішню торгівлю вже після фази розвитку імпортозаміщення в промисловості й «виращування» конкурентоспроможних галузей (країни Східної Азії). Україна вже є учасником низки міжнародних договорів, які накладають обмеження на державну підтримку

промислового розвитку, тому їй доцільно отримати тимчасове звільнення від виконання цих умов на період відродження внутрішнього виробничого і експортного потенціалів промисловості. Проте слід зважати на те, що очікуваний ефект від цього може бути забезпечений лише за умови висококваліфікованого і неупередженого управління у сфері розподілу стимулюючих ресурсів на основі прозорих критеріїв, як це було в Японії, Південній Кореї і Тайвані (Китай).

6. Створення національних гігантів — великих промислових підприємств або проектів мало обмежену ефективність у короткостроковому періоді (Єгипет). Підтримка зростання повинна проводитись, у першу чергу, на основі стимулювання малого і середнього бізнесу (як це продемонстрували Франція наприкінці 1950-х — початку 1960-х рр., Німеччина і Японія). Великі промислові підприємства також відіграють позитивну роль у відновленні, але переважно в результаті налагодження стратегічного партнерства із зарубіжними компаніями через посилення впливу на глобальні ринки (Франція, Японія, Південна Корея, Китай).

7. Пріоритети галузевої реструктуризації промисловості мають формуватися з урахуванням аналізу динаміки світових ринків і технологічного форсайту на кшталт передових азійських економік (Японія, Південна Корея, Тайвань (Китай)).

Урахування цих уроків міжнародного досвіду дозволить сформувати основу не лише для повоєнного відновлення, але й для довгострокового економічного зростання, яке залежить від створення сприятливих умов для промислового виробництва. Досягненню цих цілей сприятиме розробка стратегічних планів і «дорожніх карт» щодо формування стійких виробничих систем на основі успішного зарубіжного досвіду. Повоєнна структурна перебудова української промисловості передбачає не тільки відновлення зруйнованих війною промислових та інфраструктурних потужностей, але й структурну модернізацію промисловості на вищому технологічному рівні з урахуванням збереження її можливостей до самозабезпечення, експортної орієнтації, включення до глобальних ланцюгів створення вартості й екологічних вимог, що стане запорукою економічної безпеки як під час воєнного стану, так і в повоєнний період.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Сухий О. Історія Бельгії. Львів, ЛА «ПІРАМІДА», 2005. 260 с.
2. Economic Growth in Europe since 1945. N. Crafts, G. Toniolo (Eds.). Cambridge University Press, 1996. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511758683>
3. Джадт Т. Після війни. Історія Європи від 1945 року. Київ, Наш формат, 2020. 928 с.
4. Pihkala E. The Political Economy of Post-War Finland, 1945-1952. Opiskelijakirjaston verkkojulkaisu. University of Helsinki, 2004. URL: <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10224/3553/pihkala26-47.pdf;jsessionid=75315298D835549C5B78C51FACBD1540?sequence=1>

5. Jäntti M., Vartiainen J. What Can Developing Countries Learn from Finland's Industrial Transformation? *UNU WIDER. Blog*. October 2009. URL: <https://www.wider.unu.edu/publication/what-can-developing-countries-learn-finland%E2%80%99s-industrial-transformation> (дата звернення: 15.01.2023).
6. Power in Europe? Vol. I. Great Britain, France, Italy and Germany in a Postwar World, 1945-1950. J. Becker, F. Knipping (Eds.). De Gruyter, 2011. <https://doi.org/10.1515/9783110863918>
7. Худокормов А.Г. «Экономическое чудо» во Франции: формирование и результаты дирижистской модели в 1944—1973 годах. *Мир новой экономики*. 2019. № 13 (2). С. 55—69.
8. Іванов С.В. Економічне відновлення і розвиток країн після збройних конфліктів та воєн: невтрачені можливості для України. *Економіка України*. 2019. № 1 (686). С. 75—89 <https://doi.org/10.15407/economyukr.2019.01.075>
9. Smogorzewski K.M. Polish Economy under Soviet Control. *The Slavonic and East European Review*. 1954. Vol. 32. No. 79. P. 385—405. URL: <https://www.jstor.org/stable/4204562>
10. Ratajczak M. Polish Economics and the Polish Economy: A Study for the Twentieth Anniversary of Transition in Poland. *The History of Economic Thought*. 2009. Vol. 51. No. 2. URL: https://www.jstage.jst.go.jp/article/jshet/51/2/51_1/_pdf
11. Свеженцева О.І. Особливості соціалізації чехословацької економіки наприкінці 40-х — на початку 50-х рр. XX століття. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія»*. 2011. Вип. 26. С. 167—173.
12. Bernásek M. Czechoslovak planning 1945-48. *Soviet Studies*. 1970. No. 22. Iss. 1. P. 94—109. <https://doi.org/10.1080/09668137008410739>
13. Lazarčík G. Economic Growth of Czechoslovakia Since World War II. Vol. 1: Political, international, social and economic aspects. Berlin, Boston, De Gruyter Mouton, 2019. P. 419—435. <https://doi.org/10.1515/9783111619774-029>
14. Feiwel G.R. The Inverse Economic Miracle: Sources of Growth and Retrogression in Postwar Czechoslovakia. *Economic Development and Cultural Change*. 1971. Vol. 19. No. 3. <https://doi.org/10.1086/450493>
15. Gligorov V., Kaldor M., Tsoukalis L. Balkan Reconstruction and European Integration. The Hellenic Observatory, The European Institute, LSE, 1999. 67 p. URL: http://eprints.lse.ac.uk/3319/1/Balkan_Reconstruction_and_European_Integration.pdf
16. Stevanović S., Milanović M., Milačić S. Problems of the Deindustrialization of the Serbian Economy. *Economics of Agriculture*. 2013. No. 3. P. 465—477. <https://doi.org/10.22004/ag.econ.158249>
17. Kuchiki A. Industrial Policy in Asia. Institute of Developing Economies. *IDE Discussion Paper*. 2007. No. 128. URL: https://ir.ide.go.jp/?action=repository_uri&item_id=38039&file_id=22&file_no=1
18. Otsubo N.S. Post-War Development of Japanese Economy. GSID, Nagoya University, 2007. URL: [https://www.gsid.nagoya-u.ac.jp/sotsubo/Postwar_Development_of_the_Japanese%20Economy\(Otsubo_NagoyaU\).pdf](https://www.gsid.nagoya-u.ac.jp/sotsubo/Postwar_Development_of_the_Japanese%20Economy(Otsubo_NagoyaU).pdf)
19. Fforde A. Economics, History, and the Origins of Vietnam's Post-War Economic Success. *Asian Survey*. 2009. Vol. 49. No. 3. P. 484—504. <https://doi.org/10.1525/as.2009.49.3.484>
20. Hasan Ali MD. Economic Growth and Industrialization Strategy in Malaysia: Before 1980. *Hokudai Economic Papers*. 1987. No. 17. P. 49—70. URL: https://eprints.lib.hokudai.ac.jp/dspace/bitstream/2115/30736/1/17_P49-70.pdf

21. Jomo S.K., Siddiqui K. Malaysia's socio-economic transformation in historical perspective. *International Journal of Business and General Management*. 2012. Vol. 1. Iss. 2. P. 21—50. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/9840859.pdf>
22. Siriprachai S. The Thai Economy: Structural Changes and Challenges Ahead. *Thammasat Economic Journal*. 2009. Vol. 27. No. 1. P. 148—229. URL: <https://so05.tci-thaijo.org/index.php/TER/article/view/136643>
23. Kim K.S. The Korean miracle (1962—1980) revisited: myths and realities in strategy and development. The Helen Kellogg Institute for International Studies WP#166, 1991. URL: https://kellogg.nd.edu/sites/default/files/old_files/documents/166_0.pdf
24. Жолудь О. Південна Корея: справжні причини грандіозного зростання. *Вокс Україна*. 2017. 03 квіт. URL: <https://voxukraine.org/pivdenna-koreya-spravzhni-prichini-grandioznogo-zrostantnya/> (дата звернення: 16.03.2023).
25. Shih Chien-sheng. Economic Development in Taiwan after the Second World War. *Weltwirtschaftliches Archiv*. 1968. Bd. 100. P. 113—134. URL: <https://www.jstor.org/stable/40436626>
26. How Nations Learn: Technological Learning, Industrial Policy, and Catch-up. Oqubay A., Ohno K. (Eds.). Oxford University Press, 2019. 368 p. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198841760.001.0001>
27. Liu T.-C. The process of industrialization in Taiwan. *The Developing Economies*. 1969. Vol. 7. No. 1. P. 63—81. URL: https://www.ide.go.jp/library/English/Publish/Periodicals/De/pdf/69_01_04.pdf
28. Hwa C.S. Economic Change in Singapore, 1945-1977. *Southeast Asian Journal of Social Science*. 1979. Vol. 7. No. 1/2. P. 81—113. URL: <https://www.jstor.org/stable/24490038>
29. Hettiarachichi C. The Singaporean Economy: Lessons for Post War Sri Lanka. *World Bank Blogs*. 2010. May 06. URL: <https://blogs.worldbank.org/endpovertyinsouthasia/singaporean-economy-lessons-post-war-sri-lanka> (дата звернення: 18.01.2023).
30. Driver S. The Impact of Industrial Revolutions: China's Rise and the Decline of Japan. *E-International Relations*. 2015. Dec 13. URL: <https://www.e-ir.info/2015/12/13/the-impact-of-industrial-revolutions-chinas-rise-and-the-decline-of-japan/> (дата звернення: 08.02.2023).
31. Wen Yi. China's Rapid Rise: From Backward Agrarian Society to Industrial Powerhouse in Just 35 Years. *Federal Reserve Bank of St. Louis*. 2016. Apr 11. URL: <https://www.stlouisfed.org/publications/regional-economist/april-2016/chinas-rapid-rise-from-backward-agrarian-society-to-industrial-powerhouse-in-just-35-years> (дата звернення: 19.02.2023).
32. Cheng Ch.-Yu. The Economy of Communist China 1949-1969. Michigan Papers in Chinese Studies, 1971, No. 9. 79 p. URL: <https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/41818/9780472902200.pdf?sequence=1>
33. Гец Д., Тадмор З. Израиль должен подготовиться к наукоемкой промышленности завтрашнего дня. UNESCO Science Report «Towards 2030», 2015. URL: https://en.unesco.org/sites/default/files/usr15_israel_ru.pdf
34. Khan M., Miller E. The Economic Decline of Egypt after the 2011 Uprising. *Research Report*. 2016. Jun 01. URL: https://www.atlanticcouncil.org/wp-content/uploads/2016/06/Economic_Decline_Egypt_SjC_web060316.pdf

Надійшла 18.04.2023

Прорецензована 05.05.2023

Доопрацьована 22.05.2023

Підписана до друку 26.05.2023

REFERENCES

1. Sukhyi O. History of Belgium. Lviv, 2005 [in Ukrainian].
2. Economic Growth in Europe since 1945. N. Crafts, G. Toniolo (Eds.). Cambridge University Press, 1996. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511758683>
3. Judt T. Postwar: A History of Europe Since 1945. Kyiv, 2020 [in Ukrainian].
4. Pihkala E. The Political Economy of Post-War Finland, 1945-1952. *Opiskelijakirjaston verkkojulkaisu*. University of Helsinki, 2004. URL: <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10224/3553/pihkala26-47.pdf;jsessionid=75315298D835549C5B78C51FACBD1540?sequence=1>
5. Jäntti M., Vartiainen J. What Can Developing Countries Learn from Finland's Industrial Transformation? *UNU WIDER. Blog*, October 2009. URL: <https://www.wider.unu.edu/publication/what-can-developing-countries-learn-finland%E2%80%99s-industrial-transformation> (accessed on: 15.01.2023).
6. Power in Europe? Vol. I. Great Britain, France, Italy and Germany in a Postwar World, 1945-1950. J. Becker, F. Knipping (Eds.). De Gruyter, 2011. <https://doi.org/10.1515/9783110863918>
7. Khudokormov A.G. "Economic miracle" in France: Formation and Results of the Dirigisme Model in 1944-1973. *The World of New Economy*, 2019, No. 13 (2), pp. 55-69 [in Russian].
8. Ivanov S. Economic recovery and development of countries after armed conflicts and wars: Ukraine's opportunities that have not lost yet. *Economy of Ukraine*, 2019, No. 1 (686), pp. 75-89. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2019.01.075> [in Ukrainian].
9. Smogorzewski K.M. Polish Economy under Soviet Control. *The Slavonic and East European Review*, 1954, Vol. 32, No. 79, pp. 385-405. URL: <https://www.jstor.org/stable/4204562>
10. Ratajczak M. Polish Economics and the Polish Economy: A Study for the Twentieth Anniversary of Transition in Poland. *The History of Economic Thought*, 2009, Vol. 51, No. 2. URL: https://www.jstage.jst.go.jp/article/jshet/51/2/51_1/_pdf
11. Svezhentseva O. The peculiarities of socialization of the Czechoslovak economy at the end of 1940s and the beginning of 1950s of the 20th century. *Scientific Herald of Uzhhorod University. Series: History*, 2011, Vol. 26, pp. 167-173 [in Ukrainian].
12. Bernášek M. Czechoslovak planning 1945-48. *Soviet Studies*, 1970, No. 22, Iss. 1, pp. 94-109. <https://doi.org/10.1080/09668137008410739>
13. Lazarčík G. Economic Growth of Czechoslovakia Since World War II. Vol. 1: Political, international, social and economic aspects. Berlin, Boston, De Gruyter Mouton, 2019, pp. 419-435. <https://doi.org/10.1515/9783111619774-029>
14. Feiwel G.R. The Inverse Economic Miracle: Sources of Growth and Retrogression in Postwar Czechoslovakia. *Economic Development and Cultural Change*, 1971, Vol. 19, No. 3. <https://doi.org/10.1086/450493>
15. Gligorov V., Kaldor M., Tsoukalis L. Balkan Reconstruction and European Integration. The Hellenic Observatory, The European Institute, LSE, 1999. URL: http://eprints.lse.ac.uk/3319/1/Balkan_Reconstruction_and_European_Integration.pdf
16. Stevanović S., Milanović M., Milačić S. Problems of the Deindustrialization of the Serbian Economy. *Economics of Agriculture*, 2013, No. 3, pp. 465-477. <https://doi.org/10.22004/ag.econ.158249>

17. Kuchiki A. Industrial Policy in Asia. Institute of Developing Economies. *IDE Discussion Paper*, 2007, No. 128. URL: https://ir.ide.go.jp/?action=repository_uri&item_id=38039&file_id=22&file_no=1
18. Otsubo N.S. Post-War Development of Japanese Economy. GSID, Nagoya University, 2007. URL: [https://www.gsid.nagoya-u.ac.jp/sotsubo/Postwar_Development_of_the_Japanese%20Economy\(Otsubo_NagoyaU\).pdf](https://www.gsid.nagoya-u.ac.jp/sotsubo/Postwar_Development_of_the_Japanese%20Economy(Otsubo_NagoyaU).pdf)
19. Fforde A. Economics, History, and the Origins of Vietnam's Post-War Economic Success. *Asian Survey*, 2009, Vol. 49, No. 3, pp. 484-504. <https://doi.org/10.1525/as.2009.49.3.484>
20. Hasan Ali. Economic Growth and Industrialization Strategy in Malaysia: Before 1980. *Hokudai Economic Papers*, 1987, No. 17, pp. 49-70. URL: https://eprints.lib.hokudai.ac.jp/dspace/bitstream/2115/30736/1/17_P49-70.pdf
21. Jomo S.K., Siddiqui K. Malaysia's socio-economic transformation in historical perspective. *International Journal of Business and General Management*, 2012, Vol. 1, Iss. 2, pp. 21-50. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/9840859.pdf>
22. Siriprachai S. The Thai Economy: Structural Changes and Challenges Ahead. *Thammasat Economic Journal*, 2009, Vol. 27, No. 1, pp. 148-229. URL: <https://so05.tci-thaijo.org/index.php/TER/article/view/136643>
23. Kim K.S. The Korean miracle (1962-1980) revisited: myths and realities in strategy and development. The Helen Kellogg Institute for International Studies, WP#166, 1991. URL: https://kellogg.nd.edu/sites/default/files/old_files/documents/166_0.pdf
24. Zholud O. Korea: Causes of the Tremendous Growth. *Vox Ukraine*, 2017, Apr 03. URL: <https://voxukraine.org/pivden-na-koreya-spravzhni-prichini-grandioznogo-zrostannya/> (accessed on: 16.03.2023) [in Ukrainian].
25. Shih Chien-sheng. Economic Development in Taiwan after the Second World War. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 1968, Bd. 100, pp. 113-134. URL: <https://www.jstor.org/stable/40436626>
26. How Nations Learn: Technological Learning, Industrial Policy, and Catch-up. A. Oqubay, K. Ohno (Eds.). Oxford University Press, 2019. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198841760.001.0001>
27. Liu T.-C. The process of industrialization in Taiwan. *The Developing Economies*, 1969, Vol. 7, No. 1, pp. 63-81. URL: https://www.ide.go.jp/library/English/Publish/Periodicals/De/pdf/69_01_04.pdf
28. Hwa C.S. Economic Change in Singapore, 1945-1977. *Southeast Asian Journal of Social Science*, 1979, Vol. 7, No. 1/2, pp. 81-113. URL: <https://www.jstor.org/stable/24490038>
29. Hettiarachichi C. The Singaporean Economy: Lessons for Post War Sri Lanka. *World Bank Blogs*, 2010, May 06. URL: <https://blogs.worldbank.org/endpovertyinsouthasia/singaporean-economy-lessons-post-war-sri-lanka> (accessed on: 18.01.2023).
30. Driver S. The Impact of Industrial Revolutions: China's Rise and the Decline of Japan. *E-International Relations*, 2015, Dec 13. URL: <https://www.e-ir.info/2015/12/13/the-impact-of-industrial-revolutions-chinas-rise-and-the-decline-of-japan/> (accessed on: 08.02.2023).
31. Wen Yi. China's Rapid Rise: From Backward Agrarian Society to Industrial Powerhouse in Just 35 Years. *Federal Reserve Bank of St. Louis*, 2016, Apr 11. URL: <https://www.stlouisfed.org/publications/regional-economist/april-2016/chinas->

- rapid-rise-from-backward-agrarian-society-to-industrial-powerhouse-in-just-35-years (accessed on: 19.02.2023).
32. Cheng Ch.-Yu. The Economy of Communist China 1949-1969. Michigan Papers in Chinese Studies, 1971, No. 9. URL: <https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/41818/9780472902200.pdf?sequence=1>
33. Getz D., Tadmor Z. Israel needs to prepare for tomorrow's science-based industries. UNESCO Science Report "Towards 2030", 2015. URL: https://en.unesco.org/sites/default/files/usr15_israel_ru.pdf [in Russian].
34. Khan M., Miller E. The Economic Decline of Egypt after the 2011 Uprising. *Atlantic Council Research Report*, 2016, Jun 01. URL: https://www.atlanticcouncil.org/wp-content/uploads/2016/06/Economic_Decline_Egypt_SjC_web060316.pdf

Received on April 18, 2023

Reviewed on May 5, 2023

Revised on May 22, 2023

Signed for printing on May 26, 2023

Liudmyla Deineko, Dr. Sci. (Econ.), Prof.,
Head of the Department of Industrial Policy
Olena Tsyplitska, Dr. Sci. (Econ.), Associate Professor,
Senior Research Fellow of the Department of Industrial Policy
Oksana Kushnirenko, Dr. Sci. (Econ.), Associate Professor,
Senior Research Fellow of the Department of Industrial Policy
Nataliia Gakhovych, PhD (Econ.),
Senior Research Fellow of the Department of Industrial Policy
Mariia Zavgorodnia, PhD (Econ.),
Research Fellow of the Department of Industrial Policy
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
26, Panasa Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine

INTERNATIONAL EXPERIENCE OF POST-WAR INDUSTRY RECOVERY

The contours of policy for macroeconomic stabilization and industrial development that was implemented for post-war recovery by the countries of Europe, Asia, and Africa, which experienced wars and conflicts in the 20th and 21st centuries, are outlined; its historical and economic background is revealed. The factors that determined the industrial revival trajectory in each country are singled out: global, institutional, macroeconomic, resource, innovative and technological, etc. The results of the "Marshall Plan" implementation in European countries and Japan, as well as other types of international aid for the affected countries, are evaluated. The multiplicity of state's behavioral patterns, which determined the choice of specific direction of industrial revival, is noted: restructuring of industrial sector (Europe), innovative technological modernization (Israel, Asian countries), large industrial projects (Egypt) or the state's detachment from significant intervention in structural transformations in the economy (Western Balkans countries). The determining role of favorable business climate formation in the post-war period for stimulating the inflow of investments in industrial and other sectors of economy, as well as positive impact of state investments in the development of physical infrastructure and innovation ecosystem, is revealed.

It is determined that the post-war recovery of industry took place quickly and had stable results in countries where market principles of economic management and stable institutions were formed (Western Europe); in Asian countries, the recovery process had short-term successes after World War II, but industrial modernization actually took decades due to differences in the economic development strategies of different governments. Insufficient attention of the state to the industrial sector was often the cause of deindustrialization and weak innovative development of the state (Western Balkans countries).

It is established that the expected international financial and technical assistance was rarely allocated directly for the support of the industrial sector, which encouraged the states to accumulate their own resources, to preserve the state form of ownership of large industrial objects contrary to the goals of privatization, or to create conditions for attracting foreign investments, forming an export-oriented model of economy.

Keywords: *institutional transformations; macroeconomic stabilization; post-war reconstruction; industry; “Marshall Plan”; national recovery program.*

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.06.053>

JEL: Q34, Q41, Q42, Q48, Q56

BILLEL DJEGHRI, PhD, Senior Lecturer in Economics

Department of Economics

Constantine 2 University - Abdelhamid Mehri

Nouvelle-Ville Ali Mendjeli BP, 67A, 25000, Constantine, Algérie

e-mail: billel.djaghri@univ-constantine2.dz

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8280-8393>

THE REPOWEREU BATTLE PLAN TO END EUROPE'S DEPENDENCE ON RUSSIAN GAS

This article aims to highlight the lines of action around which the REPowerEU plan adopted by the European Commission in response to Russia's invasion of Ukraine is structured and through which the EU wishes to end its dependence on fossil fuels, particularly Russian ones, by saving energy, diversifying sources of supply and accelerating the transition to clean energy.

Keywords: European Union; Russian gas; REPowerEU plan; gas independence.

For many years, Europe has been facing a multitude of major challenges. Firstly, an energy challenge, as Europe consumes far more resources than it produces. Secondly, an environmental challenge resulting from global warming, which implies a radical change in the way energy is produced and consumed in Europe. And finally, an economic and financial challenge that limits Europe's ability to find solutions quickly.

However, Russia's air, sea and land offensive against Ukraine on 24 February 2022, which was marked by a surge in gas prices, has plunged Europe into an unprecedented energy crisis and put the issue of energy security back on the agenda, given that Russia's war against Ukraine has had a major impact on the gas sector.

C i t a t i o n: Djeghri B. The REPowerEU battle plan to end Europe's dependence on Russian gas. *Economy of Ukraine*. 2023. No. 6. P. 53—69. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.06.053>

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2022. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Indeed, in 2021, the EU consumed 400 billion m³ of gas, 45% of which came from Russia, i.e. 155 billion m³ [1]. Russia is the leading supplier of natural gas to the EU-27¹. Russia's invasion of Ukraine therefore poses a very serious threat to Europe's security of gas supply and pushes up the price of gas to unprecedented levels, although it is important to mention that dependence on Russian gas should be measured along two axes: the importance of gas in the national energy mix and the importance of Russian gas in national gas consumption. For example, countries with a high share of gas in their national consumption, such as the United Kingdom, the Netherlands and Romania, import little Russian gas and are only moderately affected by the Russian-Ukrainian conflict, whereas countries such as Belgium, Finland and the Czech Republic are highly dependent on Russian gas imports, albeit for a limited share of their energy mix.

Europe is therefore working on an alternative emergency strategy. The European energy ministers have been debating for months to find a way out of the crisis. For its part, the European Commission has put the REPowerEU plan on the table, with the ambition of becoming independent of Russian gas by 2027.

More than a question of feasibility, it is the very short time frame that Europeans face in their quest for independence from Russian gas that is frightening. Caught by the throat by the invasion of Ukraine, the EU cannot avoid any eventuality, not even the worst. It finds itself in a very bleak scenario in which Russia has deliberately stopped its exports to Poland, Bulgaria and Finland [2], just as it has sharply reduced its shipments to others such as Germany or Italy. France has not been supplied with Russian gas for months.

For this reason, the EU countries have closely coordinated their actions to combat this price increase and scarcity of supply, especially as they could not continue to be dependent on a supplier with whom they differ on many issues in various fields. The coordination of the EU countries' actions has therefore resulted in the presentation of the REPowerEU plan, which aims to make Europe independent of Russian fossil fuels well before 2030.

And in the event of even greater deterioration, the last and most radical solution is to cut off the gas supply. This is called load shedding. It is not a matter of blindly cutting off gas, but of identifying the biggest consumers, often industrialists, and targeting the essential or less essential sectors. The aim is to protect consumers as much as possible and to continue to supply hospitals, of course. Moreover, in April 2022, France adopted a decree along these lines. The text authorises gas operators to turn off the tap if necessary. At the end of June 2022, Germany activated level two of its emergency plan (on a scale of three) in anticipation of a gas shortage.

The fact remains that in this quest for freedom, Europe's solidarity is being put to the test. The degree of dependence on Russian gas varies greatly from one country to another [3]. While many Central and Eastern European countries,

¹ French Senate. Union européenne — Russie: quelles relations? Paris, France, 2023. URL: <https://www.senat.fr/rap/r06-307/r06-30714.html> (accessed on: 20/02/2023).

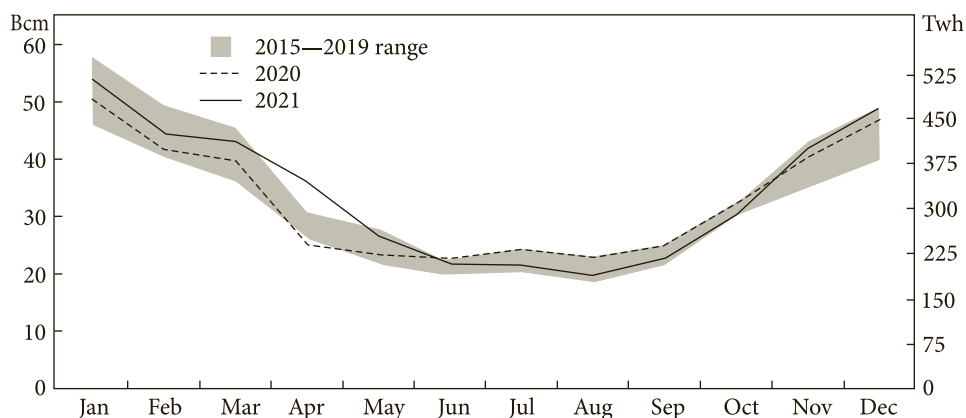

Fig. 1. EU gas consumption

Source: Energy balance flow for, Directorates-General of the European Commission. Eurostat, 2022. URL: <https://energyindustryreview.com/analysis/eu-gas-consumption-and-production-in-q1-2020/> (accessed on: 17/03/2023).

such as Slovakia and the Baltic States, depend entirely on Russia for their gas supplies, the share of Russian gas is 80% in Poland, 65% in Austria, 37% in Germany and Italy and 24% in France ². Europe must therefore release the necessary funds to help those countries that will be more affected than others.

For this is also Russia's interest: to divide Europe through the energy prism and thwart the EU's stated objectives. The more worried European countries are, the more they will tend to tone down their support for Ukraine. The Russian leadership figures that people will not last long in their support for the Ukrainians if this results in shortages, a new price hike, or both.

While the EU has accelerated its timetable for reducing its imports of Russian oil, the path may be more tortuous for gas. The EU must be prepared for the fact that the European timetable will not necessarily go smoothly. Russia will disrupt the European agenda.

Politically, economically and socially, a gas shortage is inconceivable for the EU. Inconceivable, but not impossible, which is why the emergency measures of the REPowerEU plan and the accompanying complementary measures are so important.

IMPORTANCE OF GAS FOR THE EUROPEAN UNION

In 2021, the 27 EU countries consumed 412 billion m³ of gas ² as shown in the following Figure 1.

Gas is mainly used in Europe for power generation, home heating and industrial processes as shown in the Figure 2. More than 30% of EU households

² Ibid.

³ European Commission, 2021 URL: <https://www.consilium.europa.eu/fr/infographics/eu-gas-supply/> (accessed on: 17/03/2023).

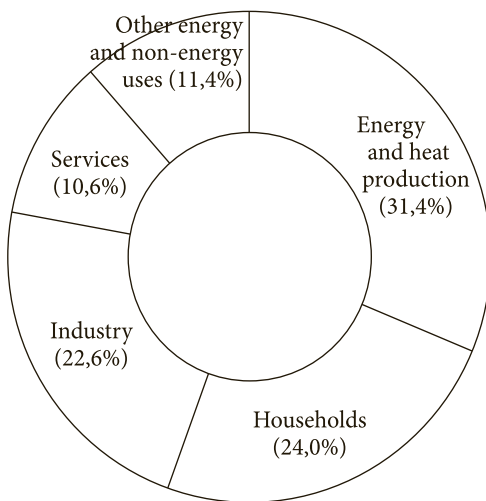

Fig. 2. Gas use in the EU

Source: Eurostat, 2023. <https://www.consilium.europa.eu/fr/infographics/eu-gas-supply/> (accessed on: 19/03/2023).

use gas to heat their homes, so the situation is perilous in Europe, which is at the epicentre of energy market turbulence as highlighted by the Executive Director of the International Energy Agency [4].

More than 30% is used for the production of electricity and heat, 24% by households, 22.6% by industry and 10.6% by the service

industry. Other energy and non-energy uses represent just over 11%. It should be noted that European gas production (excluding Russia) has been declining since the mid-2000s, despite strong growth in Norwegian production over the last 30 years as shown in the following Figure 3.

The EU's domestic production represents 12% of its consumption in 2022 [6]. This domestic production of the EU-27 (excluding the UK) appears to be in terminal decline, given the state of reserves and the maturity of production. The first factor in this decline is the drying up of many fields in the North Sea, a phenomenon that also concerns the United Kingdom, whose extractions began to decline in 2000.

In this context, it is clear that if Russian gas stops flowing, alternative supply measures will not be enough. Indeed, Russia is not only the world's largest gas exporter, but also the largest exporter of gas to Europe [7]. Moreover, it has always been the largest supplier of natural gas to the EU [8], which is why Europe needs to consider contingency plans such as REPowerEU, especially as gas imports from Russia are diverse and varied, as shown in the following Figure 4.

EUROPEAN UNION REPOWEREU PLAN

Ukraine, torn between East and West, has already been confronted with an ultimatum from Russia in the spring of 2014, the consequences of which were limited [9], which has not been the case since 24 February 2022, when the Russian offensive in Ukraine began. A war that has come to represent a military and civilisational challenge for both the Western world and Russia, similar to many of the great battles of the past: Pearl Harbour, Stalingrad, etc [10, p. 68].

It is worth recalling that the Russian Federation and Ukraine are indeed two distinct and internationally recognised states, but their respective histories are closely intertwined and their populations very close [11, p. 95], yet for

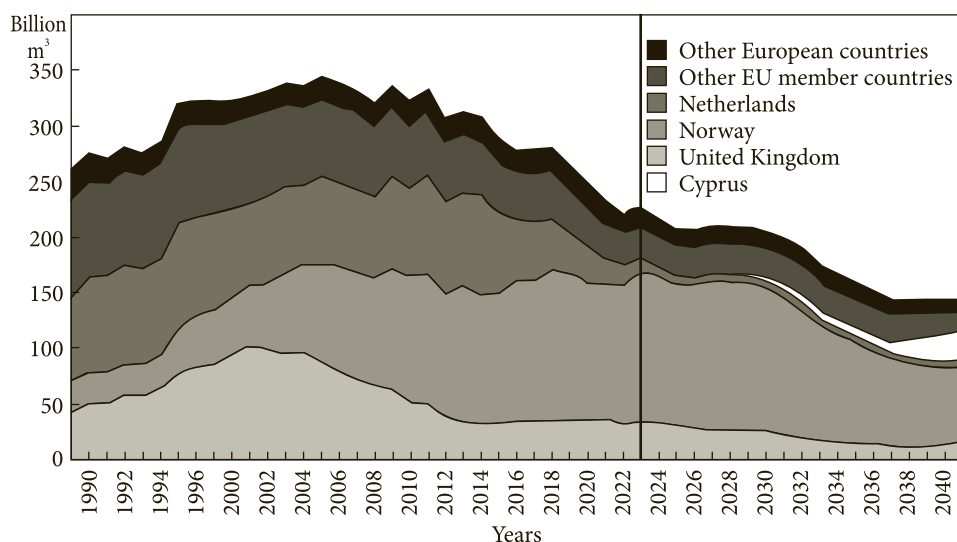

Fig. 3. Europe's gas production (excluding Russia)

Source: [5, p. 12].

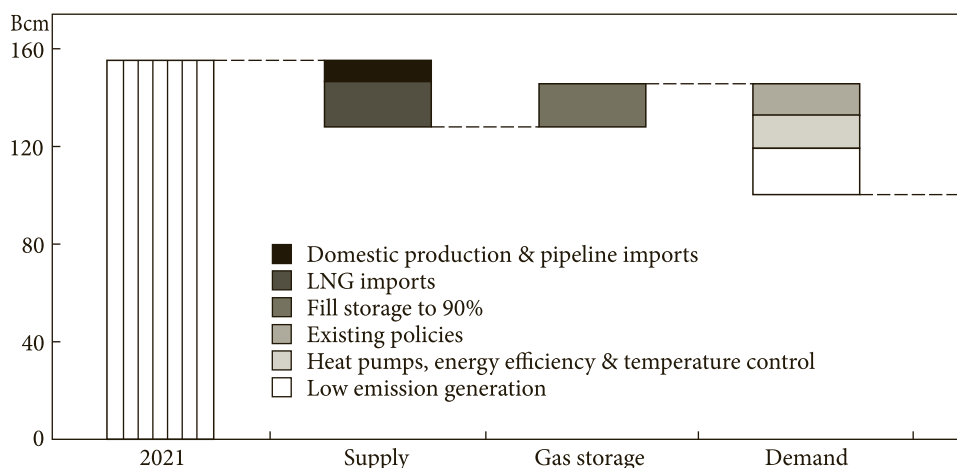

Fig. 4. EU gas imports from Russia

Source: International Energy Agency, 2022. URL: <https://www.iea.org/news/how-europe-can-cut-natural-gas-imports-from-russia-significantly-within-a-year> (accessed on: 20/03/2023).

Ukrainian elites, Russia does not want to recognise an identity of its own and does not accept Ukraine's independence unless it is compatible with Russian interests [12, p. 258]. To quote the first Ukrainian president, Leonid Kravchuk, 'Russia is the key problem of Ukraine' [13, p. 49].

These are the reasons why several heads of government early on thought that special attention should be paid to the Russian-Ukrainian relationship [14, p. 9]. The demonstration in late 2013 in Ukraine following the Ukrainian government's refusal to sign a new agreement with the EU, followed by Pre-

sident Yanukovych's flight from Ukraine and Russia's annexation of Crimea, had already attracted global attention [15].

In the end, history proved them right. This attention was "rather belatedly" translated into the adoption by the European Commission of several proposals under the REPowerEU plan, which aims to reduce the EU's dependence on Russian gas by 100 % from 2027. Today, although the EU's dependence on Russia has been reduced to reasonable proportions, gas is still Europe's 'Achilles heel' [16, p. 72].

The plan sets out a series of measures to rapidly reduce dependence on Russian fossil fuels and accelerate the green transition, while strengthening the resilience of the EU's energy system.

It is based on the development of the EU's collaboration with its international partners to find alternative sources of energy supply, including gas. It is also based on the savings that every European citizen, business and organisation is called upon to make on the basis that even small changes in behaviour can make a significant difference to gas and other consumption. And finally, it is based on accelerating the transition to clean energy, i.e. to renewable energies, including alternatives to gas, by stimulating massive investment in the renewable energy sector and enabling industry and transport to replace fossil fuels as quickly as possible.

To achieve these goals, the REPowerEU plan is therefore based on three pillars that we will analyse through the prism of energy justice, which takes into account the fair distribution of the benefits and burdens of the energy system [17].

1. Diversification of gas supply. Europe plans to diversify its gas supply sources through increased imports of liquefied natural gas (LNG) and pipeline gas from non-Russian suppliers, as well as increased production and import volumes of biomethane and hydrogen.

The unprecedented imports of liquefied natural gas in January 2022 ensured security of gas supply for the winter of 2022. The EU could import an additional 50 bcm of LNG from Qatar, the US, Egypt and West Africa on an annual basis. With the diversification of pipeline supplies from Azerbaijan, Algeria and Norway, the EU could reduce its energy dependence on Russian gas by an additional 10 bcm⁴.

Since Russia's invasion of Ukraine, gas imports from Russia to the EU have been significantly reduced (Fig. 5). This has been offset mainly by a sharp increase in liquefied natural gas (LNG) imports, particularly from the US, whose Secretary of State Antony Blinken has said "it's bigger than a conflict between two countries. It's bigger than Russia and NATO. It's a crisis with global consequences, and it requires global attention and action" [18].

Russia's market share was around 45% until early 2021. This share decreased to around 40% the following year [19]. Since then, the share of Russian gas has continued to decline and the market shares of other suppliers have continued

⁴ International Energy Agency, 2022. URL: <https://www.iea.org/reports/never-too-early-to-prepare-for-next-winter> (accessed on: 05/04/2023).

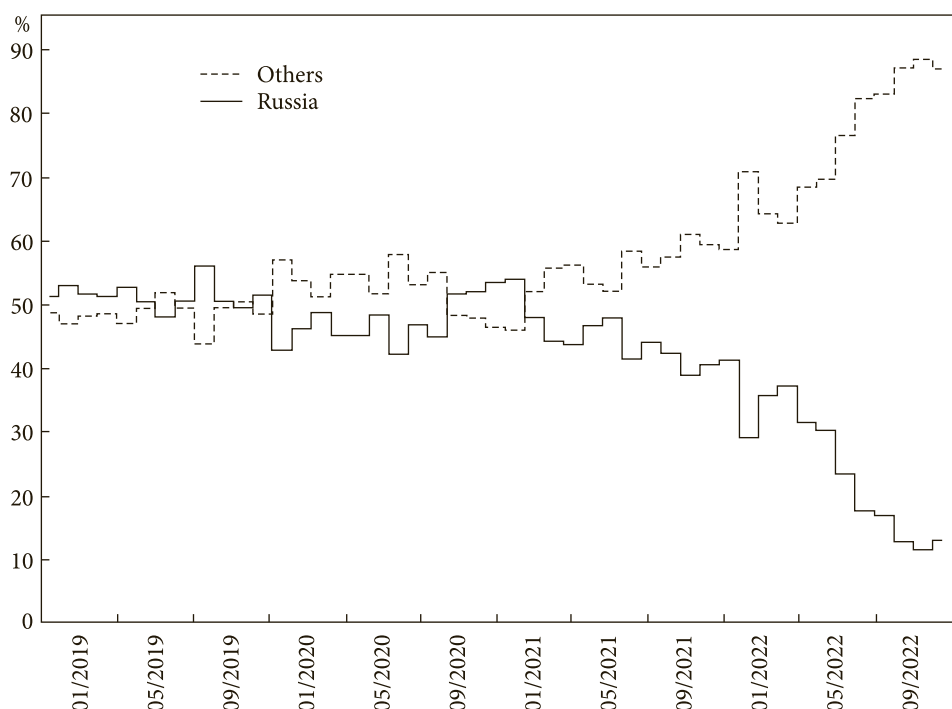

Fig. 5. Share of gas delivered to the EU by Russia

Source: European Commission, 2022. URL: <https://www.consilium.europa.eu/fr/infographics/eu-gas-supply/> (accessed on: 19/03/2023).

to grow. This process accelerated in 2022 in particular. Since June 2022, Russia's share of EU gas imports has been below 20%. In November 2022, it stood at 12.9%. Between January and November 2022, Russia (pipeline gas and LNG imports) accounted for less than a quarter of gas imports into the EU. Another quarter came from Norway, and 11.6% from Algeria. LNG imports (excluding Russia) mainly from the US, Qatar and Nigeria amounted to 25.7%⁵.

It is important to mention that the relationship with Russia in this area has regularly been a divisive political factor among EU members [20, p. 8]. Indeed, before the Russian-Ukrainian war, important European states (led by Germany and France) chose to increase their dependence on Russian gas while they already used the adjective "alternative" to designate energy resources located beyond Russian territory [21, p. 104], which clearly demonstrates that these European countries were aware of their dependence on Russian gas, but did not put in place any serious policy to reduce this dependence. Their choices were motivated by greed, as expressed by the Vice-President of the European Commission⁶, a greed that Europe is now paying a high price both economically and morally.

⁵ Council of the European Union, 2022. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/eu-gas-supply/> (accessed on: 02/04/2023).

⁶ Vestager M. European Commission, Brussels, Belgium, 2022. URL: <https://publika.skema.edu/war-ukraine-escalation-risk-geopolitical-reshuffle/> (accessed on: 06/04/2023).

Indeed, as a result of the drop in Russian gas supplies to Europe, the wholesale price of gas has increased eightfold, bringing with it the price of electricity. The inability of the EU-27 to implement a total embargo on Russian hydrocarbons has led them, since the beginning of the war, to pay 120 billion euros in oil and gas to Russia, i.e. double the Russian military budget in 2021 [22, p. 10].

It should be mentioned that for EU countries, diversification of gas supply sources must necessarily be accompanied by diversification of supply routes from Russia to the West. The main problem for the EU is therefore to design more pipelines to meet its growing energy needs. In this regard, the issue of harmonization of gas supply to the EU countries requires that these countries overcome all obstacles to harmonization of gas supply and make all possible efforts that will allow them to diversify and improve the quality of gas supply [21, p. 107-110].

2. Reduction in the use of fossil fuels. The REPowerEU measures reinforce the existing Fit for 55 targets [5, p. 12], which if fully implemented would reduce EU gas consumption by 30% by 2030. The European Commission has proposed to strengthen the proposals of the “Fit for 55” package, by increasing the binding target of reducing energy consumption from 9% to 13% by passing on the extra cost of gas to consumers through higher heating fuel prices [23, p. 8]. The energy savings the EU will make today will help it prepare for the potential challenges of the winters of 2023. As it is known that “The cheapest and safest energy is the energy we don’t consume”, it is therefore essential for the EU to make energy savings in all sectors: energy, buildings, transport.

On 20 July 2022, faced with further cuts in Russian gas supplies, the European Commission decided to accelerate its actions to free itself from its dependence on Russian gas. Thus, the Commission has proposed to reduce gas demand, with a clear objective: to reduce gas consumption in Europe by 15% by spring 2023. In addition, in the event of a serious risk of gas shortage or exceptionally high demand, the Commission will be able to trigger, after consulting the Member States, a “Union alert” on security of supply, which would impose a mandatory reduction in gas demand on all Member States.

All consumers, public administrations, households, public building owners, electricity suppliers and industry can and should take action to save gas. Simple individual actions can help reduce consumption. For example, turning down the thermostat by one degree saves the EU 10 billion m³ of Russian gas imports.

3. Massive development of renewable energies. The REPowerEU Plan foresees a massive deployment of renewable energy. The European Commission proposes to increase the 2030 renewable energy target from 40% to 45%. This would bring total renewable energy capacity to 1236 GW by 2030, up from 511 GW today⁷.

The European Commission has also presented new proposals to unlock the potential of solar energy as a major renewable energy source in the EU. By

⁷ European Commission, 2022. URL: https://france.representation.ec.europa.eu/informations/leurope-peut-elle-se-passer-du-gaz-russe-2022-10-20_fr (accessed on: 02/04/2023).

accelerating the deployment of rooftop photovoltaic systems by 15 TWh in 2022, the EU could save an additional 2.5 billion m³ of gas. In addition, the EU's specific solar energy strategy aims to double solar PV capacity by 2025 and install 600 GW of generation capacity by 2030⁸.

In concrete terms, this translates into a legal obligation for certain categories of buildings to be equipped with solar panels. All new public and commercial buildings over 250 m³ must be equipped with solar panels by 2026 and all new residential buildings by 2029.

The public consultation launched by the European Commission on solar energy has confirmed that one of the biggest obstacles to the deployment of rooftop photovoltaic systems is the lengthy and complex administrative permitting process. The Commission will make further legislative proposals to ensure that permitting times are reduced to a maximum of 3 months for rooftop solar installations.

ADDITIONAL MEASURES TO THE REPOWEREU PLAN

The implementation of the measures recommended in the REPowerEU plan will be accompanied by two complementary emergency measures. The first is a mechanism to cap the price of gas, while the second is the construction of new nuclear reactors, the extension of the life expectancy of some others or the restarting of others that were shut down since the Fukushima nuclear accident.

1. Gas price cap. Following the measures undertaken by EU countries under the REPowerEU plan to reduce their dependence on Russian gas, EU energy ministers reached an agreement on 19 December 2022 to limit excessive gas prices. The agreement came after months of debate on whether or not to implement a price cap on imports into Europe.

Under the agreement, gas prices on the EU's main trading point will be capped if they exceed €180 per megawatt hour (MWh) for three consecutive working days and if they are more than €35/MWh higher than world gas prices for those three days [24].

"From the start, we had a common objective: to keep prices under control while preserving security of supply. Today, we have achieved this objective", said the Belgian Minister of Energy⁹. Belgium was one of the main supporters of the cap.

Under this measure, known as the "market correction mechanism", the prices of one-month, three-month and one-year derivatives will be capped at a certain level depending on the price of liquefied natural gas (LNG) on the world market.

⁸ Repowereu: Le plan de l'Europe vise à doubler la capacité solaire photovoltaïque d'ici à 2025. Actu Europe, Grand programme, Politique (20-05-2022). *L'Echo du Solaire*. 2022. May 20. URL: <https://www.lechodusolaire.fr/repowereu-le-plan-de-leurope-vise-a-doubler-la-capacite-solaire-photovoltaïque-dici-a-2025/> (accessed on: 02/04/2023).

⁹ Van de Straeten T. Ministry of Energy. Brussels, Belgium. 2022. URL: <https://www.cnbc.com/2022/12/19/european-union-approves-cap-on-natural-gas-prices.html>

The mechanism, which will be implemented for one year, could also be rolled out to other trade points through a second legislative proposal from the European Commission, expected by spring 2023.

However, while Poland welcomed the EU ministers' agreement on a gas price cap of €180/MWh, some countries, notably Germany, were not convinced by the measure [24]. In their view, a price cap could jeopardise security of supply by restricting the ability of companies to buy LNG on world markets.

For his part, German Vice-Chancellor Robert Habeck stressed that new measures had been taken to avoid a gas shortage. "I can say that with the instruments we have introduced as safety buffers, we have enough instruments to avoid this shortage"¹⁰.

In the end, Berlin supported the proposal in exchange for more ambitious renewable energy legislation, but Hungary voted against the measure and the Netherlands and Austria abstained.

"I continue to be concerned about major disruptions in the European energy market, the financial implications and, above all, I am concerned about the security of the European energy supply," said the Dutch Energy Minister¹¹.

The cap has been in place since 15 February 2023 for a period of one year. The EU Agency for the Cooperation of Energy Regulators (ACER) will monitor the markets and, if the thresholds are reached, will indicate on its website that transactions cannot exceed a "dynamic supply limit".

This limit will be composed of the LNG reference price plus €35/MWh. A floor price will also be introduced: even if the LNG reference price is below €145/MWh, the price cannot be lower than this amount plus €35¹².

Once activated, the dynamic limit will be in place for at least 20 working days. It can be deactivated automatically if the dynamic supply limit is below 180€/MWh for three consecutive working days or if an energy emergency is declared at regional or Union level¹³.

However, the limits that trigger the cap are considerably lower than those initially proposed by the European Commission. Indeed, the original proposal for a gas price cap was described by many countries as unnecessary, as it would not have prevented prices from spiking in August 2022. Indeed, some countries believe that a lower cap means that the mechanism is more likely to come into effect and be in place for longer.

¹⁰ Habeck R. Chancellerie fédérale. Berlin, Germany, 2022. URL: <https://www.euractiv.com/section/energy-environment/news/eu-seals-deal-on-gas-price-cap-after-months-of-wrangling/>

¹¹ Jetten R. Ministry of Climate and Energy Policy. Amsterdam, Netherlands, 2022. URL: <https://watt-logic.com/2022/12/23/eu-gas-price-cap/>

¹² Sikela J. Ministry of Industry and Trade. Prague, Czech Republic, 2022. URL: <https://www.afr.com/world/europe/eu-countries-agree-gas-price-cap-to-contain-energy-crisis-20221220-p5c7mq>

¹³ Council of the European Union, 2022. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/12/19/council-agrees-on-temporary-mechanism-to-limit-excessive-gas-prices/>

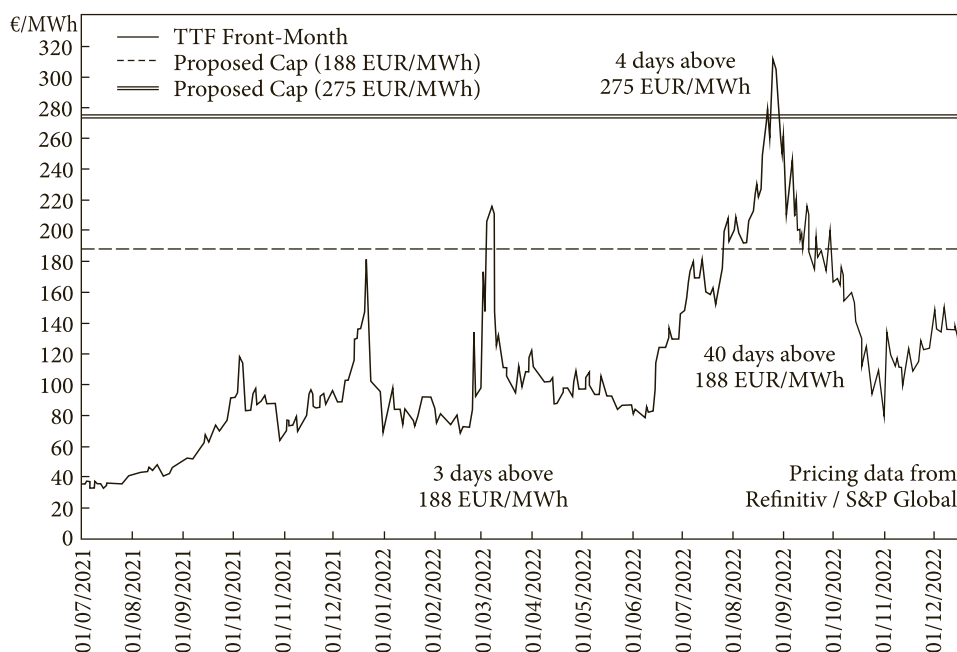

Fig. 6. TTF Front-Month Price vs Proposed Cap, €/MWh

Source: S&P Global, 2022. URL: <https://www.spglobal.com/commodityinsights/en/ci/research-analysis/energy.html>

For example, at the end of 2022, gas prices on the main EU gas trading point exceeded €188/MWh (a level previously set for the cap) on 43 days and consecutively on 40 days (Fig. 6).

When asked about the reduction in the cap compared to the Commission's original proposal, the European Commissioner for Energy said: 'We warned Member States of the risks and if the parameters were to be reduced, the safeguards would have to be strengthened and that's exactly what happened. Now additional protective measures have been put in place'¹⁴.

2. Return to nuclear power. Nuclear energy is the European Union's leading source of low-carbon electricity. As such, it plays a major role in the face of soaring gas prices. In its March 2022 communication, the International Energy Agency explains that if the four reactors due to close this year in the European Union (one in Belgium and three in Germany) were kept in operation, this would save one billion m³ of gas per month, or about 8% of the gas imported by the EU from Russia¹⁵.

The situation is even more serious than that because the IEA has only quantified the impact of the closures planned for this year, yet other reactors

¹⁴ Kadri S. European Energy Commission, Brussels, Belgium. 2022. URL: <https://www.euractiv.com/section/energy-environment/news/eu-seals-deal-on-gas-price-cap-after-months-of-wrangling/>

¹⁵ International Energy Agency, 2022. URL: <https://www.cea.fr/english/Documents/european-positions/2022-06-REPowerEU-english.pdf>

are due to close in the coming years in Europe. As the European Union seeks to urgently reduce its dependence on Russian gas by all means, it is essential that it considers this lever and mentions it clearly.

These are the reasons why the European energy scene has seen a dramatic turnaround in the future of nuclear power since Russia's invasion of Ukraine. As the invasion turned energy shortages into a full-blown energy crisis, nuclear power plants slated for closure across Europe were given a last-minute reprieve.

France, which had planned to reduce its reliance on nuclear power during President Macron's first term in office, has backtracked and now plans to build six new reactors and a good dozen small modular reactors. In recent months, French supporters of nuclear power have received some reinforcement. Indeed, nuclear power has its defenders, especially for its very low carbon dioxide emissions, but also its detractors, notably because of the delicate storage of waste [25].

The UK has launched an ambitious plan to build eight new reactors and 16 small modular reactors, while Germany, an anti-nuclear country, has given in to the reality of the geopolitical energy context and extended the life of its last three remaining nuclear plants [26 p. 18].

Even environmental activist Greta Thunberg is no longer opposed to nuclear power. On 12 October 2022, the young activist was invited to discuss the country's troubled energy policy on the German television channel ARD. In response to a question from the journalist about the value of nuclear energy today, the young woman unexpectedly replied: "Since the nuclear power plants are there, it would be a mistake to close them down and resort to coal-fired power plants. Greta Thunberg is undoubtedly showing common sense: in an emergency, especially since gas prices are soaring and hitting the wallets of German companies and individuals, who are very dependent on Russian gas, it is better to run nuclear reactors, which emit about 70 times less CO₂ into the air than coal-fired power stations [27].

In October 2021, ministers from ten countries signed a platform in support of nuclear generation [25]. The signatories (France, Romania, Czech Republic, Finland, Slovakia, Croatia, Slovenia, Bulgaria, Poland and Hungary)¹⁶ claim that nuclear energy protects European consumers from price volatility, while gas prices have been rising sharply for several months. In sum, there are about ten pro-nuclear states in the European Union, including states that were not pro-nuclear and are becoming so.

In parallel to the signing of this platform, other countries have also put forward their nuclear energy policies. The UK government has announced its intention to decarbonise the country's electricity system by 2035, instead of

¹⁶ La France et neuf autres pays européens plaident pour le nucléaire. *La Tribune*. 2021. Oct 11. URL: <https://www.latribune.fr/entreprises-finance/industrie/energie-environnement/la-france-et-neuf-autres-pays-europeens-plaident-pour-le-nucleaire-894093.html>

the previous target of 2050. The plan aims to build a secure domestic energy sector, including nuclear power, which reduces dependence on fossil fuels and exposure to gas price volatility.

For its part, Finland, which generates 30% of its electricity from nuclear power, has also confirmed that it will defend nuclear power in the European Green Taxonomy¹⁷. This move demonstrates the shift in the Finnish Green Party (a member of the government) in recent years. The Green Party was historically opposed to nuclear power, but this ideological opposition has given way to a more pragmatic orientation in recent years.

The return to nuclear power is a ray of hope for Europe in a very dark geopolitical context. Despite significant progress in the cost and viability of renewables, the energy crisis reminds Europe of the world's continued dependence on fossil fuels.

Europe, arguably the richest and greenest area of the world economy and a region that has invested trillions of euros over the past 20 years in its transition to renewable energy, has been forced into a mad dash to replace Russian gas with nuclear power.

CONCLUSION

Since the outbreak of the Russian-Ukrainian conflict, Europe has been trying to guarantee both its energy independence and its climate neutrality. In order to move away from Russian hydrocarbons, and gas in particular, as quickly as possible, the European Commission has outlined a course of action in an action plan entitled REPowerEU, together with secondary emergency measures.

The plan includes a series of measures to address, among other things, rising gas prices in Europe and to replenish gas stocks for the coming winter. While Europe has been facing rising gas prices for several months, the current uncertainty of supply is compounding the problem.

The current context makes it imperative to put in place a common EU energy policy in the gas sector in order to guarantee all Europeans, wherever they are, their security of gas supply at reasonable and stable prices while ensuring sustainable development and the transition to a low carbon Union.

Such a common policy in the gas sector will not be achieved in one go, and the necessary discussions will have to take time. But Europe cannot afford to wait indefinitely, and despite the measures decided in the framework of the REPowerEU plan and the complementary emergency measures that accompany them, Europe is experiencing recurrent difficulties in implementing such a common policy. Moreover, isolated national solutions, for both large and small states, are showing their limits, and further increase the

¹⁷ Dix membres de l'UE plaident en faveur du nucléaire. *Forum Nuclear*. 2021. Oct 13. URL: <https://www.forumnucleaire.be/actus/nouvelle/dix-membres-de-lue-plaident-en-faveur-du-nucleaire>

risk of divergent, even conflicting, responses to the challenges posed by the Russian-Ukrainian war.

In order to overcome the multiple blocking factors, and the doubts as to the current capacity of the European Union to face these challenges together, a new approach must be set in motion, aiming at a more advanced level of integration and solidarity. Because gas sector issues have their own specificities, which are not limited to securing gas supply at very reasonable prices, they call for specific rules and a comprehensive approach, integrating economic, environmental, political and strategic aspects.

The European Union must be able to act as a subject state vis-à-vis its external partners, whether gas producing or transit countries, in order to ensure that no third country can reduce its gas supplies in a targeted manner. This implies being able to pool adequate supply capacities.

Finally, in the event of a major gas crisis, common strategic reserves must be available and distributed throughout Europe in a spirit of solidarity. This is why we recommend in our study that priority be given to:

- the establishment of ambitious economic instruments for the financing of joint research and development projects in the gas sector;
- deepening and structuring cooperation around the establishment of genuine energy networks with a European dimension;
- the creation of gas purchasing groups to facilitate supplies from foreign suppliers, thus giving strength and coherence to the EU's external policy in this area.

These various seemingly technical and limited recommendations will nevertheless bring about a decisive change, paving the way for more cooperation and solidarity in the gas sector.

REFERENCES

1. Messaoudi F. Analyse: Crise énergétique en Europe, l'Afrique peut-elle substituer au gaz russe? *Energy Magazine*. 2022. 22 août. URL: <https://www.energymagazinedz.com/2022/08/22/analyse-crise-energetique-en-europe-lafrique-peut-elle-substituer-au-gaz-russe/>
2. Sinnes R. Union européenne: l'émancipation du gaz russe à l'épreuve du temps, L'actualité de l'Union européenne Ukraine-Russie: la guerre. *TV5 Monde*. 2022. Jul 15. URL: <https://information.tv5monde.com/international/union-europeenne-lemancipation-du-gaz-russe-lepreuve-du-temps-910415>
3. Bret C., Parmentier F. Les relations gazières euro-russes ou l'aigle bicéphale de la diversification. *Outre-Terre*. 2014. Vol. 41. No. 4. pp. 334-354. <https://doi.org/10.3917/oute1.041.0334>
4. Birol Fatif. Coordinated actions across Europe are essential to prevent a major gas crunch: Here are 5 immediate measures. *International Energy Agency*. 2022. Jul 18. URL: <https://www.iea.org/commentaries/coordinated-actions-across-europe-are-essential-to-prevent-a-major-gas-crunch-here-are-5-immediate-measures>
5. Auzanneau M., Schneider G., Stokking M. Gaz naturel: quels risques pour l'approvisionnement de l'Union européenne? 2025, 2030 et au-delà, Direction générale des

- relations internationales et de la stratégie, Department of Defense. Paris, France, pp. 11-22. URL: <https://theshiftproject.org/wp-content/uploads/2022/12/The-Shift-Project-Risks-facing-EU-natural-gas-supply-Full-Report.pdf>
6. Loux G. Nouveaux approvisionnements gaziers européens: comment le conflit en Ukraine redessine les rapports de force euro-méditerranéens. *Portail de L'LE*. 2023. Jan 27. URL: <https://portail-ie.fr/analysis/4252/nouveaux-approvisionnements-gaziers-europeen-comment-le-conflit-en-ukraine-redessine-les-rapports-de-force-euro-mediterraneens>
 7. Bhattarai A., Romm T., Siegel R. U.S. economy appeared ready to surge, but Russia's invasion of Ukraine could send shockwaves. *The Washington Post*. 2022. Feb 25. URL: <https://www.washingtonpost.com/business/2022/02/25/economy-us-russia-ukraine-gas/>
 8. McWilliams B., Sgaravatti G., Tagliapietra S., Zachmann G. Can Europe survive painlessly without Russian gas? *Bruegel-Blogs*. 2022. Jan 27. URL: <https://www.bruegel.org/blog-post/can-europe-survive-painlessly-without-russian-gas>
 9. Simonet L. La crise du gaz de 2014 entre l'Ukraine et la Russie: beaucoup de bruit pour rien ? *Géoeconomie*, 2014, No. 71, pp. 95-118. URL: <https://www.cairn.info/revue-geo-economie-2014-4-page-95.htm>
 10. Berg E. Ukraine: quelles sorties de guerre? *Revue Défense Nationale*, 2023, Vol. 857, No. 2, pp. 66-76. <https://doi.org/10.3917/rdna.857.0066>
 11. Vinet G. L'actuelle guerre de la Russie en Ukraine: une analyse multidimensionnelle. *Revue Défense Nationale*, 2023, Vol. 857, No. 2, pp. 93-100. <https://doi.org/10.3917/rdna.857.0093>
 12. Avioutsikii V. La guerre du gaz: gestion d'une rivalité commerciale russo-ukrainienne. *Outre-Terre*, 2007, Vol. 19, No. 2, pp. 249-267. URL: <https://www.cairn.info/revue-outre-terre1-2007-2-page-249.htm>
 13. Alexandrov O. Le facteur russe dans la politique de sécurité ukrainienne. *Politique étrangère*, 1994, Vol. 59, No. 1, pp. 49-59. URL: https://www.persee.fr/doc/polit_0032-342x_1994_num_59_1_4247
 14. Solčanyk R. Ukraine and Russia: The post-soviet transition. Lanham, Rowman & Littlefield, 2001, pp. 1-49.
 15. Dragneva-Lewers R., Wolczuk K. Ukraine Between the EU and Russia: The Integration Challenge. Palgrave Pivot London, 2016. 148 p. <https://doi.org/10.1057/9781137516268>
 16. De Montesquiou A. L'énergie: le talon d'Achille de l'Europe, Délégation pour l'Union européenne. *Rapport d'information*, 2006, No. 259, pp. 39-57. URL: <https://www.vie-publique.fr/rapport/28287-lenergie-le-talon-dachille-de-leurope>
 17. Sovacool B.K., Burke M., Baker L., Kotikalapudi C.K., Wlokas H. New frontiers and conceptual frameworks for energy justice. *Energy Policy*, 2017, Vol. 105, Iss. C, pp. 677-691. URL: https://econpapers.repec.org/article/eeenepol/v_3a105_3ay_3a2017_3ai_3ac_3ap_3a677-691.htm
 18. Blinken A. US Secretary of State as he stated. U.S. Department of State, Washington, USA, 2022. URL: <https://www.dw.com/en/antony-blinken-says-russia-risks-crisis-with-global-consequences/a-60490736>
 19. Wiseman P., Mchugh D. Economic dangers from Russia's invasion ripple across Globe. *AP News*. 2022. Mar 02. URL: <https://apnews.com/article/russia-ukraine-vladimir-putin-coronavirus-pandemic-business-health-9478a9825c9abfde5f6505bd34b2998c>

20. Noel P. Beyond dependence: How to deal with Russian gas. European Council on Foreign Relations, Policy Brief, ECFR, 2008. 18 p. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/93632/Beyond_Dependence_1108.pdf
21. Papava V., Tokmazishvili M. Russian Energy Politics and the EU: How to Change the Paradigm. *Caucasian Review on International Affairs*, 2010, Vol. 4 (2), pp. 103-111. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2182404
22. Nguyen P., Pellerin-Carlin T. La solidarité énergétique à l'épreuve de l'hiver. *Esprit*, 2023, No. 1-2, pp. 10-13. <https://doi.org/10.3917/espri.2301.0010>
23. Faria P.E. Quelques semaines après la présentation des — propositions législatives du paquet "Ajustement à". Brussels, Belgium, European Economic and Social Committee, 2008, pp. 1-8. URL: <https://policycommons.net/artifacts/2275897/quelques-semaines-apres-la-presentation-des/3035872/>
24. Kira T. L'UE parvient enfin à un accord sur le plafonnement du prix du gaz. *Euroactiv*. 2022. Dec 20. URL: <https://www.euractiv.fr/section/energie/news/lue-parvient-enfin-a-un-accord-sur-le-plafonnement-du-prix-du-gaz/>
25. Pécout A. L'énergie nucléaire compte de plus en plus de partisans en Europe. *Journal Le Monde*. 2022. Feb 03. URL: https://www.lemonde.fr/economie/article/2022/02/03/plusieurs-etats-europeens-se-sont-rallies-a-la-defense-du-nucleaire_6112135_3234.html
26. Nordhaus T., Lloyd J. La ruée sur l'énergie. Finance & Development, *Quarterly publication of the International Monetary Fund*, 2022, Vol. 59, No. 4, pp. 18-20. URL: <https://www.imf.org/fr/Publications/fandd/issues/2022/12>
27. Revol M. En Europe, le "come-back" du nucléaire. *Le Point*. 2022. Oct 26. URL: https://www.lepoint.fr/economie/en-europe-le-come-back-du-nucleaire-26-10-2022-2495297_28.php#11

Received on April 27, 2023

Reviewed on May 15, 2023

Revised on May 17, 2023

Signed for printing on May 18, 2023

Білел Джегрі, доктор філософії,
старший викладач економіки кафедри економіки
Університет Константіна 2 імені Абдельгаміда Мегрі
а/с 67А, м. Алі Менджелі, 25000, Константіна, Алжир

ДІЙОВИЙ ПЛАН REPOWEREU ДЛЯ ПОДОЛАННЯ ЗАЛЕЖНОСТІ ЄВРОПИ ВІД РОСІЙСЬКОГО ГАЗУ

Через вісім років після анексії Криму РФ розв'язала один з наймасштабніших на пострадянському просторі воєнно-дипломатичних конфліктів. Цей конфлікт спричиняє численні потрясіння, серед яких чільне місце належить європейській енергетичній безпеці. Особливо потерпає Європа, яка сильно залежить від російського газу.

На запрошення глав держав і урядів Європейського Союзу, які зібралися на Версальському саміті 10—11 березня 2022 р., Європейська комісія, яка раптово усвідомила свою залежність від російського газу, представила план REPowerEU,

що має на меті відповісти на наслідки війни в Україні, зробивши ЄС незалежним від російського викопного палива, особливо газу.

Проаналізовано напрями дій, навколо яких побудований план Європейського Союзу REPowerEU, щодо усунення залежності від російського газу, а також додаткові заходи, які його супроводжують. Розглянуто європейський газовий ринок, підкреслено важливість газу для Європи та її залежність від російського газу. Описано серію заходів, ужитих у рамках плану REPowerEU, які спрямовані на швидке зменшення залежності від російського газу і прискорення «зеленого» переходу з одночасним підвищенням стійкості енергетичної системи Європейського Союзу. Висвітлено два основних надзвичайних заходи, які супроводжують план REPowerEU.

Ключові слова: *Європейський Союз; російський газ; план REPowerEU; газова незалежність.*

Отримано 27.04.2023

Прорецензовано 15.05.2023

Доопрацьовано 17.05.2023

Підписано до друку 18.05.2023

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.06.070>

УДК 330.338

JEL: H10, J45

І.В. ДУЛЬСЬКА, канд. екон. наук, с. н. с., старший науковий співробітник
відділу інноваційної політики, економіки і організації високих технологій
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
вул. Панаса Мирного, 26, 01011, Київ, Україна
e-mail: i_dulska@i.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2657-8375>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦИФРОВІЗАЦІЇ СЕКТОРІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ ІТ-ФАХІВЦЯМИ: ПРОБЛЕМИ І ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ *

Досліджено релевантність оцінки забезпечення ІТ-фахівцями потреб цифровізації секторів економіки через упровадження в них базових інформаційно-комунікаційних технологій. Показано відмінності підходів Держстату України і Євростату до державних статистичних спостережень цифровізації секторів економіки. Оцінено гнучкість екосистеми ІТ-освіти України щодо підвищення її ефективності в надзвичайних умовах. Запропоновано напрями покращення статистичних спостережень цифровізації і вдосконалення підходів до формування екосистеми ІТ-освіти.

Ключові слова: цифрова трансформація бізнесу; базові й похідні інформаційно-комунікаційні технології; сектори і види економічної діяльності національної економіки України; ІТ-фахівці (персонал); релевантні статистичні спостереження; *Digital Economy and Society Index*; екосистема ІТ-освіти в Україні.

З огляду на важливість галузі інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), держава в разі проблем має коригувати відтворювальні процеси через цифрову і технологічну (Міністерство цифрової трансформації Украї-

* Статтю підготовлено в рамках відомчої тематики НДР ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» «Відновлення та розвиток науково-інноваційного потенціалу України у повоєнний період» (№ держреєстрації 0123U100631).

Ц и т у в а н н я: Дულська І.В. Забезпечення цифровізації секторів національної економіки ІТ-фахівцями: проблеми і шляхи їх вирішення. *Економіка України*. 2023. № 6. С. 70—98. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.06.070>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ни — Мінцифри) й освітню (Міністерство освіти та науки України — МОН) політику. Інструментом моніторингу мають бути релевантні статистичні спостереження щодо впровадження ІКТ у сектори національної економіки, зайнятості ІТ-фахівців у них, їх внеску в впровадження базових ІКТ з огляду на те, що з 23 червня 2022 р. Україна є кандидатом на вступ до ЄС¹, отже, поділяє його підходи до розвитку сфери й сподівається на прискорення процесу. Однак в Україні спостерігаються проблеми із запровадженням всеохоплюючого цифрового табло, подібного до європейського.

У сучасних надзвичайних умовах держава має приділяти увагу збільшенню гнучкості й спроможності всієї екосистеми ІТ-освіти забезпечувати потреби поглиблення професійної спеціалізації ІТ-сфери з акцентом на практичні аспекти, працевлаштування ІТ-фахівців. Однак її функціонування у форс-мажорних обставинах довело неспроможність її швидкого переходу на воєнні рейки, при цьому проблеми слід вирішувати терміново і комплексно. З огляду на це, в освіті відбулись організаційні та інституційні зміни вертикалі влади: замінено міністра освіти, а частину його повноважень делеговано Віцепрем'єр-міністру з інновацій, розвитку освіти, науки та технологій — Міністру цифрової трансформації. Цю посаду створено для підвищення конкурентоспроможності України і введено до складу РНБО².

Для України — кандидата на вступ до ЄС керівними є актуальні програмні документи Європейської комісії щодо розвитку цифрової сфери: A Digital Single Market Strategy for Europe³, Shaping Europe's digital future⁴, 2030 Digital Compass: the European way for the Digital Decade⁵, а також аналітичні: Digital Economy and Society Index (DESI) 2022⁶, Digital Economy and Society Index (DESI) 2021⁷. Важливим є розуміння стратегічного ба-

¹ Україна отримала статус кандидата на вступ до Євросоюзу. *Укрінформ*. 2022. 23 чер. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3513191-ukraina-otrimala-status-kandidata-na-vstup-do-evrosouzu.html> (дата звернення: 13.12.2022).

² Шмигаль розповів про нові повноваження Федорова. *Укрінформ*. 2023. 26 трав. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3687649-smigal-rozpoviv-pro-novi-povnovazenna-fedorova.html> (дата звернення: 30.04.2022).

³ A Digital Single Market Strategy for Europe. Brussels, European Commission, 2015. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52015DC0192> (дата звернення: 20.03.2022).

⁴ Shaping Europe's digital future. *European Commission*. 2020. Feb 19. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age/shaping-europes-digital-future_en (дата звернення: 23.04.2022).

⁵ 2030 Digital Compass: the European way for the Digital Decade. *European Commission*. 2021. Mar 09. URL: <https://futurium.ec.europa.eu/en/digital-compass> (дата звернення: 23.04.2022).

⁶ Digital Economy and Society Index Report 2022. Human Capital. 2022. Thematic chapters. *European Commission*. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi> (дата звернення: 23.04.2022).

⁷ Shaping Europe's digital future. Digital Economy and Society Index (DESI). 2021. Human Capital. Thematic chapters. *European Commission*. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi-human-capital> (дата звернення: 23.04.2022).

чення Україною пріоритетів розвитку в цілому: «Проекти розділів плану заходів з післявоєнного відновлення та розвитку України» від 24 робочих груп, створених згідно з відповідним Указом Президента⁸, особливо в частині цифровізації, сприяння розвитку цифрової економіки, євроінтеграції й зеленого курсу і щодо напрямів реформування екосистеми освіти — «Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи “Освіта і наука”»⁹; Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022—2032 роки та Операційного плану її реалізації у 2022—2024 роках¹⁰, Плану реформи ІТ-освіти Мінцифри і МОН з навчання світчерів (безкоштовного перенавчання, коли ІТ-школи отримали 200 тис. заявок від 50 тис. українців)¹¹; дослідження українських та іноземних учених, як от Ю. Городніченка, І. Сологуб, Б. Ведер ді Мауро [1], у тому числі щодо проблем сектору освіти (високий ступінь навчальної автономії закладів вищої освіти (ЗВО) і низький — фінансової); у частині створення в Україні сучасних закладів післядипломної освіти, формування після повернення переміщених закладів освіти освітніх хабів, корпоративних університетів, їх інтеграції з науковими установами, науково-виробничими підприємствами і корпораціями через механізми державно-приватного партнерства і фінансово-матеріальної підтримки зарубіжних і міжнародних стейкхолдерів [2]; публікації окремих науковців стосовно питань державного сприяння розвитку цифровізації [3], при цьому про проблеми статистики сфери не йдеться, і важливих аспектів реформи освіти дорослих [4] тощо.

ЄС високо оцінює вплив цифрових трансформацій на економіку, тому висуває жорсткі вимоги до їх моніторингу шляхом формування релевантної статистики цифровізації і очікує від України аналогічних підходів. Натомість Державна служба статистики України (Держстат), декларуючи застосування до організації статистичних спостережень положень Регламентів ЄС у сфері статистичних спостережень використання ІКТ і *e*-торгівлі^{12, 13}, з 2013 р. не актуалізує сукупності одиниць

⁸ Проекти розділів плану заходів з післявоєнного відновлення та розвитку України, як результати діяльності робочих груп, створених відповідно до Указу Президента «Питання Національної ради з відновлення від наслідків війни» № 266/2022 від 21.04.2022 р. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/nacionalna-rada-z-vidnovlennya-ukrayini-vid-naslidkiv-vijni/robochi-grupi>

⁹ План відновлення. Освіта і наука (проект станом на 03.08.2022). Міністерство освіти та науки. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2022/08/19/HO.projekt.Planu.vidnovl.Osv.i.nauky-19.08.2022.pdf>

¹⁰ Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022—2032 роки. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 286-р від 23.02.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text>

¹¹ Федоров М. ІТ під час війни: виклики, досягнення, перспективи. *Інформаційне агентство «Інтерфакс-Україна»*. 2022. 30 груд. URL: <https://interfax.com.ua/news/blog/881572.html> (дата звернення: 13.01.2023).

¹² Regulation (EC) № 223/2009 of the European Parliament and of the Council of 11 March 2009 on European statistics and repealing Regulation (EC, Euratom) № 1101/2008 of the European Parliament and of the Council on the transmission of data subject

статистичного спостереження і респондентів державного статистичного спостереження «Використання інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах»¹⁴ (здійснюється шляхом опитування репрезентативної вибірки підприємств відповідного ВЕД), вилучивши з нього значну частину ВЕД (зокрема, ті, які формують нові технологічні уклади у важливих для країни секторах національної економіки — агросекторі, ринковій інфраструктурі, державному управлінні, а також соціальних і креативних секторах — потужного експортного ВЕД «Сільське, лісове та рибне господарство» (у 2021 р. тут створено 10,9 % ВВП), «Фінансова, страхова діяльність» (3 %), «Державне управління, оборона; обов'язкове соціальне страхування» (6,2 %), «Освіта» (4,3 %), «Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги» (2,5 %), «Мистецтво, спорт, розваги, відпочинок» (0,6 % ВВП)¹⁵, на які в цілому припадає 27,5 % ВВП і які розвивають ряд високомаржинальних бізнесів). За оцінками, сукупний оборот компаній гемблінгу і беттінгу становить 12—15 млрд грн на місяць, однак багато з них не сплачують податків¹⁶. Інформація про цифровізацію цих ВЕД надходить фрагментовано.

Держстат припускає трактування набору ІКТ, що інтегруються на підприємствах, яке відрізняється від підходів Індексу цифрової економіки та суспільства ЄС (Digital Economy and Society Index — DESI)¹⁷. Так,

to statistical confidentiality to the Statistical Office of the European Communities, Council Regulation (EC) № 322/97 on Community Statistics, and Council Decision 89/382/EEC, Euratom establishing a Committee on the Statistical Programmes of the European Communities. URL: <http://data.europa.eu/eli/reg/2009/223/oj> (дата звернення: 13.02.2023).

¹³ Regulation (EU) 2021/1190 of 15 July 2021 laying down the technical specifications of data requirements for the topic 'ICT usage and e-commerce' for the reference year 2022, pursuant to Regulation (EU) 2019/2152 of the European Parliament and of the Council. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2021.258.01.0028.01.ENG (дата звернення: 13.02.2023).

¹⁴ Методологічні положення Державного статистичного спостереження щодо використання інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах. Наказ Державної служби статистики № 415 від 28.12.2022 р. URL: https://ukrstat.gov.ua/norm_doc/2022/415/415.pdf

¹⁵ Виробництво та розподіл валового внутрішнього продукту за видами економічної діяльності. Валовий внутрішній продукт виробничим методом та валова додана вартість за видами економічної діяльності (2016—2021 рр.) з урахуванням перегляду даних платіжного балансу. *Державна служба статистики України*. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

¹⁶ Моїсеєнко В. Що приховує в собі український ігровий бізнес і чому страждає бюджет. Служба безпеки України та Бюро економічної безпеки вже відкрили 45 справ. *Comments.ua*. 2023. 01 бер. URL: <https://money.comments.ua/ua/news/taxes/scho-prihovue-v-sobi-ukrainskiy-igroviy-biznes-i-chomu-strazhdae-byudzheth-708872.html> (дата звернення: 02.03.2023).

¹⁷ Digital Economy and Society Index Report 2022 – Human Capital. Thematic chapters. *European Commission*. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi> (дата звернення: 23.04.2022).

DESI розглядає е-обмін інформацією як програмне забезпечення (софт) планування ресурсів підприємства (Enterprise Resource Planning — ERP) для автоматизації обліку, управління фінансами, виробництвом, формуванням і розподілом запасів, реалізацією і маркетингом; утриманням покупців, постачанням, проектами, сервісним обслуговуванням, забезпеченням якості продукції. Це і впровадження штучного інтелекту Держстат не моніторить, хоча такі ІКТ (оптичне розпізнавання символів, рукописного тексту, мовлення, облич, комп'ютерний зір, віртуальна реальність й обробка зображень, семантичне павутиння, нейромережі тощо) активно використовуються в суспільному виробництві. І це, незважаючи на те, що наприкінці 2021 р. Мінцифри провело робочу зустріч з представниками Держстату та іншими зацікавленими суб'єктами в рамках проекту EU4DigitalUA «Підтримка ЄС для е-урядування та цифрової економіки в Україні», на якій обговорювалися проблеми вимірювання рівня цифрового розвитку, побудови екосистеми DESI в Україні, за якими в ЄС оцінюють ефективність державної цифрової політики¹⁸. В Україні не публікуються офіційні дані щодо кількості ІТ-фахівців, стану ринку їхньої праці. До того ж залишаються нереалізованими пропозиції з реформування освіти від українських робочих груп^{19, 20}, колективів вітчизняних та іноземних дослідників [1; 2].

Отже, **мета статті** — дослідити релевантність оцінки глибини цифровізації секторів національної економіки і суспільства України, ступеня забезпеченості цього процесу ІТ-фахівцями, які здійснюють їх цифрові перетворення шляхом упровадження провідних ІКТ, виходячи з наявних статистичних інструментів моніторингу; оцінити гнучкість і спроможність екосистеми ІТ-освіти забезпечувати потреби секторів національної економіки в ІТ-фахівцях; запропонувати шляхи вирішення проблем статистики сфери і архітектури екосистеми ІТ-освіти.

В Україні до війни під час пандемії цифрова трансформація бізнесу через інтеграцію базових і похідних ІКТ у всі сектори національної економіки і суспільства, яка здійснювалась ІТ-фахівцями, дозволила населенню за карантинів і локдаунів дистанційно працювати, навчатися, займатися бізнесом, спілкуватися, отримувати різні послуги (державні

¹⁸ Мінцифра побудує екосистему Digital Economy and Society Index в Україні. *Міністерство цифрової трансформації України*. 2021. 22 груд. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/mintsifra-pobudue-ekosistemu-digital-economy-and-society-index-v-ukraini> (дата звернення: 10.01.2022).

¹⁹ Проекти розділів плану заходів з післявоєнного відновлення та розвитку України, як результати діяльності робочих груп, створених Відповідно до Указу Президента № 266/2022 від 21.04.2022 р. Питання Національної ради з відновлення від наслідків війни. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/nacionalna-rada-z-vidnovlennya-ukrayini-vid-naslidkiv-vijni/robochi-grupi>

²⁰ План відновлення. Освіта і наука (проект станом на 03.08.2022). Міністерство освіти та науки. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2022/08/19/HO.projekt.Planu.vidnovl.Osv.i.nauky-19.08.2022.pdf>

адміністративні, культурні, соціальні, охорони здоров'я, дистанційної купівлі продуктів харчування, ЖКГ тощо). При цьому створювалися додаткові кваліфіковані робочі місця, підприємства здобували додаткові конкурентні переваги, покращували свої послуги і продукцію, розширювали ринки збуту, що сприяло інтенсифікації технологічного розвитку країни в цілому.

Під час повномасштабної агресії РФ проти України сектор ІКТ й ІКТ-фахівці залишаються запорукою стійкості й швидкого повоєнного відновлення країни. Завдяки збереженню темпів зростання ІТ-бізнес підтримує ЗСУ, технологічні зміни в економіці, створює нові робочі місця, реалізовує гуманітарні ініціативи і робить свій внесок у Перемогу. Навіть під час війни експорт ІТ-послуг у 2022 р. склав 13 % сукупного експорту України²¹, його обсяг зріс на 400 млн дол. порівняно з довоєнним 2021 р. За даними Національного банку України, ІТ-індустрія забезпечила 7,34 млрд дол. валютних надходжень в українську економіку²². На 1 січня 2023 р. сума податків і зборів, сплачених ІТ-бізнесом у зведений бюджет України, становила 32,2 млрд грн, що на 4,4 млрд грн (або на 16 %) перевищило показник 2021 р. Зросла кількість фізичних осіб-підприємців (ФОП), які сплачують податки за ІТ-КВЕД (Класифікатор ВЕД).

Слід урахувувати, що в Україні втратила роботу значна частка зайнятого населення: унаслідок пандемії COVID-19 і під час війни ще 37 %; зареєстровано 4,7 млн внутрішньо переміщених осіб (ВПО), які залишили райони бойових дій, тому їх працевлаштування вимагало швидкого перенавчання, адаптації до потреб роботодавців, зокрема, в ІТ-персоналі²³. Від початку війни з України виїхало понад 14,5 млн осіб, з них 11,7 млн осіб — до ЄС, де українська робоча сила закриває ряд вакансій, у тому числі ІТ-фахівців, зменшуючи дефіцит на ринку праці²⁴ (у ЄС у 2019 р. 55 % підприємств, що намагалися найняти ІКТ-персонал, мали труднощі із заповненням цих вакансій, зокрема у Чехії, Австрії і Нідерландах — відповідно, 75, 74 і 70 % підприємств; 70% компаній ЄС навіть повідомляли, що подібна ситуація перешкоджає інвестиціям у біз-

²¹ 180 тисяч нових робочих місць: як змінилася українська ІТ-індустрія за 5 років. *Український південь*. 2022. 22 лис. URL: <https://pivdenukraine.com.ua/2022/11/22/180-tisyach-novix-robotich-misc-yak-zminilasya-ukra%D1%97nska-it-industriya-za-5-rokiv/> (дата звернення: 25.11.2022).

²² IT Ukraine. Оновлені дані: ІТ — єдина експортна галузь в Україні, що зростає. *IT Ukraine Association*. 2023. 31 січ. URL: <https://itukraine.org.ua/updated-data-it-industry-is-the-only-growing-export-industry-in-ukraine.html> (дата звернення: 10.02.2023).

²³ Омбудсмен розповів, скільки українців виїхало за кордон із 24 лютого. *Слово і діло. Аналітичний портал*. 2022. 01 груд. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/12/01/novyna/polityka/ombudsmen-rozpoviv-skilky-ukrayincziv-vyixalo-kordon-24-lyutoho> (дата звернення: 24.12.2022).

²⁴ Ковпак А. «Не сидять на ший»: наплив біженців з України приносить економічну вигоду Європі. *Слово і діло. Аналітичний портал*. 2022. 14 лис. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/11/14/stattja/suspilstvo/ne-sydyat-shyyi-naplyv-bizhencziv-ukrayiny-prynosyt-ekonomichnu-vyrodu-yevropi> (дата звернення: 20.11.2022).

нес)^{25, 26}. Це створює для українських ІТ-фахівців додаткові можливості працевлаштування. Підходи ЄС до цифрової трансформації економіки і суспільства торкнулися їх безпосередньо, і в разі прискорення інтеграційних процесів зачеплять усе населення України.

Водночас в Україні проблемою є встановлення реальної кількості ІТ-фахівців (згідно з класифікатором професій), адже ця інформація відсутня в довідниках зайнятості у віці 15—70 років за статусом участі в робочій силі (зайняті, безробітні, які не входять до складу робочої сили), групами професій і спеціальностей згідно з дипломом (посвідченням)²⁷. За даними Офісу ефективного регулювання BRDO, станом на 8 квітня 2022 р. в ІТ-секторі працювало 331 тис. фахівців. За п'ять років ІТ-індустрія створила 180 тис. робочих місць²⁸. Однак при посиленні на джерело вказується так званий дисклеймер (відмова від відповідальності): оцінка отримана на базі кількості активних ФОП за ІТ-КВЕД від компанії YouControl (економічна розвідка) за даними набору даних Єдиного державного реєстру на момент останнього оприлюднення. За інформацією Держстату, у 2021 р. кількість зайнятих (у тому числі в банках) у ВЕД «Комп'ютерне програмування, консультування та пов'язана з ними діяльність» (62) склала 257,6 тис. юридичних осіб і 215,2 тис. ФОП (83,5 % суб'єктів господарювання), «Надання інформаційних послуг» (обробка даних, розміщення інформації на веб-вузлах і пов'язана з ними діяльність; веб-портали) (63) — 73,8 тис. юросіб і 47,4 тис. ФОП (63,9 % суб'єктів господарювання)²⁹. Але це не дає повної картини, оскільки у ФОП можуть працювати не лише ті, на кого вони зареєстровані, а й наймані працівники. Асоціація ІТ-Україна оцінює кількість ІТ-спеціалістів у 2021 р. у 285 тис.³⁰ Під час воєнного стану, за релокації значної кількості бізнесів, дистанційної роботи, виїзду за межі країни таке оцінювання стає вкрай важким, проте ці дані закладаються в офіційний прогноз пот-

²⁵ Digital Economy and Society Index Report 2022 — Human Capital. 2022. Thematic chapters. *European Commission*. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi> (дата звернення: 23.04.2022).

²⁶ Shaping Europe's digital future. Digital Economy and Society Index (DESI). 2021. Thematic chapters. Human Capital. *European Commission*. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi-human-capital> (дата звернення: 23.04.2022).

²⁷ Робоча сила України. Стат. зб. 2021. Київ, Держстат, 2022. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

²⁸ 180 тисяч нових робочих місць: як змінилася українська ІТ-індустрія за 5 років. *Український південь*. 2022. 22 лис. URL: <https://pivdenukraine.com.ua/2022/11/22/180-tisyach-novix-robochix-misc-yak-zminilasya-ukra%D1%97nska-it-industriya-za-5-rokiv/> (дата звернення: 25.11.2022).

²⁹ Кількість зайнятих працівників у суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності у 2010—2021 рр. *Державна служба статистики України*. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 10.02.2023).

³⁰ Результати національного дослідження ІТ-індустрії. *IT Ukraine Association*. 2022. 20 січ. URL: <https://itukraine.org.ua/results-of-a-national-study-of-the-it-industry.html> (дата звернення: 10.08.2022).

реб ринку праці від Мінекономіки, на основі якого щороку визначають кількість бюджетних місць у ІТ-освіті³¹.

Індикаторами цифрової трансформації секторів економіки є інтенсивність застосування на підприємствах ІКТ. Так, у 2021 р. в Україні *е-комерцію* найбільше застосовували підприємства транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності (з її використанням реалізовано 30,9 % обсягу продукції та послуг; 12 % підприємств з тимчасового розміщення та організації харчування також залучали її у свою діяльність); від 1/4 до 2/3 підприємств секторів, представлених у виборці, потребували *управління веб-сайтами*. У 2020 р. *розсилку е-рахунків і фактур* у вигляді, придатному для автоматизованої обробки, здійснювали від 1/3 до 1/2 підприємств, у паперовому — вдвічі більше; *технології «великих даних»* використовували 10,6—17,7 % підприємств. У 2022 р. *послуги офісних і прикладних хмарних обчислень* (найбільше — у комп'ютерному програмуванні, консультуванні, інформаційних послугах) купували 21,2 % підприємств, найменше (6,3 %) — в операціях з нерухомістю; *соціальні медіа* використовували від 1/4 до 1/2 підприємств; *промислові й обслуговуючі роботи* були задіяні на 4,9 % (найбільше) підприємств обробної промисловості; 3,5 % підприємств постачання електроенергії, газу, пари, кондиціонованого повітря, водопостачання, каналізації, поводження з відходами; 3,2 % підприємств транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності; *3D-друк* залучали у своїй діяльності 3,6 % (найбільше) підприємств обробної промисловості, 3 % — у професійній, науковій, технічній діяльності (табл. 1).

Сенсу в розгляді інтенсивності застосування ІКТ, зайнятості ІКТ-фахівців за розміром підприємств лише по підприємствах вибірки частки ВЕД немає. Їх неможливо порівнювати з показниками DESI, оскільки підсумок (графу «Усього») формують обрані, а не всі групи ВЕД, тоді як показники DESI сформовані за всією сукупністю ВЕД (табл. 2 і 3), при тому, що Держстат і Евростат використовують одні й ті самі Регламенти ЄС щодо проведення статистичних досліджень.

З даних DESI можна робити системні висновки щодо інтенсивності впровадження окремих ІКТ у сектори економіки ЄС (табл. 2), у тому числі за розміром підприємств (табл. 3). Так, у ЄС найвищий рівень упровадження штучного інтелекту мали сектори ІКТ, освіта, охорона здоров'я, соціальна робота і виробництво, найнижчий — управління відходами, будівництво, транспорт і харчування. Найбільш імовірним у найближчі два роки стане використання технологій штучного інте-

³¹ Сахно Г. Чому зростання ІТ-сектору вдвічі не вийде без зміни освітньої політики. Щоб у найближчі п'ять років збільшити частку ІТ у ВВП до 10 % варто збільшити кількість випускників профільних вишів. Що держава робить не так? *Економічна правда*. 2021. 09 лип. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2021/07/9/675786/> (дата звернення: 10.02.2023).

Таблиця 1. Використання ІКТ на підприємствах за вибіркою ВЕД за 2020—

Група ВЕД (код КВЕД — 2010)	е-комерцію		
	% від загалу	% реалізованої продукції	
	2021 ²	2021 ²	
Р а з о м ¹	5,0	5,3	
Сільське, лісове та рибне господарство (А)	...	...	
Переробна промисловість (С)	5,4	3,2	
Постачання електроенергії, газу, пари, кондиційованого повітря; водопостачання; каналізація, поводження з відходами (D, E)	1,5	0,1	
Будівництво (F)	1,8	0,6	
Оптова, роздрібна торгівля; ремонт транспортних засобів (G)	7,7	4,9	
Транспорт, складське господарство, поштова, кур'єрська діяльність (H)	3,2	30,9	
Тимчасове розміщення та організація харчування (I)	9,9	12,0	
Інформація та телекомунікації (J), у тому числі телекомунікації (61)	9,6	3,6	
комп'ютерне програмування, консультування, інформаційні послуги (62, 63)	10,6	2,0	
Фінансова, страхова діяльність (K)	9,9	5,2	
Операції з нерухомістю (L)	...	...	
Професійна, науково-технічна діяльність (M)	1,0	0,9	
Діяльність адміністративного, допоміжного обслуговування (N)	2,7	1,4	
Державне управління, оборона; обов'язкове соціальне страхування (O)	3,3	4,5	
Освіта (P)	...	...	
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги (Q)	...	...	
Мистецтво, спорт, розваги, відпочинок (R)	...	...	
	За розміром		
Малі (1—49 осіб)	4,2	2,2	
Середні (50—249 осіб)	6,8	4,0	
Великі (250 осіб і більше)	10,5	6,8	

Примітки: ¹ — підсумок формують тільки включені до спостереження групи з оновленою затвердженою статистичною методологією, яка враховує вимоги ревовно використання ІКТ і е-торгівлі (періодичність показника — раз на два роки). окремих показників щодо використання ІКТ на підприємствах мають здійснюваження; ³ — інформація за 2022 р. сформована на основі даних ініціативно поданих сукупності об'єктів державного статистичного спостереження «Використання ін Джерело: складено авторкою за: Інформаційне суспільство. Використання інформа тання мережі Інтернет, соціальних медіа, послуг хмарних обчислень у 2022 р.; 3D друку; Використання мережі Інтернет, послуг хмарних обчислень, робототехні

2022 рр.

% підприємств, що здійснювали								
розсилку е-рахунків і фактур		управ- ління веб- сайтом	аналіз «великих даних»	викорис- тан- ня соці- альних медіа	купівлю хмарних обчис- лень	3D- друк	залу- чення робото- техніки	
у е-формі для авто- матичної обробки	паперові							
2020 ²	2020 ²	2021 ²	2020 ²	2022 ³	2022 ³	2020 ²	2021 ²	
39,8	74,4	35,3	12,7	29,1	9,8	2,3	2,9	
...	...	...	...	...	...	...	...	
43,9	79,4	44,1	12,2	28,3	9,4	3,6	4,9	
34,6	75,2	28,8	14,2	29,7	8,1	1,3	3,5	
41,2	71,1	23,6	11,5	24,9	8,4	2,2	2,5	
41,9	76,0	38,8	13,4	32,0	11,1	1,5	1,8	
38,5	73,8	34,9	15,1	23,0	7,5	2,0	3,2	
33,9	63,0	34,9	10,6	40,2	8,7	2,9	1,5	
45,1	74,6	57,1	17,7	50,5	15,1	2,2	1,8	
55,9	87,2	72,9	11,4	47,0	13,1	1,9	2,4	
40,1	67,6	49,3	17,5	45,3	18,9	2,2	2,0	
...	...	...	...	...	...	...	...	
33,0	75,5	23,6	10,5	22,5	6,5	1,5	1,1	
35,8	75,3	43,8	13,3	33,5	13,2	3,0	1,7	
31,1	62,2	22,1	10,6	24,8	8,1	1,8	3,1	
...	...	...	...	...	...	...	...	
...	...	...	...	...	...	...	...	
...	...	...	...	...	...	...	...	
...	...	...	...	...	...	...	...	
підприємств ¹								
38,9	74,8	30,5	2,1	26,6	8,7	2,1	2,3	
44,9	81,8	47,8	3,9	36,0	12,8	3,4	4,7	
45,7	84,3	69,0	6,6	51,5	19,6	4,6	6,2	

ВЕД; ² — за 2020—2021 рр. збирання і розрахунок даних не здійснювалися згідно
 гламентів Комісії (ЄС) 2019/1910 від 07.11.2019 р. і 2020/1030 від 15.07.2020 р. сто-
 Згідно із зазначеними регламентами, збирання, формування й оприлюднення
 тися за рік, у якому було проведено відповідне державне статистичне спостере-
 звітів підприємств; ... — дані відсутні, оскільки Держстат виключив групу ВЕД з
 формаційно-комунікаційних технологій на підприємствах».
 ціюно-комунікаційних технологій на підприємствах. Е-торгівля у 2022 р.; Викорис-
 Е-торгівля, аналіз «великих даних», фахівці та навички у сфері ІКТ, використання
 ки. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

Таблиця 2. Рівні впровадження окремих ІКТ за галузями в ЄС у 2020 р., % підприємств

Секції NACE	Штучний інтелект			Купували послуги середнього і високого рівнів хмарних обчислень
	як мінімум 1 ІКТ штучного інтелекту	як мінімум 2 ІКТ штучного інтелекту	планують використувувати штучний інтелект	
Сільське, лісове господарство, рибальство	39,0	24,0	18,0	...
Виробництво	47,0	27,0	16,0	...
Виробництво комп'ютерів, електричних та оптичних приладів, авто, транспортного устаткування, меблів, ремонт	...	...	...	27,0
Виробництво коксу, нафти, хімікатів, пластику та інших неметалевих матеріалів	...	...	...	25,0
Виробництво базових металів, металопродукції, крім авто й устаткування	...	...	...	22,0
Виробництво їжі, напоїв, тютюну, текстилю, дерева, паперу, видавництва і друку	...	...	...	29,0
Будівництво	36,0	23,0	16,0	29,0
Нафта і газ	38,0	19,0	6,0	...
Поводження з відходами	31,0	21,0	27,0	...
Водо- і електропостачання	45,0	28,0	17,0	...
Постачання електроенергії, газу, пари, кондиційованого повітря; водопостачання; каналізація; поводження з відходами	...	...	...	27,0
Оптова торгівля (крім авто і мотоциклів)	...	...	...	28,0
Ритейл (крім авто і мотоциклів)	38,0	22,0	20,0	17,0

Торгівля автомобілями	36,0				27,0
Транспорт і зберігання		22,0		20,0	20,0
Харчування	36,0	26,0		20,0	...
Розміщення	42,0	22,0		15,0	...
Розміщення і харчування					26,0
Рекреаційна діяльність	37,0	24,0		11,0	...
Телекомунікації	...	...		...	43,0
Комп'ютерне програмування, консультування, інформаційні сервіси	63,0	43,0		12,0	64,0
Видавнича діяльність, виробництво фільмів, телемовлення, музична діяльність	...	...		...	50,0
Адміністративна і допоміжна діяльність	...	...		...	27,0
Фінанси, страхування	40,0	20,0		27,0	...
Операції з нерухомістю	42,0	23,0		18,0	33,0
Професійна, наукова й технічна діяльність	43,0	22,0		18,0	39,0
Освіта	49,0	21,0		21,0	...
Здоров'я людини	47,0	29,0		19,0	...
Соціальна робота	47,0	26,0		10,0	...

Примітка: ... — дані відсутні.

Джерело: складено авторкою за: Digital Economy and Society Index 2021 — Integration of digital technology. *European Commission*. 2022. Р. 9, 11. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi-integration-technology-enterprises> (дата звернення: 15.04.2023).

Таблиця 3. Інтенсивність застосування в ЄС різних ІКТ на підприємствах за їх розміром, % підприємств

ІКТ, що впроваджували підприємства	Усі		з них	
	2019	2021	великі	малі й середні
			2020	2020
Мали принаймні базовий рівень цифрової інтенсивності, з них: використовували ІКТ для екологічної стійкості здійснювали е-обмін інформацією через софт планування ресурсів підприємства (ERP) використовували соціальні медіа використовували штучний інтелект мали веб-сайт надсилали е-рахунки, придатні для автоматизованої обробки купували послуги середнього і високого рівнів хмарних обчислень (розміщення баз даних підприємства, софту бухгалтерського обліку, управління відносинами з клієнтами; обчислювальна потужність) і вбудовані хмарні технології мали обсяг е-комерції, % усього обороту продавали через е-комерцію щонайменше 1 % обороту аналізували «великі дані» на підприємстві з будь-якого джерела даних на підприємстві або ззовні здійснювали транскордонну е-комерцію використовували промислових і сервісних роботів використовували 3D-друк працевлаштовували ІКТ-спеціалістів	x	60,0 (2021)	...	...
	x	66,0 (2021)	...	...
	36,0 (2017)	36,0 (2020)	80,0	35,0
	18,0 (2017)	23,0 (2019)	54,0	23,0
	...	25,0 (2020)	...	...
	...	...	94,0	76,0
	25,0 (2018)	32,0 (2020)	53,0	32,0
	12,0 (2018)	26,0 (2020)	48,0	25,0
	...	...	16,0	17,0
	...	...	39,0	17,0
	12,0 (2017)	14,0 (2020)	34,0	14,0
	...	...	8,0	8,0
	...	...	28,0	6,0
	...	...	17,0	5,0
	...	...	76,0	18,0

Примітки: ... — дані відсутні; x — показник не досліджувався у відповідний рік.
Джерело: складено авторкою за: Digital Economy and Society Index 2021 — Integration of digital technology. European Commission. 2022. Р. 4, 5. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi-integration-technology-enterprises> (дата звернення: 15.04.2023).

лекту у сферах фінансів і страхування, управління відходами, освіти, а найменш — у нафтогазовому секторі, соціальній роботі та рекреаційній діяльності. У е-комерції лідирували підприємства ІКТ, видавничої і музичної діяльності, виробництва фільмів, телемовлення, професійної, наукової і технічної діяльності, які демонстрували загальний високий рівень задіяння е-комерції. Найбільш високотехнологічні ІКТ (штучний інтелект, хмарні обчислення, аналіз «великих даних», промислові та сервісні роботи, 3D-друк) найчастіше впроваджували великі підприємства, оскільки малі й середні не завжди мали ресурси, щоб скористатися їх перевагами (табл. 3).

Згідно з цілями Digital Compass, до 2030 р. понад 90 % малих і середніх підприємств ЄС мають досягти принаймні базового рівня цифрової інтенсивності, понад 75 % — перейти на хмарні обчислення, технології «великих даних» і штучний інтелект³². Крім того, подвійний («зелений» і цифровий) перехід ЄС спонукав включити у 2021 р. до набору ІКТ, що аналізуються DESI, показник оцінки взаємозв'язку між упровадженням ІКТ і екологічними діями підприємств (споживати менше енергії, матеріалів, обладнання або витратних матеріалів; віртуалізувати продукти і послуги; полегшити дистанційну роботу; скоротити відрядження; пропонувати стійкі транспортні альтернативи; виробляти менше відходів; керуватися принципами екодизайну; переробляти обладнання і продукти; вимірювати їх вплив на довкілля) — екологічну стійкість підприємств ЄС³³ (табл. 3). На нашу думку, Держстат також міг би завчасно включити цей показник до плану статистичних спостережень.

Зі спостережень Держстату можна проаналізувати використання ІКТ-фахівців на підприємствах відповідних ВЕД вибірки (табл. 4). Так, у 2021 р. ІКТ-фахівців найбільш інтенсивно наймали на підприємствах ВЕД «Інформація та телекомунікації» (60,5 % підприємств); у професійній, науковій, технічній діяльності (31,2 % підприємств), переважно на підприємствах цих самих ВЕД організовувалося навчання для ІКТ-фахівців та інших працівників, намагалися наймати ІКТ-фахівців і мали труднощі із заповненням цих вакансій; найменше — у будівництві, тимчасовому розміщенні й організації харчування; на транспорті, у складському господарстві, поштовій і кур'єрській діяльності, більшість компаній (крім ВЕД «Інформація та телекомунікації») вирішували питання забезпечення ІКТ-фахівцями шляхом передачі впровадження ІКТ у аутсорсинг назовні.

ІТ-сектор України своїми значними успіхами великою мірою завдячує тривалій і масштабній присутності на висококонкурентному ринку між-

³² 2030 Digital Compass: the European way for the Digital Decade. *European Commission*. 2021. Mar 09 URL: <https://futurium.ec.europa.eu/en/digital-compass> (дата звернення: 23.04.2022).

³³ Digital Economy and Society Index Report 2022 — Human Capital. 2022. Thematic chapters. *European Commission*. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi> (дата звернення: 23.04.2022).

Таблиця 4. Використання ІКТ-фахівців на підприємствах за вибіркою ВЕД

	% підприємств, що					мали ІКТ-вакансії, які складно було заповнити	здійснювали аутсорсинг ІКТ зовнішнім постачальникам послуг
	мали ІКТ-фахівців у штаті	проводили ІТ-навчання		наймали / намагалися наймати ІКТ-фахівців			
		ІКТ-фахівців	інших працівників				
					2020		
Група ВЕД (код КВЕД — 2010)	2021	2020	2020	2020	2020	2020	
Р а з о м	21,7	4,5	4,4	6,4	2,0	14,1	
Сільське, лісове та рибне господарство (А)	...	...	...	...	...	...	
Переробна промисловість (С)	23,2	4,0	4,1	5,8	1,9	14,0	
Постачання електроенергії, газу, пари, кондиційованого повітря; водопостачання; каналізація, поводження з відходами (D, E)	21,1	3,2	3,5	7,7	3,5	11,3	
Будівництво (F)	10,3	2,3	3,0	2,6	0,6	14,1	
Оптова, роздрібна торгівля; ремонт транспортних засобів (G)	23,4	5,3	4,7	6,5	2,0	17,7	
Транспорт, складське господарство, поштова, кур'єрська діяльність (H)	16,8	4,2	6,1	4,2	1,5	12,6	
Тимчасове розміщення та організація харчування (I)	13,7	2,0	1,9	4,7	0,5	16,1	
Інформація та телекомунікації (J), у тому числі телекомунікації (61)	60,5	17,2	9,4	27,0	10,9	7,4	
комп'ютерне програмування, консультування, інформаційні послуги (62, 63)	72,2	23,7	11,1	30,1	13,5	3,2	
	67,5	21,7	10,0	35,8	15,8	5,9	

Фінансова, страхова діяльність (К)	...	...	...	...	...	...	...
Операції з нерухомістю (L)	17,7	2,9	...	3,5	3,8	...	...
Професійна, наукова, технічна діяльність (М)	31,2	6,7	...	8,5	8,3	0,6	13,2
Діяльність адміністративного, допоміжного обслуговування (N)	13,5	1,8	...	1,6	4,1	1,9	13,9
Державне управління, оборона; обов'язкове соціальне страхування (O)	...	...	...	...	...	0,9	12,0
Освіта (P)	...	...	...	...	...	...	...
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги (Q)	...	...	...	...	...	...	...
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок (R)	...	...	...	...	...	...	...
За розміром підприємств ¹							
Малі (1—49 осіб)	14,2	2,2	...	2,5	3,9	0,9	14,3
Середні (50—249 осіб)	42,0	9,4	...	8,4	10,6	3,6	15,1
Великі (250 осіб і більше)	74,1	21,4	...	20,5	32,9	15,7	8,1

Примітки: ¹ — підсумок формує тільки включена до спостереження група ВЕД; ... — дані відсутні, оскільки Держстат виключив групу ВЕД з сукупності об'єктів державного статистичного спостереження «Використання інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах».

Джерело: складено авторкою за: Інформаційне суспільство. Використання інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах. Е-торгівля у 2022 р.; Використання мережі Інтернет, соціальних медіа, послуг хмарних обчислень у 2022 р.; Е-торгівля, аналіз «великих даних», фахівці та навички у сфері ІКТ, використання 3D друку; Використання мережі Інтернет, послуг хмарних обчислень, робототехніки. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

народного аутсорсингу, що спрощує доступ до іноземних споживачів ІТ-продуктів і послуг українських компаній через вагому перевагу — Україна має значні освічені трудові ресурси у сфері розробки якісного софту. У 2021 р. до рейтингу кращих аутсорсерів світу Міжнародної асоціації аутсорсингу увійшли 12 українських ІТ-компаній і міжнародних аутсорсерів з великими офісами розробки в Україні, зокрема, такі як EPAM, SoftServe, GlobalLogic, Luxoft, Ciklum. У 2020—2021 рр. кількість їх співробітників зросла з 27 тис. до 40 тис. осіб³⁴. Україна має визнану у світі екосистему ІТ-освіти, хороші показники швидкості (у довоєнний період на всій території, у воєнний — на територіях, де не відбулося руйнувань інфраструктури телекомунікацій), якості, ціни конкурентного ринку послуг доступу до Інтернету (в будь-якому великому місті до війни можна було швидко підключитися до з'єднання 100 Мбіт/с з прийнятною абонентською платою 7 дол. на місяць, у більшості будівель одночасно присутні магістральні кабелі двох, трьох і більше провайдерів). Завдяки цьому Україна у 2021—2022 рр. піднялася в глобальному рейтингу швидкості мобільного Інтернету Speedtest Global Index з 77-го на 62-ге місце, середня швидкість завантаження в мобільній мережі зросла з 19,7 до 29,1 Мбіт/с³⁵. Замовнику пропонують гнучкі схеми: можна працювати з гігантами ринку ІТ-аутсорсингу, створити ІТ-підрозділ в Україні, який обслуговуватимуть бізнес-процеси материнської компанії, чи знайти фрілансера для разових проєктів.

У 2021 р. в ЄС працювали 9 млн ІКТ-фахівців, найбільше — у Німеччині (2 млн, або 22,5 %), Франції (1,2 млн, або 13,9 %), Італії (0,8 млн, або 9,5 %) (разом 40 % робочої сили ІКТ ЄС, що склало 4,5 % зайнятих у ЄС віком 15—74 р.)³⁶. Мета ЄС, згідно з Digital Compass, — досягти 20 млн (10 % усіх зайнятих) ІКТ-фахівців до 2030 р. У 2020 р. 19 % підприємств ЄС наймали ІКТ-спеціалістів, при цьому у 2019 р. 55 % підприємств, які намагалися це зробити, мали труднощі із заповненням вакансій³⁷. У таких умовах 20 % підприємств ЄС здійснювали ІКТ-навчання свого персоналу. Ідеться про переважно (68 %) великі компанії і лише 18 % малих і середніх³⁸.

В освіті України діє Європейська кредитно-трансферна система (ЄКТС), запроваджена для зарахування кредитів, отриманих студентами

³⁴ Ярова М. До топ-100 аутсорсерів світу увійшли 12 ІТ-компаній з України. *Ain.ua*. 2022. 17 лют. URL: <https://ain.ua/2022/02/17/top-100-aoutsorseriv-svitu-12-z-ukrayiny/> (дата звернення: 25.05.2022).

³⁵ Івженко Д. За рік Україна піднялася в глобальному рейтингу швидкості інтернету на 15 позицій. *Ain.ua*. 2022. 21 лют. URL: <https://ain.ua/2022/02/21/ukrayina-shvidkist-internetu-2022/> (дата звернення: 15.03.2022).

³⁶ Shaping Europe's digital future. *European Commission*. 2020. Feb 19. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age/shaping-europes-digital-future_en (дата звернення: 23.04.2022).

³⁷ 2030 Digital Compass: the European way for the Digital Decade. *European Commission*. 2021. Mar 09. URL: <https://futurium.ec.europa.eu/en/digital-compass> (дата звернення: 23.04.2022).

³⁸ Там само.

під час навчання в інших закладах, за кордоном; кількісної оцінки навчальних програм, дисциплін і сукупного обсягу накопичених студентом кредитів для отримання кваліфікації певного освітнього ступеня³⁹. ЄКТС регулюється Законами України «Про вищу освіту»⁴⁰, «Про фахову передвищу освіту»⁴¹, Методичними рекомендаціями МОН⁴², ключовими документами закладів фахової передвищої освіти (ЗФПО). Останні випускають молодших спеціалістів, фахових молодших бакалаврів, молодших бакалаврів і бакалаврів; ЗВО готують бакалаврів і магістрів за затвердженими МОН стандартами вищої освіти.

Серед вступників зростає популярність галузі знань ІТ. На ІТ-спеціальності у 2021/22 навчальному році на бакалаврат і в магістратуру ЗВО й ЗФПО вступили, відповідно, 25,7 тис. і 7,4 тис. осіб (табл. 5) (у 2019/20 н. р. — 17,6 тис. і 6,5 тис. осіб⁴³). Усі студенти навчалися переважно на денній формі навчання. Вартість навчання на контрактній основі на бакалавраті й у магістратурі у 2022/23 н. р. у лідерів — Національному технічному університеті України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (далі — КПІ) за спеціальністю «Інженерія програмного забезпечення» денної форми склала 45 тис. грн, заочної — 35 тис. грн на рік; у Національному університеті «Києво-Могилянська академія» за спеціальностями «Комп'ютерні науки», «Інженерія програмного забезпечення» — 55 тис. грн на рік⁴⁴; є ЗВО і ЗФПО з меншою вартістю навчання на цих спеціальностях.

³⁹ 1 кредит ЄКТС, одиниця виміру навчального навантаження студента, становить для денної форми 30 год., для заочної — 25 год. Максимальне річне навантаження студента не може перевищувати 60 кредитів. Максимальна кількість лекцій, практичних, семінарських, лабораторних занять, консультацій на 1 кредит для молодшого бакалавра й бакалавра — 16 год., магістра — 10 год., решта — самостійна робота. Загальна кількість контактних годин на тиждень для молодшого бакалавра (молодшого спеціаліста) і бакалавра — не більше 30 год. (15 занять на тиждень), магістра — 18 годин (9 занять на тиждень). Щоб стати молодшим бакалавром, потрібно мати 120 кредитів за два роки, бакалавром — 180—240 кредитів (за три — чотири роки), магістром — 90—120 кредитів (за півтора — два роки). Якщо особа має профільну середню освіту за відповідним або спорідненим профілем, їй достатньо отримати 120—180 кредитів (за два — два з половиною року навчання), тобто 60 кредитів можуть бути перезараховані.

⁴⁰ Про вищу освіту. Закон України № 1556-VII від 01.07.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>

⁴¹ Про фахову передвищу освіту. Закон України № 2745-VIII від 06.06.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2745-19#Text>

⁴² Про Методичні рекомендації щодо запровадження Європейської кредитно-трансферної системи та її ключових документів у вищих навчальних закладах. Лист Міністерства освіти і науки України № 1/9-119 від 26.02.2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v_119290-10#Text

⁴³ Вища освіта в Україні у 2019 р. *Державна служба статистики України*. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

⁴⁴ Вартість навчання на контрактній основі у 2022/2023 навчальному році в Національному технічному університеті України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» за спеціальністю «Інженерія програмного забезпечення» на бакалавраті й у магістратурі. URL: https://kpi.ua/files/2022_HGF-51a1.pdf

Таблиця 5. Кількість студентів ІТ-спеціальностей у ЗВО і ЗФПО на початок

Освітні ступені (освітньо-кваліфікаційні рівні, ступені)	Загальна кість студентів, осіб	у тому числі за формами навчання, %				
		денною	вечірньою	заочною	дистан- ційною	
ЗФПО						
Молодший спеціаліст	9 485	97,3	–	2,7	–	
Фаховий молодший бакалавр	14 189	97,3	–	2,7	–	
Молодший бакалавр	–	–	–	–	–	
Бакалавр	538	95,3	–	4,7	–	
ЗВО						
Молодший спеціаліст	2 974	97,9	–	2,1	–	
Фаховий молодший бакалавр	4 384	97,9	–	2,1	–	
Молодший бакалавр	137	98,5	–	1,5	–	
Бакалавр	70 838	91,1	0,1	8,8	0,1	
Магістр	14 350	84,6	–	15,3	0,1	

П р и м і т к и: ¹ — згідно з Постановою Кабінету Міністрів України «Про за підготовку здобувачів вищої освіти» № 266 від 29.04.2015 р.; — за цими форма
Джерело: розраховано авторкою за: Вища та фахова передвища освіта в Україні у

Перевагами навчання у ЗПФО і ЗВО є: значний обсяг теоретичних знань; наявність бюджетної форми навчання (безкоштовно з виплатою стипендії для бакалаврів у розмірі 2000—2550 грн / міс. ⁴⁵); відстрочка від призову і мобілізації; надання недорогого гуртожитку (низької комфортності); наявність у багатьох вітчизняних університетах програм співпраці із закордонними університетами. Недоліками є: формальний підхід до проходження виробничої практики (часто вона відбувається за знайомством, на кафедрі, бізнес не залучає сторонніх до комерційних розробок); висока вартість навчання; його тривалий строк за жорстким графіком (щороку 12 тижнів канікул для денної форми, п'ять тижнів практики бакалаврів), хоча частина студентів навчається у гнучкішому режимі заочно. У КПІ й ряді інших ЗВО, навіть у Національному медичному університеті імені О. Богомольця, у 2020/21, 2021/22, 2022/23 н. р. навчання велося здебільшого дистанційно, і це не завадило студентам опановувати навчальні матеріали й проходити атестацію онлайн.

Також викликає питання перевантаження нормативної та вибіркової частин навчальних планів технічних спеціальностей значною кількістю гуманітарних предметів, у тому числі рівня середньої школи (табл. 6).

⁴⁵ Розмір студентських стипендій у 2022—2023 навчальному році. Профспілка працівників освіти та науки. URL: <https://pon.org.ua/novyny/9777-rozmir-studentskykh-stypendii-u-2022-2023-navchalnomu-roci.html> (дата звернення: 15.01.2023).

2020/21 н. р.¹

у тому числі на		з них на денну форму навчання, %	у тому числі на	
бюджет, %	контракт, %		бюджет	контракт
–	–	–	–	–
56,4	43,6	98,2	57,2	42,8
–	–	–	–	–
18,0	82,0	97,9	18,4	81,6
–	–	–	–	–
49,3	50,7	98,1	50,2	49,8
30,8	69,2	98,1	31,4	68,6
47,6	52,4	92,6	49,6	50,4
68,8	31,2	85,2	78,8	21,2

твердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюються ми навчання й оплати студенти не навчалися і не приймалися.

2021 р. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

Це не стосується професійної англійської мови, важливої для вивчення зарубіжних навчальних матеріалів, статей, подкастів, відео, професійних книг, вільного спілкування з іноземними колегами, роботодавцями. Гуманітарні дисципліни розвивають людину, проте у 2022/23 н. р. через атаки ворога на енергетичну інфраструктуру виникали блекаути, багато освітян і студентів втратили доступ до свого місця роботи і навчання (виїхали або знаходяться в окупації). І коли постає запитання, що викладати студентам ІТ — «Безпеку життєдіяльності та цивільний захист» або «Вищу математику», відповідь є очевидною. Тим більше, що ще до пандемії і війни, згідно із Законом України «Про освіту», розпочалося скорочення обов'язкових предметів загальноосвітніх шкіл за рахунок інтеграції курсів (замість мови і літератури — словесність, алгебри і геометрії — математика тощо)⁴⁶. Цей підхід є прийнятним і у ЗПФО та ЗВО. Згідно з опитуванням Stack Overflow Developer Survey 2022 (70 тис. анкет)⁴⁷, іноді і технічні дисципліни в навчальних програмах є застарілими, тому 86 % опитаних самостійно вивчали мову програмування, фреймворк, інші інструменти розробки, адже ЗПФО і ЗВО лише дають ази.

⁴⁶ Сонячна М. Реформа: обвальне скорочення предметів і профільна шкільна освіта. *ВІСТІ*. 2017. 6 лис. URL: <https://i-visti.com/news/3025-reforma-obvalne-skorochennya-predmetv-proflna-shkl-na-osvta.html> (дата звернення: 09.01.2023).

⁴⁷ Stack Overflow Developer Survey 2022. URL: <https://survey.stackoverflow.co/2022/> (дата звернення: 15.02.2023).

Таблиця 6. Типова структура освітньої програми ІТ-спеціальності

Компоненти освітньої програми ІТ-спеціальності	Обсяг, кредитів ЄКТС
<i>Нормативні</i>	
Загальний обсяг циклу загальної підготовки	62,5
Загальний обсяг циклу професійної підготовки, у тому числі переддипломна практика і дипломне проектування (по 6 кредитів)	117,5
	12
<i>Вибіркові</i>	
Загальний обсяг циклу загальної/гуманітарної підготовки (вибіркові освітні компоненти із загальноуніверситетського каталогу)	14
Загальний обсяг циклу професійної підготовки (вибіркові освітні компоненти з міжфакультетського/факультетського/кафедрального каталогів вибіркових компонент)	46
Загальний обсяг освітньої програми	240

Джерело: складено авторкою за: Компоненти освітньої програми І (бакалаврський) рівень за спеціальністю 126 Інформаційні системи та технології, галузь знань 12 Інформаційні технології. Кваліфікація: бакалавр з інформаційних систем та технологій. Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», 2020. URL: https://ist.kpi.ua/wp-content/uploads/2021/06/126_bak_iust_2021.pdf

Ці та інші питання порушувалися в серпні 2022 р. при обговоренні проекту «План відновлення України. Освіта і наука»⁴⁸, у рамках якого було акцентовано такі проблеми: інфраструктурні; пов'язані з релокацією викладачів і студентів; наявність елементів корупції і академічної недоброчесності; вади моделі ЗНО; брак фінансової та освітньої автономії; тривалість освітніх програм зафіксовано законодавством, а соціальні пільги (відстрочка від призову, знижки, стипендії тощо) прив'язано до статусу студента; мережа ЗВО і ЗФПО є завеликою. З огляду на це, пропонується скоротити мережу закладів освіти і термін навчання на бакалавраті з чотирьох до трьох років, сприяти запровадженню програм короткого циклу для швидкого виходу на ринок праці в ІТ (120 кредитів ЄКТС, молодший бакалавр).

Крім того, щоб навчати ліцензійний обсяг студентів у ЗВО і ЗФПО, ліцензіари, згідно із Законом України «Про освіту», повинні періодично проходити забюрократизовану процедуру ліцензування спеціальностей. Для цього мають бути виконані такі кадрові ліцензійні умови: на-

⁴⁸ План відновлення. Освіта і наука (проект станом на 03.08.2022). 337 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2022/08/19/HO.projekt.Planu.vidnovl.Osv.i.nauky-19.08.2022.pdf>

явність на освітній програмі трьох осіб, які мають науковий ступінь і/або вчене звання, працюють у ЗВО за основним місцем роботи і мають освітню й/або професійну кваліфікацію, відповідну освітній програмі. Також вони повинні мати, зокрема, такі здобутки за останні п'ять років: не менше п'яти статей у фахових виданнях України, що входять до наукометричних баз Scopus, Web of Science, Core Collection; один патент на винахід, п'ять деклараційних патентів на винахід чи корисну модель, не менше п'яти свідоцтв про реєстрацію авторського права на твір (не стосується сумісників фахівців-практиків на науково-педагогічних посадах). Передбачено й певні винятки. Так, замість публікацій у наукових виданнях ідеться: у військовій сфері — про участь у миротворчих операціях ООН, бойових діях; для культури і мистецтва — про керівництво студентом — призером або лауреатом міжнародних, всеукраїнських, європейських, всесвітніх мистецьких конкурсів, фестивалів і проєктів, роботу в журі міжнародних, всеукраїнських мистецьких конкурсів і проєктів; за спеціальністю «Фізкультура і спорт» — про керівництво студентом, який брав участь у Олімпійських, Параолімпійських іграх, Всесвітній і Всеукраїнській універсиадах, Чемпіонатах світу, Європи, європейських іграх, етапах Кубка світу і Європи, Чемпіонати України; виконання обов'язків тренера, помічника тренера національної збірної команди України з видів спорту, суддівство цих змагань тощо⁴⁹. Отже, там, де дисертації практично не захищають через специфіку діяльності. Конференція ООН з торгівлі та розвитку (UNCTAD) відносить розробку софту, комп'ютерних і відеоігор тощо до креативних індустрій — так само і законодавство України такі види економічної діяльності, як видання комп'ютерних ігор, іншого програмного забезпечення, комп'ютерне програмування, консультування з питань інформатизації, тобто галузі, у яких концентровано поєднуються технологічні, комерційні й творчі компоненти діяльності⁵⁰. Тому докази майстерності в них також можуть бути особливими.

У нинішній ситуації, з огляду на викладене, Асоціація IT Ukraine ініціювала розробку нового порядку бронювання й механізму тимчасового виїзду ІТ-фахівців за кордон під час воєнного стану⁵¹. Цим порядком ІТ-підприємства визнаються критично важливими для функціону-

⁴⁹ Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності. Постанова Кабінету Міністрів України № 1187-2015-п від 30.12.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1187-2015-%D0%BF#Text>

⁵⁰ Про затвердження видів економічної діяльності, які належать до креативних індустрій. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 265-р від 24.04.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265-2019-%D1%80#Text>

⁵¹ Деякі питання реалізації положень Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» щодо бронювання військовозобов'язаних на період мобілізації та на воєнний час. Постанова Кабінету Міністрів України № 76 від 27.01.2023 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deiaki-pytannia-realizatsii-polozhen-zakonu-ukrainy-pro-mobilizatsiinu-pidgotovku-ta-mobilizatsiiu-t270123>

вання економіки і забезпечення життєдіяльності населення, якщо обсяг податків, зборів, платежів (тобто три і більше критеріїв) за звітний податковий рік перевищує еквівалент 1,5 млн євро; валютних надходжень — еквівалент 32 млн євро; підприємства мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави згідно з відповідним переліком об'єктів державної власності; підприємства мають важливе значення для галузі національної економіки чи задоволення потреб територіальної громади; відсутня заборгованість зі сплати ЄСВ; середня зарплата працівників є не меншою від середньої зарплати в регіоні за звітний період; підприємство є резидентом «Дія Сіті». Співробітництво з таким підприємством є ознакою вищої кваліфікації викладача. Адже не факт, що потенційних студентів ІТ будуть цікавити випускаючі кафедри з викладачами кандидатами і докторами наук, які захистили дисертації 20—30 років тому, в більш стабільні періоди, адже з часом це буде зробити значно складніше: у 2021 р. за ІТ-спеціальностями дисертацію захистило лише 4 % вступників до аспірантури (37 осіб з 474) ⁵².

Суб'єкти ринку ІТ-послуг визнають, що диплом ЗВО і ЗФПО про ІТ-освіту потрібен, однак пошукувачів тестуватимуть на вміння і навички на співбесіді протягом випробувального терміну. Тому, якщо людина не готова витратити три-чотири роки життя, необхідно обрати інтенсивні курси, де не навчатимуть зайвому, і в короткі строки опанувати бажану спеціальність. Особливо це актуально щодо перенавчання спеціалістів з інших галузей. Випускники профільних ІТ-факультетів можуть підвищувати свою кваліфікацію в обраному напрямі самостійно, оскільки постійно відбувається розвиток різних ІКТ і їх спеціалізація ⁵³.

В Україні діє багато рекрутингових агенцій, які крім прийому заявок від роботодавців і пошукувачів вакансій здійснюють бенчмаркінг ринків — попиту на ІТ-фахівців у певних секторах: *e-комерція*, *FinTech* (ІКТ у фінансах), *HealthTech* (ІКТ у охороні здоров'я), *Gambling & Betting* (азартні ігри і ставки), *EdTech* (цифрова освіта), *FoodTech* (ІКТ у сфері масового харчування); цифрових медіа, соціальних мережах, *Mar/AdTech* (цифрова реклама); *LegalTech* (ІКТ у юриспруденції, комплаєнсі), *GameDev* (розробка комп'ютерних і відеоігор) тощо, а також ІТ-спеціальностей, мов програмування, зарплат тощо, дають корисні поради щодо проходження співбесід. Налагоджено екосистему аутсорсингу: найбільша в Україні фріланс-біржа *Freelancehunt*, що до війни забезпечувала частковою або повною зайнятістю 25—40 тис. фрілансерів на рік, продовжує працювати, на ній діє 11 категорій за 128 напрямками діяльності, щодня публікується 150—200 завдань. Ця кількість зростатиме, оскільки *Freelancehunt* просуває сервіс на ринки ЄС, США, Канади, Ізраїлю. Ринок фрілансу в Україні — одна з

⁵² Освіта. Аспірантура в Україні у 2021 р. *Державна служба статистики України*. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

⁵³ Сверчков В. Чи потрібна програмісту вища освіта? *ITVDN*. 2020. 14 вер. URL: <https://itvdn.com/ua/blog/article/higher-education-dev> (дата звернення: 15.01.2023).

найстійкіших ніш, оскільки замовлення виконуються віддалено, тобто навіть в умовах релокейту. Українські фрілансери виходять і на закордонні біржі, наприклад Upwork, Fiverr. Нині на них є більше можливостей для ІТ-фахівців з України, адже ці платформи перестали працювати на ринках країн-агресорів⁵⁴. Перелік затребуваних високооплачуваних базових ІТ-спеціальностей на ринку у 2022 р. подано в табл. 7.

Крім того, в Україні затребувані ІТ-фахівці, які швидко пройшли перекваліфікацію з дотичних професій (реклама, маркетинг, логістика) у таких сферах, як SMM (Social Media Marketing — маркетинг у соціальних мережах), CRM (Customer Relationship Management — управління взаємовідносинами з клієнтами), SEO (Search Engine Optimization — оптимізація під пошукові системи), PPC (Pay Per Click — розміщення контекстної реклами), Aguila (транспортні системи безпеки за допомогою технологій IoT) тощо. Також в Україні активно розвиваються хостингові й стрімінгові платформи, соцмережі й месенджери з можливістю монетизації контенту: Viber (щомісяця 12 млн користувачів), Facebook (11 млн), Telegram і WhatsApp (відповідно, 6 млн і 5 млн). Найпопулярніші соцмережі й хостинги — Facebook, YouTube (по 13 млн), Instagram (10 млн), Twitter (7 млн), Tik Tok (5,5 млн). Найбільше часу користувачі витрачають на контент Tik Tok (88 хв./день, дехто — по 4 год./день); YouTube (середня тривалість знаходження — 54 хв./день)⁵⁵. Але для заробітку необхідні базові навички створення цифрового контенту і, бажано, його просування в соцмережах. Контент-мейкери здатні заробляти також як інфлюенсери. Так, Instagram зобов'язався витратити 1 млрд дол. у 2022 р., щоб винагородити кріейторів і заохотити їх зробити соціальні мережі своєю роботою⁵⁶. До 2030 р. принаймні 80 % дорослих громадян мають володіти базовими цифровими навичками⁵⁷ (у 2021 р. таких було 26 %). «Навички створення контенту» в Рамці цифрових компетенцій 2.0 ЄС⁵⁸

⁵⁴ Пальчинська Л. «До війни забезпечували роботою до 40 000 фрілансерів на рік. Не збираємося зменшувати оберти і зараз». Як працює Freelancehunt. *ain.ua*. 2022. 18 бер. URL: <https://ain.ua/2022/03/18/freelancehunt-v-umovah-viyny/> (дата звернення: 23.04.2022).

⁵⁵ Данильченко Ю. Найпопулярніші соціальні мережі і месенджери в Україні за версією Київстар. *effect-m*. 2021. 19 лют. URL: <https://effect-m.com/uk/najpopulyarnishi-sotsialni-merezhi-i-mesendzheri-v-ukrayini> (дата звернення: 10.04.2021).

⁵⁶ Єлісеєва А. Монетизація Інстаграм: посібник для авторів контенту. *PPC / SEO*. 2022. 02 лис. URL: <https://ppcseo.com/articles/monetizacija-instagram> (дата звернення: 10.12.2022).

⁵⁷ 2030 Digital Compass: the European way for the Digital Decade. *European Commission*. 2021. Mar 09. URL: <https://futurium.ec.europa.eu/en/digital-compass> (дата звернення: 23.04.2022).

⁵⁸ Vuorikari R., Punie Y., Carretero Gomez S., Vanden Brande G. DigComp 2.0: The Digital Competence Framework for Citizens. Update Phase 1: The Conceptual Reference Model. Luxembourg Publication Office of the European Union, 2016. URL: <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC101254>

Таблиця 7. Найбільш затребувані базові високооплачувані спеціальності в ІТ сфері у 2022 р.

ІТ-спеціальності		Вміння й навички
Product /Project Manager (менеджер з продуктів)	Artificial Intelligence Engineer (інженер з штучного інтелекту (ІШІ))	Допомагає визначити параметри продукту або проекту для команди розробників та інженерів, керує розробкою від концепції до запуску; розуміти концепції управління життєвим циклом продукту, інструменти керування продуктами (PivotalTracker, JIRA, Asana), аналітичні навички, а також відповідати за розробку операційного плану, спрямованого на досягнення стратегічних і тактичних цілей і завдань, формувати портфель продуктів, управляти маркетинговою діяльністю
		Розробляє, керує і контролює ініціативи в галузі ІШІ в організації. Має володіти знаннями математики й статистики, навичками програмування на Python, R і Torch, розуміти принцип роботи TensorFlow та інших подібних технологій; ІКТ ІШІ — машинного навчання, нейронних мереж
		Розуміється на фронтенд-, бекенд-розробці на всіх етапах — від концепції до кінцевого продукту. Знається на технологіях MongoDB, Express.js, AngularJS і Node.js; розробка API (Application Programming Interface, спосіб взаємодії однієї комп'ютерної програми з іншими); програмування, написання скриптів (файлів сценарію); основи веб-розробки, технологій баз даних. Може відповідати за проектування і створення API з використанням технологій стека MEAN; забезпечувати чуйність створюваних додатків і відповідність необхідним стандартам, стежити за цілісністю створеного коду й забезпечувати безпеку даних. Навички: дизайн інтерфейсу користувача (UX/UI)
		Запроваджує і контролює стратегію хмарних обчислень організації. Повинен мати навички і знання: архітектури хмарних програм і додатків, координації їх реалізації та розгортання; хмарної платформи Amazon Web Services (AWS), Azure чи Google; комунікативних навичок
		Взаємодія розробників з фахівцями з ІТ-обслуговування, збиження їхніх робочих процесів. Допомогає організаціям швидше створювати й оновлювати програмні продукти і послуги. Бере участь у розгортанні й мережевих операціях, координує команду операторів розробки додатків. Навички: написання коду; розуміння процесів розгортання і мережевих операцій; знання інструментів Git і Jenkins; системного адміністрування Linux чи Unix. Може відповідати за розробку й обслуговування інфраструктури розгортання, інтеграцію хмарних сервісів для автоматизації процесів або написання скриптів на PHP/Python і Ruby
Cloud Architect (хмарний архітектор)		
DevOps (development & operations) Engineer		

Blockchain Engineer (інженер з блокчейну)	Розробка і впровадження архітектури й рішень з використанням технології блокчейн, розподілених реєстрів. Повинен мати навички програмування, розуміння технологій у основі Ripple, R3, Ethereum і Bitcoin, методології консенсусу, стеків протоколів безпеки, криптовалютних бібліотек і функцій
Software Architect (архітектор софту)	Оптимізує процес розробки, вибір дизайну і технічних стандартів (написання коду, інструментів і платформ). Визначає вимоги замовника і розробляє прототипи. Навички: моделювання даних; розуміння архітектури софту; програмування; аналітичні навички
Big Data Engineer (інженер з «великих даних»)	Планує, проектує й керує всім життєвим циклом великомасштабних розробок і розгортання додатків Big Data. Деякі з навичок: технології Hadoop, Spark і NoSQL, зберігання даних; програмування; візуалізація даних; комунікативні навички
IoT-Solutions Architect (архітектор IoT-рішень)	Нагляд за стратегією розробки і впровадження рішень IoT. Навички: програмування, Machine Learning, проектування архітектури апаратного забезпечення. Відповідає за керівництво архітектурою, проектуванням, допомогою в розробці взаємодії екосистеми IoT на основі IoT Solution Framework і перетворення потреб бізнесу на вимоги до архітектури рішень
Data Scientist (фахівець з вивчення даних)	Аналізує, інтерпретує складні дані, щоб допомогти організаціям приймати більш ефективні, своєчасні рішення. Розуміє алгоритми машинного навчання; створення моделі даних; кодування на Python, R, SAS; інші аналітичні інструменти
QA (Quality Assurance) Engineer (забезпечення якості)	Забезпечує якість розробки софту та його функціональне тестування в ручному і автоматичному режимах. Головна відмінність: тестувальники тестують готовий продукт, QA-інженери стежать за якістю продукту на етапах розробки, щоб не було помилок і багів, чим підвищують якість продукту
Спеціальності в Gem-Dev, виробництві відео, анімації та кіно тощо	Ігровий продюсер; дизайнер ігровий, графічний, звуковий, відео, анімації 2D/3D, художники і програмісти руху, ігрової механіки; UX/UI програмісти, розробники у сфері штучного інтелекту, адміністратори ігрових серверів

Джерело: складено авторкою за: 10 найпопулярніших професій в ІТ в 2022. *Cases.media*. 2022. 29 чер. URL: <https://cases.media/article/10-naipopulyarnishikh-profesii-v-it-v-2022> (дата звернення: 13.01.2023).

означають вміння створювати і редагувати цифровий контент, покращувати та інтегрувати інформацію і вміст у існуючий масив знань, одночасно розуміючи, як слід застосовувати авторське право і ліцензії, а також знати, як надавати зрозумілі інструкції для комп'ютерної системи⁵⁹.

ВИСНОВКИ

ІКТ-сектор відіграв стабілізуючу роль під час випробувань країни — у період пандемії і сьогодні, в умовах повномасштабної агресії РФ проти України. Він, безумовне, зробить і вагомий внесок у повоєнну відбудову держави. Для активізації цифровізації секторів національної економіки необхідно, щоб результативність секторальної цифрової політики держави визначалася за релевантним повним набором статистичних спостережень сфери в усіх, а не лише в окремих видах економічної діяльності. Нині з-під статистичного контролю впровадження ІКТ на підприємствах виведено групу ВЕД, які продукують майже третину ВВП. Україні як кандидату на вступ до ЄС слід запроваджувати європейські практики цифрового табло DESI, у тому числі щодо суцільного аналізу всіх ВЕД на предмет запровадження ІКТ; набору базових ІКТ, вивчення динаміки ринку праці ІТ-фахівців тощо. У рамках реформування освітньої політики, а також з огляду на існуючу в країні ситуацію необхідно посилити гнучкість системи акредитації і ліцензування діяльності у сфері ІТ-освіти з розумінням специфіки галузі як креативної; скоротити термін навчання за рахунок оптимізації переліку гуманітарних дисциплін (при збільшенні викладання англійської мови професійного спрямування), гнучкості навчального графіка, який і так суттєво змінився протягом трьох років дистанційного навчання в період пандемії, акцентування участі студентів у комерціалізованих практичних розробках, скорочення терміну навчання на бакалавраті з чотирьох до трьох років, сприяння програмам короткого циклу (молодший бакалавр тощо). ЗВО і ЗПФО дають фундаментальні теоретичні знання, а більшості випускників доводиться самостійно або за допомогою різних інтенсивних ІТ-курсів вивчати необхідну їм мову програмування, фреймворк, інші інструменти розробки. Для потенційних роботодавців пріоритетними є наявність не диплому, а знань і навичок, які встановлюються під час співбесіди, випробувального терміну. Їх можна набути самостійно.

⁵⁹ Commission Staff Working Document Accompanying the Document Proposal for a Council Recommendation on Key Competences for LifeLong Learning SWD/2018/014 final — 2018/08 (NLE). *European Commission*. 2018. Jan 17. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=SWD:2018:0014:FIN>

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Відбудова України: принципи та політика. За ред. Ю. Городніченка, І. Сологуб, Б. Ведер ді Мауро. Centre for economic policy research — CEPR RPRESS, 2022. 508 p. URL: https://cepr.org/system/files/2022-12/reconstruction%20book_Ukrainian_0.pdf
2. Освіта України в умовах воєнного стану. Інф.-аналіт. зб. За заг. ред. С. Шкарлета. МОН; Державна наукова установа «Інститут освітньої аналітики». Київ, 2022, 358 с. URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/education-of-ukraine_2022.pdf
3. Міщенко В.І. Стратегічне управління процесами цифрової трансформації економіки. *Економіка України*. 2022. № 1. С. 67—81. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.01.067>
4. Аніщенко О.В. Неформальна освіта дорослих в умовах російсько-української війни: стан, проблеми і перспективи розвитку. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2022. № 21 (1). С. 18—34. [https://doi.org/10.35387/od.1\(21\).2022.18-34](https://doi.org/10.35387/od.1(21).2022.18-34)

Надійшла 27.02.2023

Прорецензована 14.03.2023

Доопрацьована 10.04.2023

Підписана до друку 20.04.2023

REFERENCES

1. Rebuilding Ukraine: Principles and Policies. Yu. Gorodnichenko, I. Sologoub, B. Weder di Mauro (Eds.). Centre for economic policy research — CEPR PRESS, 2022. URL: https://cepr.org/system/files/2022-12/reconstruction%20book_Ukrainian_0.pdf [in Ukrainian].
2. Education of Ukraine under martial law. S. Shkarlet (Ed.). Kyiv, 2022. URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/education-of-ukraine_2022.pdf [in Ukrainian].
3. Mishchenko V. Strategic management of digital transformation of the economy. *Economy of Ukraine*, 2022, No. 1, pp. 67-81. <https://doi.org/10.15407/economy-ukr.2022.01.067> [in Ukrainian].
4. Anishchenko O. Non-formal adult education in the conditions of Russian-Ukrainian war: state, problems and prospects of development. *Adult education: theory, experience, prospects*, 2022, No. 21 (1), pp. 18-34. [https://doi.org/10.35387/od.1\(21\).2022.18-34](https://doi.org/10.35387/od.1(21).2022.18-34) [in Ukrainian].

Received on February 27, 2023

Reviewed on March 14, 2023

Revised on April 10, 2023

Signed for printing on April 20, 2023

Iryna Dul'ska, PhD (Econ.), Senior Research Fellow,
Senior Research Fellow of the Department of Innovation Policy, Economics,
and Organization of High Technologies
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
26, Panasas Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine

ENSURING DIGITALIZATION OF THE SECTORS
OF NATIONAL ECONOMY BY IT SPECIALISTS:
PROBLEMS AND WAYS TO SOLVE THEM

The relevance of the assessment of meeting the needs for digitalization in the sectors of national economy by relevant IT specialists through the implementation of basic information and communication technologies (ICT) therein (web, e-information exchange, sending of e-bills/invoices, social networks, cloud computing, "big data" analysis and artificial intelligence, e-commerce, industrial and service robots, 3D printing, ICT for environmental sustainability), as well as its conformity to existing EU practices on these issues (Digital Economy and Society Index, DESI), is studied, which is important in view of EU candidate status acquisition by Ukraine. The differences between the practices of the State Statistics Service of Ukraine and Eurostat regarding state statistical observations on the digitalization of the sectors of national economy, which are a tool for assessing the success of the state's digital, technological and educational policy, are highlighted, which is very important for Ukraine, whose economy is in a state of emergency as a result of large-scale aggression, and particularly for its post-war recovery on new technological track. It is established that since 2013, the State Statistics Service of Ukraine includes only a part of the economic sectors in the state statistical observation, their list is not updated, while the sectors that are not studied account for almost a third of the GDP. This situation must be urgently corrected.

The problems of the IT education ecosystem are studied. It is established that over three years of work in the conditions of the pandemic, it acquired a certain flexibility, a remote mode of training and certification was introduced, but this is not enough for long-term functioning in the emergency conditions of war. Disadvantages are the rigid study schedule, its long term, overloading of the core and elective parts of the curricula with a significant number of humanities subjects. It is proposed to combine them into integrated courses, to shorten the duration of undergraduate studies, to promote short-cycle programs (junior bachelor) for the rapid entry of graduates into the IT labor market, to ease the personnel conditions for licensing IT specialties since they belong to creative industries.

Keywords: *digital transformation of business; basic and derivative information and communication technologies; sectors and types of economic activities of the national economy of Ukraine; IT specialists (staff); relevant statistical observations; Digital Economy and Society Index; ecosystem of IT education in Ukraine.*

СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ В ПРАКТИЦІ УПРАВЛІННЯ

SOCIAL PROBLEMS
IN MANAGEMENT PRACTICE

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.06.099>

УДК 316.347

JEL: I38, I38, J15, J78

М.М. ТРІПАК, канд. екон. наук, доц., заслужений працівник освіти України, професор кафедри фінансів, обліку і оподаткування імені С. Юрія, ректор НРЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут» вул. Годованця, 13, 32313, Кам'янець-Подільський, Україна
e-mail: tmm.75@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6924-5469>

А.О. ТИМКІВ, канд. екон. наук, викладач кафедри фінансів, обліку і оподаткування імені С. Юрія, НРЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут» вул. Годованця, 13, 32313, Кам'янець-Подільський, Україна
e-mail: andriy_t@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8001-0588>

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА РОЛЬ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО ХАБУ

Визначено структуру інклюзивного освітнього хабу як соціально-економічного феномену. На основі цього встановлено соціальну роль і економічне значення інклюзивного освітнього хабу як форми інституціоналізації інклюзивної освіти. Визначено співвідношення цілей Плану відновлення України й економічних важелів, якими володіє інклюзивний освітній хаб для їх реалізації.

Ключові слова: інклюзія; освіта; хаб; соціально-економічний розвиток; реабілітація; інституціоналізація інклюзивної освіти.

Наукова проблематика інституціоналізації освіти нині є вкрай актуальною завдяки можливостям розвитку системи освіти, формуванню правил і процедур, що забезпечують дотримання необхідних принципів і ухвалених освітніх стандартів. Інституціоналізація освіти повинна до-

Ц и т у в а н н я: Тріпак М.М., Тимків А.О. Соціально-економічна роль інклюзивного освітнього хабу. *Економіка України*. 2023. № 6. С. 99—114. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.06.099>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

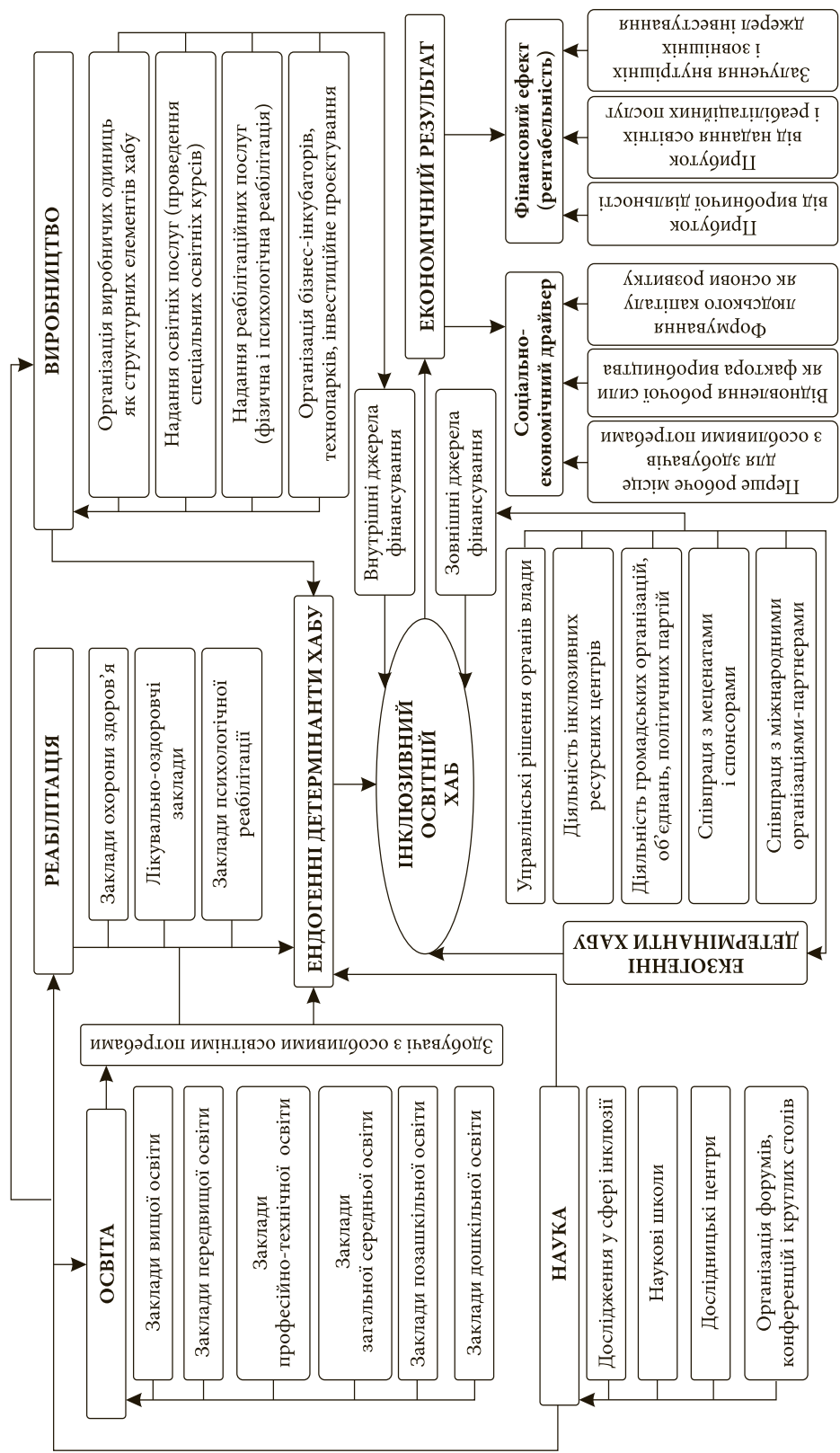

Рис. 1. Інклюзивний освітній хаб як інституційний соціально-економічний феномен
Джерело: побудовано авторами.

сліджуватись як теоретиками, так і практиками в царині соціології та економіки з точки зору сприятливого середовища для формування освітнього, наукового і виробничого потенціалів регіону і країни в цілому. В сучасних надскладних умовах для розвитку освіти і науки України і з огляду на вимоги, які ставить світова спільнота до різних сфер і напрямів державотворення, інституціоналізація освіти потребує переосмислення з позиції забезпечення можливостей для всіх категорій населення, у тому числі й для осіб з особливими потребами. Система освіти має адаптуватися й бути гнучкою щодо потреб ринку праці не лише країни, а й окремого регіону. Саме тому інституціоналізація освіти нині порушує питання інклюзії, розвитку критичного мислення і формування компетентностей фахівця незалежно від його фізичних, психологічних, соціальних чи економічних можливостей. Актуальність означеної проблеми посилюється необхідністю розробки стратегії розвитку України в повоєнний період, а напрацювання загального плану відновлення країни зумовлюють потребу в застосуванні інструментів його реалізації, що безпосередньо пов'язане з державною політикою в різних сферах і напрямках.

Отже, **мета статті** — окреслити ключові аспекти, що визначають соціальну і економічну роль інституціоналізації інклюзивної освіти та її конкретної форми — інклюзивного освітнього хабу.

Акцентуючи увагу на економічній доцільності інституціоналізму і беручи за основу трактування Д. Нортон інституту як набору правил, процедур відповідностей, моральної та етичної поведінки індивідуумів у інтересах максимізації багатства [1], необхідно розширити сутнісні рамки інституціоналізації інклюзивної освіти до рівня регіонального хабу, структура якого є мікросистемою науки й освіти, реабілітації, виробництва, адаптації та соціальної інтеграції (рис. 1). У цьому контексті ми розуміємо інклюзивний освітній хаб як найбільш прийнятну форму освітнього інституціоналізму, оскільки він поєднує можливості наукової, освітньої, реабілітаційної та виробничої діяльності задля акумуляції і реалізації ресурсного потенціалу інклюзивного навчання, а також формування економічної системи як середньої (регіональної) ланки економічного розвитку.

Одну з ключових ролей у структурі хабу відіграє наука, оскільки завдяки науковим дослідженням у галузі інклюзивної освіти, спеціальної педагогіки та інклюзії як елементу економічних відносин можна побудувати науково обґрунтовану основу для організації освітнього процесу, реабілітаційної діяльності й виробництва як прагматики освіти. Функціонування дослідницьких центрів і лабораторій, організація і проведення спеціалізованих форумів, конференцій, круглих столів дозволятимуть апробувати результати наукових досліджень у сфері інклюзії. Водночас наукова діяльність хабу стає генератором наукових продуктів у вигляді спеціальних досліджень, наукових проєктів, що сприяє залученню внутрішніх і зовнішніх фінансових можливостей грантової підтримки роз-

витку науки як джерела додаткового фінансування інклюзивного освітнього хабу і наряду інтеграції у світовий науковий простір.

Основним видом діяльності освітньої інституції очевидно є провадження освітньої діяльності, а тому інклюзивний освітній хаб повинен стати, на нашу думку, об'єднанням усіх освітніх рівнів заради спільної мети — якісних освітніх послуг у безбар'єрному, рівноправному і соціально справедливому суспільстві. Відтак, на умовах партнерської взаємодії у діяльності хабу повинні брати участь заклади дошкільної, позашкільної, середньої, професійно-технічної, передвищої і вищої освіти, при цьому ключовим є освітній процес у контексті особливих освітніх потреб.

З огляду на структуру інклюзивного освітнього хабу, його соціальну роль доцільно визначити в контексті функціональних можливостей. На наше переконання, концентрація функціональних можливостей кожного з елементів хабу на проблемах осіб з особливими потребами дозволить забезпечити мінімальний рівень благополуччя через інклюзивну освіту (формування специфічних вмінь, знань, навичок) і реабілітацію (створення абсолютно всіх умови для максимального відновлення, адаптації, інтеграції у соціум осіб з особливими потребами і незахищених верств населення). Саме це і має виступати частиною «великого фундаменту» соціального захисту в повоєнний період. Так, увесь свій арсенал інструментів, важелів і можливостей інклюзивний освітній хаб спрямовуватиме на зменшення соціальної нерівності й дискримінації. Водночас він являє собою систему стимулювання і мотивації до праці через зниження бар'єрів (доступність освітніх послуг для осіб з особливими потребами, підвищення їх кваліфікації та перекваліфікації відповідно до фізичних, психологічних і соціальних можливостей). Усе це дозволить істотно зменшити ризик виключеності осіб з особливими потребами, серед яких переважатимуть люди з інвалідністю (у тому числі отриманою в результаті бойових дій), внутрішньо переміщені особи та інші категорії. Крім того, діяльність інклюзивного освітнього хабу в контексті його соціальної ролі суттєво актуалізує опублікований Національною радою з відновлення України від наслідків війни у липні 2022 р. проєкт Плану відновлення України. У Матеріалах робочої групи «Соціальний захист» відзначено такі основні напрями вдосконалення і реформування¹:

1) соціальна підтримка малозабезпечених і осіб, які потрапили в складні життєві обставини;

2) пенсійне забезпечення і соціальне страхування;

3) стимулювання населення до накопичення;

4) фінансова політика в соціальній сфері.

Є всі підстави стверджувати, що у відновленні соціального забезпечення в повоєнний період ключова роль належатиме в першу чергу еле-

¹ Проєкт Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Соціальний захист». Національна рада з відновлення України від наслідків війни. Липень 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/social-protection.pdf>

ментам соціальної безпеки і механізмам, за допомогою яких реалізовуватимуться її основні положення. Надзвичайно важливо в цей період забезпечити соціальну безпеку для незахищених верств населення, якими є:

«1. Громадяни, що не здатні до самообслуговування через різні обставини (у зв'язку з похилим віком, хворобою, інвалідністю);

2. Громадяни, які перебувають у складній життєвій ситуації, а їх середньомісячний сукупний дохід є нижчим від встановленого прожиткового мінімуму (безробітні, що шукають роботу, біженці, постраждалі від стихійних лих тощо);

3. Діти та молодь, які знаходяться у складній життєвій ситуації (інваліди, сироти, безпритульні, малозабезпечені тощо)» [2, с. 191].

Згідно з відповідним Указом Президента України², місцеві органи влади мають до кінця 2023 р. створити регіональні центри медичного забезпечення, психологічної реабілітації військовослужбовців і ветеранів війни. З 24 лютого 2022 р. цей Указ набув ще більшої актуальності. Для досягнення поставленої мети необхідно сформулювати умови для медичного супроводу реабілітаційного процесу даних категорій населення, забезпечити соціально-психологічну реабілітацію учасників бойових дій і внутрішньо переміщених осіб для їх повної інтеграції у соціум, відпочинок і оздоровлення здобувачів освіти з особливими потребами.

Після завершення війни слід обов'язково прийняти низку законодавчих актів, постанов, положень і указів, які не просто посилять актуальність даної проблеми, а й виокремлять її як першочерговий елемент соціальної політики. Крім того, згідно з відповідним Законом України³, право на отримання соціальних послуг мають громадяни пенсійного віку, особи з інвалідністю, діти з інвалідністю, а також інші особи, які перебувають у складних життєвих обставинах і зареєстровані як внутрішньо переміщені особи за місцем реєстрації фактичного місця проживання.

Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні»⁴ дозволяє здійснювати комплексну реабілітацію осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю шляхом реалізації заходів з реабілітації у сфері охорони здоров'я, соціально-економічних, психологічних, педагогічних, професійних та інших реабілітаційних заходів, спрямованих на відновлення чи максимально можливу компенсацію обмежень життєдіяльності, відновлення здоров'я і трудових навичок осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю, корекцію психічних процесів, здобуття такими особами освіти, їх трудову зайнятість незалежно від категорії і причин інвалідності

² Про деякі заходи із забезпечення соціальних гарантій військовослужбовців та ветеранів війни. Указ Президента України № 532/2021 від 13.10.2021 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5322021-40397>

³ Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Закон України № 1706-VII від 20.10.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>

⁴ Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні. Закон України № 2249-VIII від 19.12.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text>

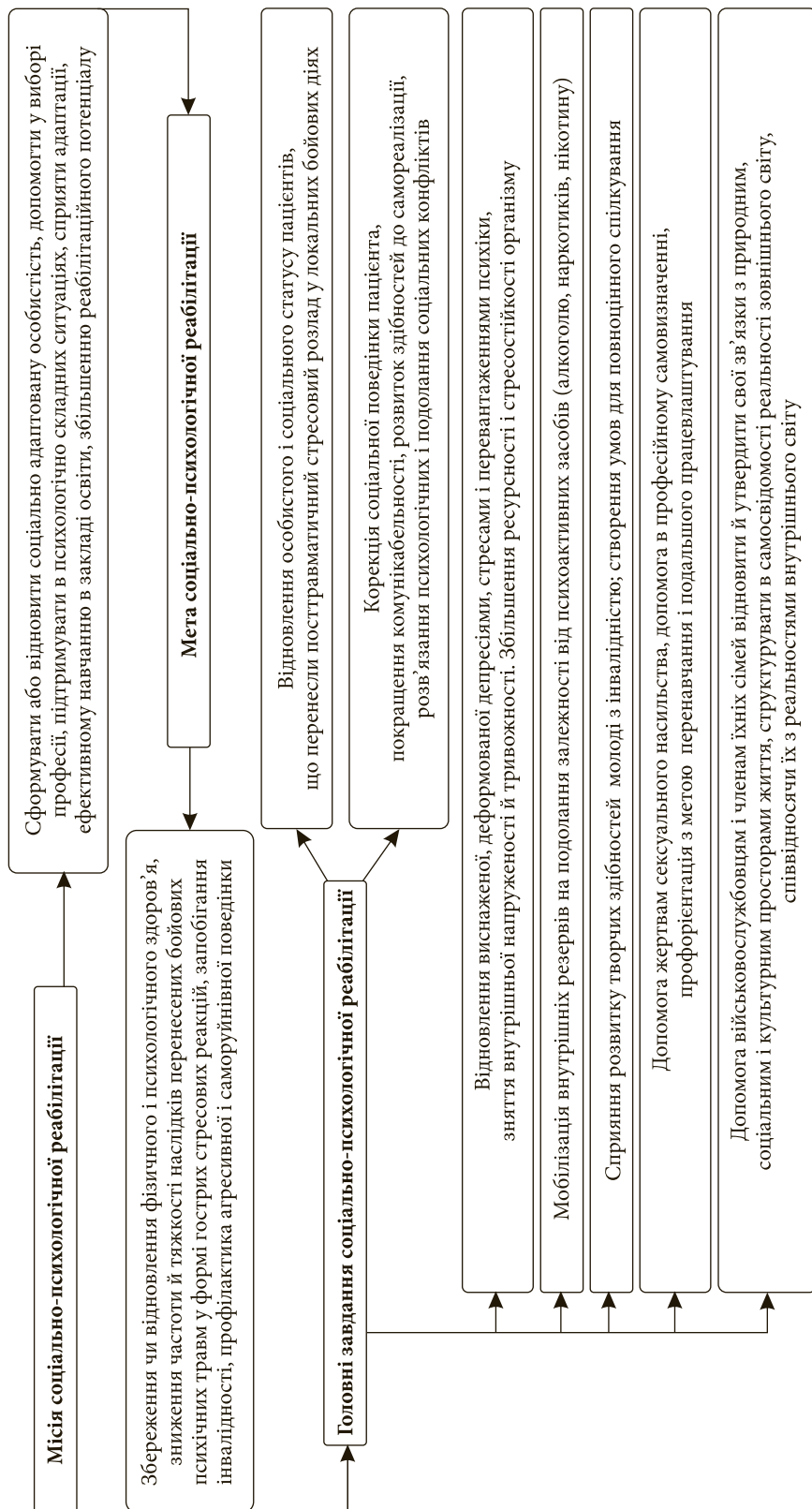

Рис. 2. Організація соціально-психологічної реабілітації
Джерело: побудовано авторами.

реабілітаційним установам, реабілітаційним закладам, відділенням і підрозділам. Отже, якщо центр буде створено як складову інклюзивного хабу, то саме ця структурна одиниця забезпечуватиме весь комплекс реабілітаційних заходів.

Функціонування реабілітаційного центру передбачає співпрацю органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, окремих департаментів, підприємств, інших реабілітаційних і санаторно-курортних закладів. Таким чином, це не лише створить сприятливі умови для реабілітації усіх перелічених категорій населення, але з точки зору забезпечення реалізації державної соціальної політики підвищить престиж вітчизняної системи рекреації, сформує повноцінний, доступний і ефективний ринок послуг з оздоровлення й відпочинку, забезпечить широке коло здобувачів освіти з особливими потребами елементарними компонентами соціальної уваги і підтримки. Водночас реабілітаційний центр у межах інклюзивного хабу не лише виконуватиме функцію ефективної реабілітації, а й стане певного роду комунікативним механізмом, що дозволить привернути увагу громадськості до необхідності не тільки медичної та фізичної реабілітації учасників бойових дій, але й їх соціально-психологічної адаптації у суспільстві. Залучення органів місцевого самоврядування, менеджменту підприємств, директорів закладів освіти дозволить підвищити загальний рівень соціальної відповідальності щодо забезпечення здоров'я населення, виокремить і допоможе розв'язати проблему суспільної толерантності.

Починаючи з березня 2014 р. кількість поранених військових у російсько-українській війні невинно зростає. Зазвичай після тривалого лікування бійці здебільшого залишаються сам-на-сам з посттравматичним синдромом, або не вилікуваною до кінця хворобою. Тоді й з'являються зневіра, відчай і безнадійність. І саме структура й функціональні можливості компоненту реабілітації інклюзивного освітнього хабу дадуть можливість у повоєнний період вирішити завдання з адаптації і нівелювання впливу на організм посттравматичного синдрому (рис. 2).

Соціально-психологічна реабілітація — це один з найважливіших напрямів діяльності органів державної влади щодо створення і реалізації програм соціального захисту, збереження або відновлення фізичного і психологічного здоров'я учасників бойових дій, досягнення ними соціально-психологічного благополуччя.

Невіддільним компонентом у освітньому процесі для категорій здобувачів з особливими освітніми потребами є реабілітація як процес функціонального і психологічного відновлення для осіб з особливими потребами. Як зазначають фахівці-реабілітологи, основними завданнями реабілітації є: «1) функціональне відновлення (повне або компенсація при недостатньому чи відсутності відновлення); 2) пристосування до повсякденного життя і праці; 3) залучення до трудового процесу; 4) диспансерний нагляд за реабілітованими» [3, с. 3].

Саме з огляду на завдання реабілітації до структури цього компоненти інклюзивного освітнього хабу необхідно залучити заклади охорони здоров'я, лікувально-оздоровчі заклади (санаторії, профілакторії, підрозділи лікувальної фізкультури), заклади психологічної реабілітації (центри психологічної допомоги, лабораторії психодіагностики). Так, функціональне призначення закладів охорони здоров'я в інклюзивному освітньому хабі формується в рамках діагностики, моніторингу і супроводу стану здоров'я учасників освітнього процесу, в основному здобувачів з особливими освітніми потребами. Серед закладів охорони здоров'я можуть бути не лише державні лікарні, клініки, шпиталі, але й приватні клініки, що мають ліцензію на провадження лікарської практики.

Лікувально-оздоровчі заклади призначено переважно для відновлення і безпосереднього сприяння процесу оздоровлення здобувачів з особливими потребами та інших учасників освітнього процесу шляхом використання природних чинників (морської води, лікувальної глини, особливого клімату тощо) у поєднанні з фізіопроцедурами, дієтою і медикаментами. Заклади психологічної реабілітації функціонально призначено для психодіагностики, первинної психологічної допомоги і психологічної реабілітації усіх учасників освітнього процесу, що формує сприятливе морально-психологічне середовище в інклюзивному навчанні. Введення до структури інклюзивного освітнього хабу виробничих одиниць дозволить створити ефективний механізм реалізації набутих здобувачами (перш за все, професійно-технічної освіти і передвищої освіти) компетентностей; це також джерело додаткового фінансування завдяки реалізації продукції власного виробництва і один із способів забезпечення продовольчої безпеки для інституцій хабу.

Інклюзивний освітній хаб як освітній центр може провадити освітню діяльність шляхом ліцензування освітніх програм спеціальних курсів підвищення кваліфікації, стажування, проведення на договірній основі вебінарів і семінарів. Водночас можливим є використання компоненту реабілітації як джерела залучення додаткових коштів через надання платних послуг фізичної та психологічної реабілітації, оскільки на базі закладу освіти або лікувально-оздоровчого закладу можуть бути сформовані додаткові структурні підрозділи (наприклад, іпотерапії, лікувальної фізкультури, соляна кімната тощо). Саме вони формують ендегенні детермінанти і продукують внутрішні джерела фінансування інклюзивного освітнього хабу. Цілком прийнятним є розширення комплексу послуг чи видів діяльності, при цьому кожен наступний вид екстенсивно розширять обсяги фінансування та інтенсифікуватиме функціонування освітнього хабу як регіонально значимої інституції.

У цьому контексті одним з ключових чинників феноменологічності інституціоналізації інклюзивної освіти є її оцінювання з позиції еволюційної теорії економічної генетики, де у створенні продукту людської діяльності на рівні з предметними, трансформаційними чинниками (люд-

ськими, технічними і матеріальними) беруть участь соціально-польові творчі сили, трансакційні чинники виробництва, до складу яких інституція входить разом з організацією та інформацією [4]. Безперечно, у діяльності хабу слід урахувати такі екзогенні детермінанти, як управлінські рішення органів влади, що в контексті публічного управління формують процес внутрішнього управління і можуть суттєво вплинути на систему його менеджменту через обсяги фінансування з державного бюджету і взаємовідносини з органами місцевого самоврядування.

Діяльність інклюзивних ресурсних центрів передбачає «проведення комплексної оцінки з метою визначення особливих освітніх потреб дитини; розробку рекомендацій щодо освітньої програми для дитини з особливими освітніми потребами; надання психолого-педагогічних і корекційно-розвиткових послуг; участь у роботі команд психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в школах і дитсадках; проведення моніторингу динаміки розвитку дитини не рідше, ніж двічі на рік; надання консультацій і методичної допомоги вчителям і вихователям з питань організації інклюзивного навчання; консультація батьків або законних представників дітей з особливими освітніми потребами стосовно зарахування до закладів освіти; надання психологічної допомоги, проведення бесіди з батьками (законними представниками) дітей з особливими освітніми потребами»⁵. З огляду на це, такі центри є важливими в контексті партнерства і взаємодії хабу з інклюзивним ресурсним центром як інституту консультаційних, додаткових реабілітаційних послуг і водночас як методичного центру для освітньої діяльності хабу.

Громадські організації, об'єднання й політичні партії є суб'єктами, що не лише ведуть свою діяльність у контексті захисту інтересів окремих соціальних груп, але й є одним з напрямів соціальної інтеграції для інклюзивного освітнього хабу, оскільки завдяки йому формують платформу для самореалізації і громадсько-політичного сприяння в забезпеченні суспільних прагнень. Меценати, спонсори, міжнародні організації-партнери — це невід'ємна частина взаємовідносин інституції, об'єктом управління якої є освітні послуги для осіб з особливими потребами. Місія діяльності таких організацій зазвичай передбачає сприяння соціальній рівності, безбар'єрності й матеріальній підтримці реалізації особами з різними формами фізіологічних чи психологічних відхилень їхніх особливих потреб.

Екзогенні детермінанти інституціоналізму інклюзивної освіти, що включають управлінські рішення органів влади, діяльність інклюзивних ресурсних центрів, громадських організацій, об'єднань, а також діяльність меценатів, спонсорів і взаємозв'язки з міжнародними організаціями дозволяють згенеруватися зовнішньому фінансовому потоку, який, поряд з внутрішніми фінансовими ресурсами, є матеріальною основою функціонування інклюзивного хабу.

⁵ Інклюзивно-ресурсні центри. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/dlya-batkiv/karta-irc-ta-zakladiv>

Довершене аргументування економічної феноменальності інституції інклюзивної освіти неможливе без результуючої компоненти. У нашому випадку результат діяльності хабу має двоїтий характер: дає фінансовий ефект, який забезпечує рентабельність, і при цьому виступає соціально-економічним драйвером. Так, рентабельність хабу забезпечується його діяльністю у виробництві (залежить від обсягу реалізованої продукції), прибутком від надання освітніх і реабілітаційних послуг, а також залученням коштів для реалізації інвестиційних, наукових і освітніх проєктів. Інвестиційні проєкти є продуктом діяльності бізнес-інкубаторів і технопарків у межах виробничої платформи хабу, що дозволяє претендувати на інвестиційні ресурси від зовнішніх і внутрішніх компаній. Це презентує хаб як генератор інноваційних ідей і формує його конкурентні переваги на інвестиційному ринку. Інклюзивний освітній хаб як соціально-економічний драйвер передбачає кінцеві параметри, що сприяють економічному розвитку соціуму завдяки інтеграції у ринок праці висококваліфікованих фахівців з-поміж осіб з особливими потребами. Це надзвичайно важливо, оскільки дозволяє виокремити трудовий потенціал такої категорії людей, залишаючи їх потенційним джерелом праці як фактора виробництва. Усе це стає можливим завдяки використанню виробничої платформи хабу як першого робочого місця для здобувачів з особливими освітніми потребами з огляду на набуті ними фахові компетентності. Крім того, наявність у структурі хабу реабілітаційної платформи сприяє відновленню робочої сили, підвищенню кваліфікації і перекваліфікації майбутніх фахівців.

Водночас не залишається поза увагою основне джерело розвитку суспільства — людський капітал, до формування якого має безпосереднє відношення інклюзивний освітній хаб. «Особливістю інвестицій у людський капітал є те, що вони мають охоплювати всі сфери багатогранної діяльності людини, а саме: економічну, соціальну, правову, культурну, суспільну, моральну та ін. Одним з найбільш важливих є вкладення в освіту та охорону здоров'я» [5, с. 48]. Саме засади інституціоналізму інклюзивної освіти дозволяють підвищити якість людського капіталу через формування єдиної системи освітньої, наукової, реабілітаційної та виробничої платформ.

Основним фінансовим механізмом і одночасно базовим елементом у системі мотивації підвищення якості людського капіталу є стипендіальні кошти і кошти від отриманих грантів. Безперечно, що для їх одержання необхідно сформувати потужний науковий і освітній потенціал хабу. Це стане можливим завдяки ефекту синергії інклюзивної інституції, оскільки кожна складова хабу буде долучена до єдиної стратегічної мети — забезпечення інклюзивного освітнього середовища. Поряд з тим, інклюзивний освітній хаб завдяки державно-приватному партнерству зможе залучати кошти суб'єктів господарювання для професійної підготовки і перепідготовки своїх фахівців, а також сприяти більш активній участі в освітніх програмах приватних інвесторів як стейкхолдерів.

Таким чином, соціально-економічний феномен інституціоналізації інклюзивної освіти полягає у створенні стійкої соціальної форми відносин через формування інклюзивного освітнього середовища, у якому завдяки ефекту синергії формуються правова, етична і соціальна основи суспільства рівних можливостей. Водночас економічна феноменізація полягає в нарощуванні трудового потенціалу, підвищенні якості людського капіталу і трансформації особливих потреб у ресурс для майбутнього економічного розвитку країни.

Освітній, науковий і реабілітаційний потенціали інклюзивного освітнього хабу посилюються практичним досвідом участі в проєктах закладу освіти ініціатора хабу, що дозволяє ідентифікувати його в ролі соціально-економічного драйвера розвитку країни (рис. 1). Соціальний компонент драйвера визначено набором соціальних інструментів, які здатні забезпечити виконання основних функцій держави як суб'єкта міжнародних відносин з огляду на виконання соціальних зобов'язань, узятих на себе Україною в результаті євроінтеграційних прагнень. Велику роль відіграють економічні можливості інклюзивного освітнього хабу, що вже ідентифікує цю інституцію як економічний важіль, за допомогою якого держава реалізує окремі напрями державної економічної політики, а сам хаб при цьому має економічні механізми для регіонального і загальнодержавного розвитку. Зважаючи на План відновлення України, напрацьований робочою групою «Відновлення та розвиток економіки»⁶, зокрема на коротко-, середньо- і довгострокові цілі, інклюзивний освітній хаб орієнтуватиме результати своєї діяльності на конкретні державні інтереси з урахуванням також і міжнародних відносин (табл.).

Механізм державно-приватного партнерства є доволі взаємовигідним співробітництвом державного і приватного секторів з метою досягнення спільних цілей учасників інклюзивного освітнього хабу в контексті відновлення економіки країни. Таке партнерство дозволить оптимально використати державні фінансові ресурси і приватний капітал, що суттєво знижуватиме бюджетні витрати і створюватиме додаткові робочі місця. Структура інклюзивного освітнього хабу нівелює основний ризик державно-приватного партнерства — втрату державного контролю і виникнення конфлікту інтересів, оскільки його діяльність безпосередньо пов'язана з виконанням державою основних соціально-економічних функцій (зменшення рівня безробіття, соціальний захист, освіта).

Таким чином, при відновленні діяльності підприємств і забезпеченні пропозиції на ринку інклюзивний освітній хаб може акумулювати потенціал наукової, освітньої і виробничої платформ. Перш за все, у його структурі повинні функціонувати юридичні й фізичні особи, котрі за своєю сутністю є підприємствами, а їх основна мета — виробництво різ-

⁶ Проєкт Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Відновлення та розвиток економіки». Національна рада з відновлення України від наслідків війни. Липень 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/economic-recovery-and-development.pdf>

Цілі Плану відновлення України й економічні важелі інклюзивного освітнього хабу

Цілі	Завдання, на яких фокусуватиме зусилля хаб	Економічні важелі інклюзивного освітнього хабу в реалізації завдань
Короткострокові	1. Максимально швидко відновити діяльність підприємств, забезпечивши нарощування пропозиції на ринку 2. Спростити регуляторне середовище, розширити програми підтримки бізнесу з фокусуванням на малому і середньому бізнесі 3. Підтримати бізнес у питаннях збереження і збільшення зайнятості, стимулювати повернення громадян з-за кордону	Формування ефективної платформи для державно-приватного партнерства Надання можливостей для релокації підприємств разом з кваліфікованою робочою силою, а в разі її відсутності — забезпечення їх кваліфікованою робочою силою. Апробація нових форм управління суб'єктами господарювання на засадах безпеки, наукової обґрунтованості й людиноцентричності Максимальне врахування економічних інтересів усіх учасників бізнес-проектів Забезпечення крос-функціональної взаємодії між громадами, регіонами і міжнародними партнерами Участь у інвестиційному кредитуванні малого і середнього бізнесу як гарантія реалізації проекту Упровадження програм підвищення кваліфікації, перекваліфікації, адаптації і працевлаштування для всіх категорій осіб з особливими потребами Участь у розробці пропозицій щодо законодавчих актів з питань економічної безпеки і розвитку країни Тривала міжнародна співпраця в наукових, освітніх і виробничих проектах із залученням міжнародних партнерів
Середньострокові	1. Зменшити регуляторне й адміністративне навантаження на бізнес, запровадити нові інструменти підтримки для малого і середнього бізнесу	Пошук, реалізація і моніторинг можливостей для бізнесу. Захист прав і свобод осіб з особливими потребами щодо реалізації власних бізнес-проектів

	2. Відбудувати зруйновані й пошкоджені потужності, побудувати нові виробництва, зокрема, для переробки місцевої сировини, збільшуючи ланцюги створення доданої вартості в Україні 3. Сприяти повній продуктивній зайнятості й реалізації здібностей особистості в трудовій діяльності	Формування технологічних парків, об'єднаних ідеєю завершеного ланцюжка виробництва з максимальним забезпеченням доданої вартості кінцевого продукту Формування системи логістики хабу як основи в забезпеченні постачання ресурсів для виробничої платформи і реалізації виготовленої продукції Грантобезпечення і пошуки додаткових джерел фінансування для сучасних інноваційних технологій, зокрема цифровізація процесів, діджиталізація виробництва Розширення взаємовигідної співпраці з роботодавцями і сприяння максимальній зайнятості населення незалежно від фізичних чи психологічних особливостей кожного працівника шляхом залучення можливостей освітньої і реабілітаційної платформи хабу Формування сприятливого бізнес-клімату Сприяння стратегічним напрямкам розвитку регіону і країни Функціонування як модель соціально-економічного драйвера відновлення країни Посилення значимості міжнародних зв'язків у регіональній економічній політиці завдяки налагодженню довгострокової наукової, освітньої і виробничої співпраці з іноземними організаціями й установами Забезпечення соціально-економічної адаптації держави до повноцінної інтеграції у світовий економічний простір
Довгострокові	1. Суттєво наростити експорт переробної продукції з більш високою часткою доданої вартості 2. Забезпечити перехід економіки на нові інноваційні тренди розвитку 3. Забезпечити функціонування гнучкої та бізнесорієнтованої регуляторної системи 4. Забезпечити адаптацію економіки України до критеріїв, необхідних для інтеграції у ЄС, набути повноцінне членство в ЄС	

Джерело: побудовано авторами за: Проєкт Плану відновлення України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/economic-recovery-and-development.pdf>

номанітної продукції, її реалізація, отримання виручки від реалізації, а відтак і орієнтація на прибуток. Наукова складова може бути використана як джерело досліджень ринку, особливостей конкурентного середовища, маркетингової політики підприємств, що входять до хабу. Водночас освітня платформа виступатиме в ролі продукуючого компоненту кваліфікованої робочої сили для відповідних підприємств. У свою чергу, виробнича платформа повинна функціонувати в тому числі й як модель технопарку, що «є саме тією інноваційною структурою, яка здатна до найбільш ефективного використання такого найважливішого в сучасних умовах чинника конкурентоспроможності, як ресурсне забезпечення»⁷.

Завдяки інклюзивному освітньому хабу можна забезпечити реалізацію проєктів підтримки бізнесу. Так, на 2023 р. до пріоритетів підтримки бізнесу віднесено безпеку, нові робочі місця для всіх верств населення, охорону здоров'я і реабілітацію осіб, що постраждали від війни, створення можливостей для розвитку власного мікробізнесу⁸. Інклюзивний освітній хаб не тільки забезпечить перелічені категорії населення відповідними знаннями, вміннями і навичками в рамках освітньої платформи, а й виступить джерелом можливостей у започаткуванні власного бізнесу завдяки наданню додаткових освітніх послуг, послуг консалтингу в залученні вітчизняних та іноземних інвесторів, формуванні бізнес-інкубаторів, підтримці стартапів, функціонуванні технопарків.

Стратегія діяльності інклюзивного освітнього хабу, безперечно, включатиме такий надзвичайно важливий елемент, як міжнародні економічні відносини (у першу чергу як джерело інвестиційних ресурсів), а статус державно-приватного партнерства як системи відносин між державними і приватними партнерами дозволить об'єднати наявні ресурси з оптимальним розподілом ризиків, відповідальності й винагороди. Це стане передумовою важливої довгострокової співпраці у формуванні нових бізнес-проєктів між іноземними партнерами, вітчизняним бізнесом і державою.

ВИСНОВКИ

Сьогодні освітній хаб є одним з типів інституціоналізації інклюзивної освіти, де здобувачі з особливими потребами можуть отримати безперешкодний доступ до широкого комплексу освітніх послуг, скористатися можливостями освітніх платформ і ресурсів хабу. З огляду на те, що освіта — це важливий чинник економічного розвитку регіону і держави, оскільки забезпечує збільшення кваліфікованої робочої сили і зростання рівня продуктивності праці, то саме освітній хаб як модель інституціоналізації інклюзивної освіти здатен надати доступ до необхідних навчальних ресурсів.

⁷ Технологічні парки. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/nauka/innovacijna-diyalnist-ta-transfer-tehnologij/tehnologichni-parki>

⁸ Гранти 2023. Центр розвитку «Час змін». URL: <http://www.chaszmin.com.ua/granty-2023/> (дата звернення: 01.03.2023).

Важливим результатом діяльності інклюзивного освітнього хабу є можливість продуктивних зустрічей здобувачів освіти і професіоналів-роботодавців, на яких вони можуть обмінюватись ідеями і досвідом, що сприятиме розвитку регіональної економіки. Освітній хаб також забезпечує доступ до інформації про можливості отримання фінансування для реалізації освітніх і виробничих проєктів, для розвитку соціального підприємництва і бізнесу, що, у свою чергу, розвиватиме підприємство і збільшуватиме рівень зайнятості в регіоні. У цілому освітній хаб може сприяти підвищенню рівня громадської освіченості й свідомості, що допоможе в розвитку суспільства рівних можливостей.

Отже, ключова роль інклюзивного освітнього хабу полягає у створенні можливостей для всіх учасників освітнього процесу незалежно від їх індивідуальних фізичних чи психологічних особливостей. Хаб може допомогти забезпечити максимальну доступність освітніх і наукових проєктів, основними учасниками яких є категорії осіб з особливими потребами, а також реалізацію виробничих можливостей та інвестиційного потенціалу регіону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. North D. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge, Cambridge University Press, 1990. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511808678>
2. Реут А.Г. Система соціальних послуг для вразливих верств населення: новітні тенденції та інновації. *Демографія та соціальна економіка*. 2008. № 1. С. 190—200. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8799/17-Reyt.pdf?sequence=1>
3. Воропаєв Д.С., Єжова О.О. Основи фізичної реабілітації (загальна характеристика засобів фізичної реабілітації). Навч. посібник. Суми, СумДУ, 2019, 72 с.
4. Іншаков О.В., Фролов Д.П. Інституція — ключ до розуміння економічних інститутів. *Економічна теорія*. 2011. № 1. С. 52—62. URL: http://etet.org.ua/docs/ET_11_1_52_uk.pdf
5. Точиліна Ю.Ю. Інвестування в людський капітал як запорука розвитку національної економіки. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 42. С. 45—49. URL: http://bses.in.ua/journals/2019/42_2019/10.pdf

Надійшла 06.03.2023

Прорецензована 20.03.2023

Доопрацьована 21.04.2023

Підписана до друку 05.05.2023

REFERENCES

1. North D. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge, Cambridge University Press, 1990. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511808678>
2. Reut A.G. The System of Social Services for Vulnerable Population: the Latest Trends and Innovations. *Demography and social economy*, 2008, No. 1, pp. 190-200. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8799/17-Reyt.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].

3. Voropayev D.S., Yezhova O.O. The basics of physical rehabilitation (general characteristics of physical rehabilitation means). Sumy, 2019 [in Ukrainian].
4. Inshakov O.V., Frolov D.P. The institution as a key to understanding economic arrangements. *Economic Theory*, 2011, No. 1, pp. 52-62. URL: http://etet.org.ua/docs/ET_11_1_52_uk.pdf [in Ukrainian].
5. Tochylyna Yu. Investment in human capital as a development of national economy. *Black sea economic studies*, 2019, Vol. 42, pp. 45-49. URL: http://bses.in.ua/journals/2019/42_2019/10.pdf [in Ukrainian].

Received on March 6, 2023

Reviewed on March 20, 2023

Revised on April 21, 2023

Signed for printing on May 5, 2023

Marian Tripak, PhD (Econ.), Associate Professor,
Honored Worker of Education of Ukraine,
Professor of the S. Yuriy Department of Finance, Accounting and Taxation,
Rector of the Kamyanets-Podilskyi State University
13, Hodovantsya St., Kamyanets-Podilskyi, 32313, Ukraine
Andriy Tymkiv, PhD (Econ.), Lecturer of the S. Yuriy Department of Finance,
Accounting and Taxation Kamyanets-Podilskyi State University
13, Hodovantsya St., Kamyanets-Podilskyi, 32313, Ukraine

SOCIO-ECONOMIC ROLE OF INCLUSIVE EDUCATIONAL HUB

The structure of the inclusive educational hub as a socio-economic institution is defined. It is established that its structure should be formed by four main platforms: education, science, rehabilitation and production. This will allow the hub to accumulate the efforts of educational institutions, the potential of scientific schools, rehabilitation opportunities and the practical application of competencies, knowledge and skills of students with special educational needs through the production component.

The components of inclusive educational hub, given their functional capabilities, are endogenous determinants that shape the main directions of hub's activity and determine its role as a socio-economic phenomenon. The activity of the hub is also determined by exogenous factors that create the conditions for its operation and determine the possibilities for financing its activity.

The social role and economic significance of inclusive educational hub as a form of inclusive education institutionalization has been established. Its social importance in serving the special needs populations is enhanced by the opportunities to obtain quality education, advanced training and retraining in accordance with physical or psychological characteristics, in parallel with physical or psychological rehabilitation.

The economic result, that distinguishes the role of the hub as a full-fledged economic relations participant, consists in offering the first job for people with special needs, restoring the labor force as a factor of production, forming human capital as the basis of development, as well as obtaining profit from production activities, providing educational and rehabilitation services, attracting internal and external sources of investment.

The relationship between certain goals of Ukraine Recovery Plan and the economic leverages possessed by inclusive educational hub for their realization is determined.

Keywords: *inclusion; education; hub; socio-economic development; rehabilitation; institutionalization of inclusive education.*

РЕДАКЦІЙНА ПОЛІТИКА ТА ЕТИКА

Доступ до змісту журналу. Журнал «Економіка України» розповсюджується за передплатою друкованого або електронного варіанта. У вільному доступі на сайті журналу є розширені резюме до кожної статті. Відкритий доступ до повних версій статей журналу можливий на сайті журналу і на сайті Національної бібліотеки імені Вернадського відразу після їх розміщення.

Принципи. Редакційна політика журналу заснована на принципах об'єктивності та неупередженості при відборі статей з метою їх публікації; високих вимог до якості наукових досліджень; обов'язковості та конфіденційності рецензування статей; додержання колегіальності при ухваленні рішень щодо публікації статей; доступності та оперативності у спілкуванні з авторами; суворого дотримання авторських і суміжних прав (з укладанням з кожним автором (співавтором) Ліцензійного договору на використання твору).

Запобігання протизаконним публікаціям є відповідальністю кожного автора, редактора, рецензента, видавця, організації.

Етика публікацій. Редакційна колегія журналу вимагає від авторів наслідувати формальним та етичним правилам підготовки і публікації наукових робіт, що вони подають до редакції. Ці норми зумовлено стандартами якості наукових статей, прийнятими у світовому науковому співтоваристві, зокрема публікаційними принципами Publishing Ethics Resource Kit (PERK), рекомендаціями Elsevier, Комітету з етики публікацій (Committee on Publication Ethics, COPE), етичним кодексом вченого України, а також досвідом роботи іноземних та українських професіональних спільнот, наукових організацій, редколегій та редакцій видань.

Етичні зобов'язання редакційної колегії журналу

1. Всі члени редакційної колегії є рецензентами.
2. Редакційна колегія залишає за собою право направити рукопис на розгляд сторонньому рецензенту.
3. Редакційна колегія несе відповідальність за рівень наукового наповнення журналу.
4. Всі наукові матеріали проходять ретельний відбір через подвійне «сліпе» рецензування. Редакційна колегія залишає за собою право відхилити статтю або повернути її на доопрацювання. Автор зобов'язаний доопрацювати статтю відповідно до зауважень рецензентів.
5. Редакційна колегія без упередженості розглядає всі надані їй рукописи, оцінюючи кожний належним чином. Вона виносить об'єктивні рішення, які не залежать від комерційних або інших інтересів, і забезпечує чесний процес рецензування.
6. Редакційна колегія може відхилити рукопис без рецензування, якщо вважає, що він не відповідає профілю журналу.
7. Редакційна колегія виступає проти фальсифікації, плагіату, направлення автором одного рукопису до кількох журналів, багаторазового копіювання тексту статті в різних місцях, введення громадськості в оману щодо реального внеску автора в опубліковану наукову роботу.
8. Редакційна колегія має право вилучити вже опубліковану статтю в разі виявлення порушення будь-яких прав або загальноприйнятих норм наукової етики. Про даний факт вилучення статті редакція повідомляє як автору статті, так і організації, де було виконано дослідження.
9. Співробітники редакції не надають іншим особам інформації, пов'язаної із змістом рукописів, що перебувають на розгляді, крім осіб, які беруть участь у її фаховій оцінці.
10. Згідно з міжнародним законодавством щодо додержання авторського права на електронні інформаційні ресурси, матеріали сайту не можуть бути відтворені повністю або частково в будь-якій формі (електронній чи друкованій) без попередньої письмової згоди редакції журналу. При використанні опублікованих матеріалів у контексті інших документів обов'язково необхідними є посилання на першоджерело.
11. Редактори, автори і рецензенти повинні повідомляти про свої інтереси, які можуть вплинути на їх об'єктивність при редагуванні та рецензуванні матеріалів статей (випадок конфлікту інтересів). Такими можуть бути інтереси інтелектуального плану, фінансові, персональні, політичні, релігійні.

Етичні зобов'язання автора

1. Автор несе повну відповідальність за зміст статті і сам факт її публікації.
2. Автор повинен цитувати ті публікації, які мали визначальний вплив на суть викладеного у статті. Необхідно також належним чином вказувати джерела принципово важливих матеріалів, використаних у даній роботі, якщо вони не були отримані самим автором.
3. Є недопустимими плагіат як оригінальна робота і подання до публікації раніше надрукованої статті. У випадку виявлення зазначених фактів відповідальність несе автор.
4. Співавторами статті мають бути всі ті особи, які зробили вагомий науковий внесок у подану роботу і поділяють відповідальність за отримані результати. Автор, який подає рукопис до публікації, відповідає за те, щоб до списку співавторів були включені тільки ті особи, які відповідають критерію авторства, і бере на себе відповідальність за згоду інших авторів статті на її публікацію в журналі.

EDITORIAL POLICY AND ETHICS

Access to the contents of the journal. The journal «Economy of Ukraine» is circulated by the subscription of a printed or electronic version. The extended summary of each article is freely available on the site of the journal. The open access to the full versions of articles of the journal is allowed on the site of the Vernadsky National Library of Ukraine immediately after their posting.

Principles. The editorial policy of the journal is based on the principles of objectivity and impartiality at the selection of manuscripts with the purpose of their publication; high exactions to the quality of scientific studies; obligation and confidentiality of the reviewing of manuscripts; compliance of the collectivity in the decision making concerning the publication of manuscripts; accessibility and immediacy of the communication with the authors; strict compliance of author's and related rights (with the conclusion of the License agreement for the use of the work with each author (coauthor)).

The prevention of illegal publications is the responsibility of each author, editor, reviewer, publisher, and organization.

Ethics of publications. The Editorial Board of the journal demands that the authors keep the appropriate level of formal and ethical rules in the preparation and the publication of scientific works submitted to the Editorial Board of the journal. These norms are determined by the quality standards for scientific articles accepted in the world scientific community, in particular, by the publication principles of the Publishing Ethics Resource Kit (PERK), recommendations of the academic publishing house Elsevier, Committee on Publication Ethics (COPE), the ethic code of Ukraine's scientists, and the work experience of foreign and Ukrainian professional communities, scientific institutions, editorial boards, and editorial staffs.

Ethic obligations of the Editorial Board of the journal

1. All members of the Editorial Board are reviewers.
2. The Editorial Board reserves the right to send a manuscript to an outer reviewer.
3. The Editorial Board is responsible for the level of the scientific content of the journal.
4. All scientific materials pass the careful selection and the «blind» reviewing. The Editorial Board reserves the right to reject a manuscript or to return it for a modification. The author must rework the manuscript in correspondence with the remarks of reviewers.
5. The Editorial Board considers all submitted manuscripts without bias, assesses properly each of them, and makes the objective decisions independent of commercial or other interests, and ensures the fair process of reviewing.
6. The Editorial Board can reject a manuscript without reviewing, by considering that it does not correspond to the profile of the journal.
7. The Editorial Board opposes the falsification, plagiarism, submission of a single work into several journals, multiple copying of article's text in different places, and misleading the community as for author's real contribution to a specific scientific work.
8. The Editorial Board has right to withdraw the published article in the case of the violation of any rights or commonly accepted norms of the scientific ethics. About such fact of the withdrawal of the article, the Editorial Board will inform the author and the organization, where such work was executed.
9. The editorial staff provides no information concerning the content of a manuscript under consideration to any persons, except for those participating in its professional assessment.
10. According to the international legislation as for the compliance of author's rights, the materials of a site cannot be reproduced completely or partially in any form (electronic or printed) without the preliminary written agreement of the Editorial Board of the journal. If the published materials are used in the context of other acts, the citation of the original source should be obligatorily made.
11. Editors, authors, and reviewers must inform about their interests, which would affect their objectivity at the editing and reviewing of the manuscripts (the case of a conflict of interests). Such can be the intellectual, financial, personal, political, or religious interests.

Ethic obligations of authors

1. The author bears the complete responsibility for the content of the article and for the very fact of its publication.
2. The author should cite those publications that had the defining influence on the essence of studies presented in the article and those that can rapidly inform the reader about the earlier works important for the comprehension of the given trend. It is necessary also to properly indicate the sources of basically significant results used in the, if those results were not got by the author his/herself.
3. The plagiarism as an original work and the submission of the earlier published article are impermissible. If such facts will occur, the author will bear the complete responsibility.
4. Coauthors of the article should be those persons who gave a weighty scientific contribution to the submitted work and share liability for the obtained results. The author submitting the manuscript for the publication is responsible for that the list of coauthors includes only those persons who correspond to the authorship criterion and takes the responsibility for the consent of other authors of the manuscript for its publication in the journal.

Рекомендовано до друку Редакційною колегією журналу
(протокол № 6 від 20.06.2023 р.)

Recommended for publication by the Editorial board
(Minutes No. 6 of June 20, 2023)

При передруку посилання на журнал «Економіка України» обов'язкове
While using refer to «Economy of Ukraine» is obligatory

Адреса редакції:

01011, Київ, вул. Панаса Мирного, 26, кім. 602
тел. +38 (044) 280-12-34
E-mail: econom-ukraine@ukr.net
<http://www.economyukr.org.ua>

Редактор *І.В. Корнієнко*

Перекладач *А.О. Чепиленко*

Комп'ютерна верстка *К.М. Васильковська*

Підп. до друку 30.06.2023. Формат 70 × 108/16.
Гарн. Minion Pro. Тираж 122 прим.

Видавець і виготовлювач: ВД «Академперіодика» НАН України, 01004, Київ-4, вул. Терещенківська, 4.
Свідोцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 544 від 27.07.2001.

